

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

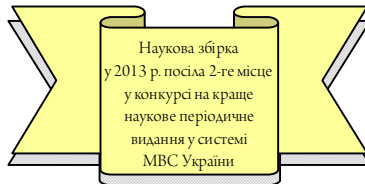
ВІСНИК
Харківського
національного
університету
внутрішніх справ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у грудні 1995 р.

№ 3 (74) 2016

Харків 2016

Збірник включено до переліку наукових фахових видань України з *юридичних наук* (наказ Міністерства освіти і науки України від 06.03.2015 № 261)

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ, протокол № 8 від 30.08.2016

Редакційна колегія:

В. В. Сокурєнко – д-р юрид. наук, доц. (Харківський національний університет внутрішніх справ) – головний редактор; **О. М. Головко** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (ХНУВС) – заступник головного редактора; **П. О. Білоус** (ХНУВС) – відповідальний секретар; **О. М. Бандурка** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України, засл. юрист України (ХНУВС); **О. П. Гетманець** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. А. Греченко** – д-р іст. наук, проф. (ХНУВС); **С. М. Гусаров** – д-р юрид. наук, член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (ХНУВС); **К. Р. Келлі** – д-р прав. наук, доц. (Університет Арканзасу, США); **В. В. Ковальська** – д-р юрид. наук, ст. наук. співробітник (Одеський державний університет внутрішніх справ); **А. Т. Комзюк** – д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України (ХНУВС); **Т. М. Кравцова** – д-р юрид. наук, проф.; **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. В. Марцеляк** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); **Є. О. Мічурін** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна); **О. М. Музичук** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. Д. Пчолкін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. Ю. Синявська** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **С. В. Слінько** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. М. Трубников** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна); **О. В. Тягло** – д-р філос. наук, проф., засл. працівник освіти України (ХНУВС); **В. В. Шендрик** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (ХНУВС); **Р. Б. Шишка** – д-р юрид. наук, проф., акад. АНВШ України (Київський університет права НАН України); **О. Н. Ярмиш** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (Інститут законодавства Верховної Ради України, м. Київ)

У статтях збірника висвітлено широке коло актуальних проблем держави і права, боротьби зі злочинністю та охорони правопорядку, адміністративного права та процесу, фінансового, цивільного, господарського, трудового та екологічного права, підготовки кадрів для Національної поліції тощо.

Для науковців, правоохоронців-практиків, слухачів, курсантів та студентів юридичних вузів.

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

АКТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ ТА ЧИТАЧІВ

Редакційна колегія інформує, що збірник наукових праць «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ»:

I. Із серпня 2015 р. **включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International».**

Таким чином, відповідно до пунктів 2.1, 2.2 наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17 жовтня 2012 р. № 1112 публікації у збірнику можуть прирівнюватися до публікацій у наукових періодичних виданнях інших держав з наряду, з якого підготовлено дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора або кандидата наук.

Паспорт видання в базі даних можна переглянути за посиланням:

<http://journals.indexcopernicus.com/++++,p24783655,3.html>

II. Включено до рейтингу видань, що мають бібліометричні профілі в Google Академії, за версією проекту «Бібліометрика української науки».

Доступ до рейтингу видань:

http://nbuviap.gov.ua/bpnu/index.php?page_sites=journals

Доступ до профілю видання в Google Академії:

https://scholar.google.com.ua/citations?user=mfG_xhkAAAAJ

III. Підтримується **репозиторієм Харківського національного університету внутрішніх справ (KhNUAIR – <http://opendoar.org/id/3190/>)**, який має міжнародну реєстрацію. Статті, опубліковані у збірнику починаючи з 2015 р., автоматично розміщуються в репозиторії.

IV. У серпні 2015 р. **zareestrovano в «Polska Bibliografia Naukowa»** (PBN, Польська наукова бібліографія) – на порталі Польського міністерства науки і вищої освіти, який акумулює інформацію, що стосується польських і зарубіжних академічних наукових журналів, а також про публікації польських науковців.

Статті, опубліковані у збірнику починаючи з 2015 року, розміщено в базі.

Паспорт видання в базі даних порталу можна переглянути за посиланням:

<https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/51408>

V. У серпні 2015 р. **zareestrovano в «Research Bible»**, більш відомий як «ResearchBib» – міжнародній мультидисциплінарній відкритого доступу базі даних наукових журналів, публікацій та конференцій.

Очікується, що невдовзі до бази даних буде поміщено інформацію про всі доступні у відкритому доступі публікації у збірнику.

Поточну інформацію про видання в базі даних можна переглянути за посиланням:

<http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1999-5717>

VI. У березні 2016 р. зареєстровано на порталі «Українські наукові журнали», де розміщуються основні відомості про офіційні українські наукові журнали різної тематики, включаючи перелік наукових баз даних, де вони розміщені.

Паспорт видання в базі даних порталу можна переглянути за посиланням:

<http://usj.org.ua/content/visnyk-harkivskogo-nacionalnogo-universytetu-vnutrishnih-sprav-0>.

VII. Розвиває наукометричні підходи у своїй діяльності, для чого починаючи з № 3 (74) за 2016 рік **ЗМІНЮЮТЬСЯ ПРАВИЛА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ**, зокрема рекомендовано у відомостях про авторів публікацій подавати профілі вчених в ORCID.

VIII. Видається з дотримується вимог відповідних державних стандартів, зокрема редколегія інформує про **набрання чинності ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». ПРИКЛАДИ ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ** за новими вимогами наведено на сайті видання за адресою: <http://visnyk.univd.edu.ua/?action=article&mid=21>.

Більш детальну інформацію про збірник наукових праць «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ» дивіться на сайті видання за адресою: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ ТА ЧИТАЧІВ.....	3
REFERENCES ON THE ARTICLES	8
СТАТТЯ НОМЕРА	
Сокурєнко В. В.	
Міжнародне співробітництво як один із пріоритетних напрямів підвищення ефективності підготовки працівників для органів та підрозділів Національної поліції України.....	11
ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА	
Льїн О. В.	
Судоустрій на українських землях Російської імперії в першій половині XIX ст. (до судової реформи 1864 р.)	20
Льницький М. С.	
Місцеве самоврядування як форма народного волевиявлення	28
Логвиненко Є. С.	
Смертна кара у Давньому Римі.....	38
Логвиненко І. А.	
Проблеми формування національної армії в УНР (березень 1917 – квітень 1918 рр.).....	43
Пампура М. В.	
Поняття та основні виміри глобалізації як специфічної форми сучасного трансформаційного процесу.....	50
Пронєвич О. С.	
Адаптація вітчизняного законодавства до законодавства Європейського Союзу: доктринально-правовий аспект.....	59
ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ	
Бондаренко О. О.	
Залучення експерта до кримінального провадження.....	70
Глобенко Г. І.	
Деякі питання регламентації початку досудового розслідування у кримінальному процесі України.....	76
Грєченко В. А.	
Агентурно-розшукова діяльність міліції УСРР у 1920-ті роки	84

Івашко С. В. Наукова розробленість протидії підрозділами карного розшуку грабежам на об'єктах залізниці	95
Коцан І. Д. Охорона громадського порядку міліцією Харківщини в 20-х роках ХХ ст.	103
Манжай О. В. Особливості огляду засобів комп'ютерної техніки.....	111
Морозова Я. О. Сучасний стан правового регулювання протидії підрозділами кримінальної поліції організованій злочинності загальнокримінальної спрямованості.....	120
Пеньков С. В. Сучасний стан наукової розробленості використання засобів оперативно-розшукової діяльності у протидії злочинності.....	130
Перлін С. І. Основні етапи розвитку криміналістичної техніки в експертних установах МВС України.....	136
Попов С. Ю. Ефективність здійснення оперативної закупки підрозділами кримінальної поліції за сучасного нормативно-правового регулювання.....	144
Пчолкін В. Д., Іванцова О. В. Криміналістична характеристика злочинів, що вчинюються у сфері економічної діяльності.....	151
Юхно О. О. Проблеми вдосконалення правового регулювання оперативно-розшукової діяльності та її узгодженості з кримінальним процесуальним законодавством України.....	159

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Кобзєва Т. А. Правоохоронні органи в системі державних суб'єктів управління фінансовою системою України	168
Крупнова Л. В. Проблема ефективності виконавчого провадження в Україні: адміністративно-правовий аспект.....	174
Фелик В. І. Особливості адміністративно-правового статусу Національної поліції України як суб'єкта профілактичної діяльності.....	181

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Аврамова О. Є.

Відумерлість майна: аналіз правового статусу..... 190

Жорнокуй Ю. М.

Окремі питання договорів про реорганізацію юридичної особи.. 195

ТРУДОВЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Худякова О. В.

Правова регламентація обмежень прав поліцейських
у контексті прийняття на службу
до Національної поліції України..... 205

ПІДГОТОВКА КАДРІВ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Гончаренко І. Б., Михайлова Ю. О.

Досвід підготовки кадрів для сектору безпеки та оборони
провідних країн світу та шляхи його впровадження в Україні..... 214

РЕЦЕНЗІЇ..... 223

НА КНИЖКОВУ ПОЛИЦЮ..... 226

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ 227

НАШІ АВТОРИ..... 235

ДО УВАГИ АВТОРІВ..... 237

REFERENCES ON THE ARTICLES¹

Avramova, O.Y. (2016), "Escheat: analysis of legal status" [Vidumerlist maina: analiz pravovoho statusu], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 3, pp. 190-195.

Bondarenko, O.O. (2016), "Involving experts into criminal proceedings" [Zaluchennia eksperta do kryminalnoho provadzhenia], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 3, pp. 70-76.

Felyk, V.I. (2016), "Features of administrative and legal status of the National Police of Ukraine as the subject of preventive activities" [Osoblyvosti administratyvno-pravovoho statusu Natsionalnoi politsii Ukrainy yak subiekta profilaktychnoi diialnosti], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 3, pp. 181-189.

Globenko, G.I. (2016), "Some issues of regulating the initiation of pre-trial investigation in the criminal procedure of Ukraine" [Deiaki pytannia rehlamentatsii pochatku dosudovoho rozsliduvannia u kryminalnomu protsesi Ukrainy], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 3, pp. 76-84.

Grechenko, V.A. (2016), "Secret and investigative activities of militia in Ukrainian Soviet Socialist Republic in 1920s" [Ahenturno-rozshukova diialnist militsii USRR u 1920-ti roky], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 3, pp. 84-95.

Honcharenko, I.B. and Mikhailova Y.O. (2016), "Experience of world leading countries in personnel training for the defense and security sector and the ways of its implementation in Ukraine" [Dosvid pidhotovky kadriv dlia sektoru bezpeky ta oborony providnykh krain svitu ta shliakhy yoho vprovadzhenia v Ukraini], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 3, pp. 214-222.

Ilynskyi, M.S. (2016), "Local self-government as a form of public declaration of will" [Mistseve samovriaduvannia yak forma narodnoho volevyiavlennia], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 3, pp. 28-37.

Iyin, O.V. (2016), "The judicial system is on Ukrainian lands of the Russian empire in the first half of XIX of century (to judicial reform in 1864)" [Sudoustrii na ukraïnskykh zemliakh Rosiiskoi imperii v pershii polovyni XIX st. (do sudovoi reformy 1864 r.)], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 3, pp. 20-27.

---

¹ Посилання на статті подано в стандарті HARVARD reference system. На сторінці видання в базі даних «Наукова періодика України» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/VKhnvvs>) для кожного номера можна знайти опис статей згідно зі стандартами MLA (Modern Language Association) та ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

Ivashko, S.V. (2016), "Scientific development of counteracting robberies at railway facilities by criminal police units" [Naukova rozrobenist protydii pidrozdilamy karnoho rozshuku hrabezham na ob'iektakh zaliznytsi], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 3, pp. 95–103.

Khudiakova, O.V. (2016), "Legal regulation of restricting the rights of police officers in the context of recruiting for the service to the National Police of Ukraine" [Pravova rehlementatsiia obmezhen prav politseiskykh u konteksti pryiniattia na sluzhbu do Natsionalnoi politsii Ukrainy], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 3, pp. 205–213.

Kobzieva, T.A. (2016), "Law enforcement agencies in the system of state subjects of managing financial system of Ukraine" [Pravookhoronni orhany v systemi derzhavnykh subiektiv upravlinnia finansovoiu systemoiu Ukrainy], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 3, pp. 168–174.

Kotsan, I.D. (2016), "Public order protection by Kharkiv region's militia in the 20-s of the XX century" [Okhorona hromadskoho poriadku militsiieiu Kharkivshchyny v 20-kh rokakh XX st.], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 3, pp. 103–111.

Krupnova, L.V. (2016), "The problem of efficiency of enforcement proceedings in Ukraine: administrative and legal aspect" [Problema efektyvnosti vykonavchoho provadzhennia v Ukraini: administratyvno-pravovyi aspekt], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 3, pp. 174–181.

Lohvynenko, I.A. (2016), "Problems of forming the national army in the Ukrainian People's Republic (March, 1917 - April, 1918)" [Problemy formuvannia natsionalnoi armii v UNR (berezen 1917 - kviten 1918 rr.)], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 3, pp. 43–49.

Lohvynenko, Y.S. (2016), "Capital punishment in the Ancient Rome" [Smertna kara u Davnomu Rymi], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 3, pp. 38–43.

Manzhai, O.V. (2016), "Features of computer technique facilities examination" [Osoblyvosti ohliadu zasobiv kompiuternoï tekhniky], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 3, pp. 111–120.

Morozova, Y.O. (2016), "The current state of legal regulation of combating organized crime of general criminal focus by criminal police units" [Suchasnyi stan pravovoho rehuliuвання protydii pidrozdilamy kryminalnoi politsii orhanizovanii zlochynnosti zahalnokryminalnoi spriamovanosti], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 3, pp. 120–129.

Pampura, M.V. (2016), "The concept and basic dimensions of globalization as a specific form of the modern transformation process" [Poniattia ta osnovni vymiry hlobalizatsii yak spetsyfichnoi formy suchasnoho transformatsiinoho protsesu], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 3, pp. 50–58.

Pcholkin, V.D. and Ivantsova O.V. (2016), "The criminalistical characteristics of crimes committed in the sphere of economic activity" [Kryminalistychna kharakterystyka zlochyniv, shcho vchyniuiutsia u sferi ekonomichnoi diialnosti], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 3, pp. 151-159.

Penkov, S.V. (2016), "The current state of scientific elaboration of using means of operative and search activities in combating crime" [Suchasnyi stan naukovoï rozroblenosti vykorystannia zasobiv operatyvno-rozshukovoï diialnosti u protydyi zlochynnosti], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 3, pp. 130-136.

Perlin, S.I. (2016), "Main stages of the development of criminal investigation technique within expert institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine" [Osnovni etapy rozvytku kryminalistychnoi tekhniky v ekspertnykh ustanovakh MVS Ukrainy], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 3, pp. 136-144.

Popov, S.Y. (2016), "The effectiveness of executing operative procurement by the units of criminal police under the current legal regulation" [Efektyvnist zdiisnennia operatyvnoi zakupy pidrozdilamy kryminalnoi politsii za suchasnoho normatyvno-pravovoho rehuliuвання], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 3, pp. 144-151.

Pronevych, O.S. (2016), "Adaptation of national legislation to European Union laws: doctrinal and legal aspect" [Adaptatsiia vitchyznianoho zakonodavstva do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu: doktrynalno-pravovyi aspekt], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 3, pp. 59-69.

Sokurenko, V.V. (2016), "International cooperation as one of the priorities in improving the efficiency of training officers for agencies and divisions of the National Police of Ukraine" [Mizhnarodne spivrobitnytstvo yak odyñ iz priorytetnykh napriamiv pidvyshchennia efektyvnosti pidhotovky pratsivnykiv dlia orhaniv ta pidrozdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 3, pp. 11-19.

Yukhno, O.O. (2016), "Problems of improving legal regulation of operative and search activity and its concurrence with criminal procedural legislation of Ukraine" [Problemy vdoskonalennia pravovoho rehuliuвання operatyvno-rozshukovoï diialnosti ta yii uzghodzhenosti z kryminalnym protsesualnym zakonodavstvom Ukrainy], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 3, pp. 159-167.

Zhornokui, Y.M. (2016), "Some issues of agreements on the reorganization of a legal entity" [Okremi pytannia dohovoriv pro reorhanizatsiiu yurydychnoi osoby], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 3, pp. 195-204.

СТАТТЯ НОМЕРА

УДК 351.743

В. В. Сокурєнко,

доктор юридичних наук, доцент, ректор
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8923-5639>

**МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ЯК ОДИН ІЗ ПРІОРИТЕТНИХ
НАПРЯМІВ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДГОТОВКИ
ПРАЦІВНИКІВ ДЛЯ ОРГАНІВ ТА ПІДРОЗДІЛІВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

Досліджено стан сучасної системи підготовки кадрів для Національної поліції України. Визначено, що міжнародне співробітництво в галузі підготовки поліцейських кадрів є новим перспективним напрямком міжнародної взаємодії у сфері протидії злочинності. Встановлено, що в сучасних умовах швидкого розвитку інтеграційних процесів у світі та значного зближення країн у різних сферах суспільного життя виникає потреба вчити поліцейських працювати в умовах інтенсивного розвитку міжнародного співробітництва.

Ключові слова: поліція, Україна, підготовка кадрів, міжнародне співробітництво, досвід, поліцейська освіта, стандарти підготовки, модель підготовки поліцейських, протидія злочинності.

Постановка проблеми. Підготовка висококваліфікованих кадрів для Національної поліції України є одним із першочергових завдань нашої держави в сучасних умовах. Підбір, виховання та навчання поліцейських є надзвичайно важливим напрямом діяльності держави, що забезпечує ефективну реалізацію її правоохоронної функції. Підвищення ефективності спеціальної підготовки особового складу поліції, важливість налагодження більш довірливих відносин між поліцією та населенням, зростаюче міжнародне співробітництво у правоохоронній сфері є необхідними вимогами, які дозволяють забезпечити безпеку й мир у суспільстві, належний стан законності та правопорядку в державі. Саме з цих причин проблема підготовки кадрів для Національної поліції України розглядається як справа пріоритетної важливості, на яку мають бути спрямовані зусилля керівництва нашої держави.

Необхідно звернути увагу, що сучасні умови розвитку українського суспільства та прагнення нашої держави набути статусу повноправного члена Європейського Союзу вимагають від правоохоронних органів урахування європейських стандартів поліцейської діяльності, зокрема в частині вироблення дієвого механізму підготовки висококваліфікованих працівників та відпрацювання відповідних системних заходів щодо його реалізації. Питання кадрової політики у правоохоронній сфері, формування професійного як

офіцерського корпусу, так й інших категорій працівників поліції, надання їм не лише високих професійних, а й морально-психологічних якостей, наближення системи їх підготовки та проходження служби до сучасних європейських стандартів залишаються актуальним загальнодержавним завданням [1, с. 366–367]. Слід підкреслити, що важливість оновлення механізму підготовки працівників для органів внутрішніх справ України, який існував раніше, зумовлена наявністю низки істотних недоліків, зокрема в організації діяльності «старої міліції», підготовки кадрів для органів міліції. Саме це і зумовлює необхідність дослідження пріоритетних напрямів підготовки кадрів для органів поліції як на одній з важливих передумов ефективної правоохоронної діяльності.

Підтримуємо позицію А. Т. Комзюка, який вважає, що вагомий внесок щодо вирішення проблемних питань, які виникають у діяльності правоохоронних органів, зокрема в частині підвищення ефективності підготовки кадрів, зобов'язана зробити відомча наука, основним призначенням якої було та залишається проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень, спрямованих на розв'язання не лише теоретичних, а й правових та організаційних проблем практичної діяльності [2, с. 9]. Зважаючи на це, МВС України в цілому та Національна поліція України зокрема зобов'язані вживати заходів щодо забезпечення ефективної діяльності органів та підрозділів поліції за всіма напрямками їх діяльності, у тому числі в частині підготовки особового складу до виконання покладених на них завдань.

Сьогодні МВС України з метою вдосконалення механізму підготовки кадрів для органів та підрозділів Національної поліції бере активну участь у міжнародному співробітництві в галузі підготовки кваліфікованого персоналу. Відповідно до п. 4 ст. 16 закону України «Про Національну поліцію» міністр внутрішніх справ України забезпечує виконання міжнародних договорів України, що належать до сфер діяльності поліції [3]. Крім того, на МВС України покладається обов'язок щодо забезпечення міжнародного співробітництва, участі в розробленні проектів та укладенні міжнародних договорів України з питань, що належать до його компетенції, забезпечення в межах повноважень, передбачених законом, виконання укладених міжнародних договорів України [4]. Проте питання вдосконалення системи відомчої освіти МВС України в цілому та Національної поліції України зокрема, підвищення рівня міжнародного співробітництва у цьому напрямку ще не достатньо вивчені і потребують подальшого дослідження.

Стан дослідження. Питанням організації підготовки кадрів органів внутрішніх справ України, поліцейських кадрів та окремим аспектам проблеми реформування системи освіти МВС України присвячені дослідження М. І. Ануфрієва, О. М. Бандурки, Є. В. Зозулі,

М. Н. Курка, Г. О. Пономаренко, В. В. Чернея та інших. Проте аналіз наукових праць наведених вище вчених дозволив дійти висновку, що, незважаючи на висвітлення окремих аспектів підготовки поліцейських кадрів, комплексного дослідження вказаного напрямку діяльності проведено не було. Крім того, зважаючи на прийняття у 2015 році закону України «Про Національну поліцію» та утворення замість міліції нового органу – поліції, безпосереднє вивчення саме особливостей підготовки кадрів для органів та підрозділів поліції відсутнє.

Мета статті. Зважаючи на викладене вище, назріла нагальна потреба у проведенні наукового аналізу системи підготовки поліцейських кадрів в Україні, обґрунтуванні важливості створення єдиних стандартів підготовки поліцейських кадрів, поглиблення співпраці у правоохоронній сфері, у тому числі в частині підготовки кадрів для органів поліції, на універсальному, регіональному та двосторонньому рівнях, активізації участі МВС України та Національної поліції в міжнародному співробітництві в галузі підготовки поліцейських.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до закону України «Про Національну поліцію» в умовах демократії поліція являє собою центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [3]. Отже, в діяльності поліції повага прав людини є одним з основних принципів роботи поліції в демократичному суспільстві. Слід зазначити, що принцип поваги прав людини визнається і основоположним принципом підготовки поліцейських кадрів. Проблема забезпечення прав людини в діяльності поліції набуває дедалі більшого міжнародного значення. Це зумовлено появою нових загроз забезпеченню прав і свобод людини та необхідністю вироблення дієвого механізму їх охорони та захисту на міжнародному рівні. Зростають регіональні загрози міжнародній безпеці, які за своїми негативними наслідками можуть мати потенціал глобального впливу [5], підвищення рівня злочинності як у національному, так і у міжнародному масштабах. Підтримуємо позицію О. І. Безпалової, що саме злочинність є тим чинником, що загрожує глобальній міжнародній стабільності та негативно позначається на безпековому середовищі будь-якої держави [6, с. 416]. Отже, комплектування органів та підрозділів Національної поліції України виключно висококваліфікованими працівниками є необхідною передумовою забезпечення належного стану протидії злочинності та правопорядку як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях.

Відповідно до точки зору В. В. Чернея, «... готовність і здатність працівників поліції вирішувати в складних соціально-політичних та економічних умовах завдання щодо охорони громадського порядку, боротьби зі злочинністю, зміцнення суверенітету й територіальної

цілісності держави вимагають постійного підвищення професіоналізму кадрів, поглиблення їх знань, аналітичного складу мислення, уміння прогнозувати події та адекватно реагувати на них. А це потребує належного рівня підготовки правоохоронців у відомчих освітніх закладах і відповідної кваліфікації педагогічного персоналу» [7, с. 5]. Підтримуючи позицію наведеного вище науковця, хотілося б акцентувати увагу на тому, що сьогодні існує гостра потреба у виробленні дієвих механізмів протидії злочинності, підвищенні професійного рівня працівників поліції, зокрема шляхом ознайомлення працівників Національної поліції з міжнародними нормами, які стосуються захисту прав людини, та особливостями діяльності різноманітних міжнародних правоохоронних організацій у цих процесах. Зазначені вище фактори вимагають створення умов для ефективного розвитку міжнародного співробітництва в галузі підготовки поліцейських кадрів.

Для реалізації цієї мети потрібно виконати наступні завдання:

- систематизувати існуючі сучасні системи підготовки поліцейських для визначення умов здійснення міжнародного співробітництва в правоохоронній галузі;
- проаналізувати міжнародні угоди та інші документи, що містять положення, які стосуються міжнародного співробітництва в галузі підготовки поліцейських, та класифікувати їх;
- систематизувати організаційні форми здійснення міжнародного співробітництва в галузі підготовки поліцейських кадрів;
- оцінити практику здійснення міжнародного співробітництва в галузі підготовки поліцейських кадрів на універсальному, регіональному та двосторонньому рівнях;
- визначити можливості щодо вдосконалення міжнародного співробітництва в галузі підготовки поліцейських кадрів та участі в ньому Національної поліції України в сучасних умовах.

Зважаючи на викладене вище, можна дійти висновку, що міжнародне співробітництво в галузі підготовки поліцейських кадрів є одним із напрямків міжнародного співробітництва у сфері протидії злочинності. В юридичній науці вчені розділяють поняття «міжнародне співробітництво у сфері протидії злочинності» і «міжнародне поліцейське співробітництво». Міжнародне поліцейське співробітництво є поняттям більш вузьким у порівнянні з міжнародним співробітництвом у сфері протидії злочинності (тобто є його складовою частиною). Зміст міжнародного поліцейського співробітництва полягає у взаємодії національних поліцейських організацій (органів державної влади, на які покладається обов'язок щодо забезпечення законності та правопорядку в державі, охорони та захисту прав і свобод громадян тощо). Що ж стосується міжнародного співробітництва у сфері протидії злочинності, то воно може здійснюватися як на міждержавній, так і на неурядовій основі (в рамках діяльності відповідних міжнародних неурядових організацій). Варто зазначити, що міжнародне

співробітництво в галузі підготовки поліцейських кадрів є напрямком міжнародного співробітництва у сфері протидії злочинності, а також напрямком міжнародного поліцейського співробітництва.

Зміст міжнародного співробітництва в галузі підготовки поліцейських кадрів полягає у співпраці держав в особі урядів, міністерств внутрішніх справ чи інших поліцейських структур, міжнародних урядових і неурядових організацій, яка здійснюється з метою вдосконалення та підвищення ефективності навчання кандидатів на службу в органах поліції, підвищення професійного рівня працівників поліції, у тому числі підвищення кваліфікації працівників поліції, що обіймають керівні посади. Саме в результаті міжнародного співробітництва в галузі підготовки поліцейських кадрів можуть бути прийняті єдині стандарти підготовки поліцейських кадрів. Отже, безпосередня участь Національної поліції України в міжнародному співробітництві саме в цьому напрямі дозволить виробити оптимальну модель підготовки працівників поліції в частині: кадрового планування; розроблення професійно-кваліфікаційних моделей, вимог до персоналу за посадами і професіями; набору і відбору персоналу; організації системи оплати й стимулювання праці; адаптації персоналу, роботи з тими, хто звільняється; підбору, розміщення, просування персоналу (ділова кар'єра); професійного навчання, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу; оцінки персоналу; удосконалення роботи з персоналом [1, с. 373].

На законодавчому рівні передбачено, що взаємовідносини у сферах діяльності поліції з відповідними органами інших держав та міжнародними організаціями базуються на міжнародних договорах, а також на установчих актах та правилах міжнародних організацій, членом яких є Україна [3]. Зважаючи на це, слід підкреслити, що співпраця в галузі підготовки поліцейських кадрів здійснюється на універсальному, регіональному та двосторонньому рівнях.

На універсальному рівні співпраця здійснюється в рамках міжнародних міжурядових організацій, таких як Організація Об'єднаних Націй, міжнародних поліцейських організацій (Інтерпол). Поліцейські можуть направлятися до міжнародних організацій, іноземних держав як представники поліції з метою забезпечення координації співробітництва з питань, що належать до повноважень поліції [3], у тому числі в частині підвищення ефективності існуючих механізмів підготовки працівників поліції.

Необхідно зазначити, що співпраця на універсальному рівні сьогодні є недостатньо розвиненою. Це зумовлено тим, що досі залишаються не створеними спеціалізовані міжнародні організації, провідним напрямом діяльності яких має стати налагодження співробітництва в галузі підготовки поліцейських кадрів. Співпрацю, яка здійснюється в рамках діяльності Організації Об'єднаних Націй, скоріше можна охарактеризувати як співпрацю не в рамках Організації

(на глобальному рівні), а як надання допомоги певним країнам у підготовці поліцейських кадрів. Співпраця ж у рамках Інтерполу має досить вузьку спрямованість, одже спрямована на підготовку та підвищення кваліфікації лише кадрів, які безпосередньо працюють в національних бюро Інтерполу.

Варто підкреслити, що міжнародне співробітництво в галузі підготовки поліцейських кадрів має здійснюватися з урахуванням відмінностей в організації та методах підготовки поліцейських кадрів в різних країнах. Відповідно, при здійсненні міжнародного співробітництва в галузі підготовки поліцейських кадрів необхідно враховувати особливості національних систем підготовки працівників поліції, зокрема специфіку навчальних закладів, які здійснюють таку підготовку, а також зміст самої підготовки. Як зазначає М. І. Ануфрієв, «... серед безумовних здобутків поліцейської освіти в розвинених країнах слід назвати її високу технічну оснащеність, прикладний характер навчального процесу і власне наукових досліджень, вироблення навичок і вмій (часто доведених до автоматизму). У навчальних закладах цих країн готують фахівців з конкретних напрямів правоохоронної практики, адаптованих до реальних умов» [8, с. 133]. Отже, важливого значення набуває врахування позитивних здобутків зарубіжних країн у напрямі підготовки працівників поліції, адаптації їх до змін, що відбуваються в суспільстві та державі. Участь у міжнародному співробітництві в галузі підготовки поліцейських кадрів дає державі можливість обмінюватися інформацією про нові методи навчання та позитивним досвідом як у сфері підготовки працівників поліції, так і у сфері протидії злочинності, а також використовувати такий досвід на практиці.

Здійснюючи взаємодію у сфері підготовки поліцейських кадрів, держави використовують дві основні правові форми, такі як: договірно-правова (або конвенційна) та інституційна (співпраця в рамках міжнародних організацій, наприклад, участь в таких спеціалізованих міжнародних організаціях, як Конференція ректорів поліцейських вузів країн Західної та Східної Європи, Асоціація європейських поліцейських академій). Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує вивчення особливостей співробітництва в рамках міжнародних навчальних центрів і спеціалізованих організацій з підготовки поліцейських кадрів. Вважаємо, що необхідно розвивати співпрацю в цьому напрямі, розширювати коло учасників вже існуючих організацій та створювати нові. На нашу думку, доцільно створити такий міжнародний освітній центр на базі одного з навчальних закладів із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських.

Не менш важливим напрямом підвищення ефективності кадрового забезпечення та професійної підготовки в діяльності поліції є

міжнародне співробітництво Національної поліції України (зокрема відповідних вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання) з навчальними закладами іноземних держав. В умовах зростання кількості злочинів міжнародного характеру виникає нагальна потреба в оновленні існуючої системи підготовки фахівців, здатних боротися з ними. Підтримуємо позицію Є. В. Зозулі, який зазначає, що це є одним із чинників, які сприяють зростанню фахового потенціалу науково-педагогічних працівників, розвитку навчально-методичного та матеріально-технічного забезпечення навчально-виховного процесу, підвищенню авторитету вищих навчальних закладів МВС як в Україні, так і за її межами [9, с. 21]. Отже, ефективність якісної підготовки поліцейських до протидії злочинам міжнародного характеру залежить безпосередньо від активізації міжнародної співпраці в галузі підготовки поліцейських кадрів, безперервного обміну досвідом представників навчальних закладів різних держав щодо специфіки підготовки працівників поліції до виконання покладених на них обов'язків.

Таким чином, міжнародні стандарти підготовки поліцейських кадрів можна визначити як уніфіковані вимоги до підготовки поліцейських, що містяться в міжнародних угодах і документах. Стандарти з підготовки поліцейських кадрів можна розділити на:

- професійні стандарти, які мають на меті підвищення рівня професійної підготовки поліцейських, що в результаті має привести до оптимізації арсеналу засобів і методів протидії злочинності,
- стандарти у сфері забезпечення прав людини, які спрямовані на забезпечення розуміння та дотримання всіма працівниками поліції прав і основних свобод людини.

Висновок. Національна поліція України бере активну участь у міжнародному співробітництві в галузі підготовки кадрів поліції. Одним із важливих кроків у цьому напрямі вбачається вдосконалення діяльності навчальних закладів із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських. Звісно, що це вимагає подальшого налагодження взаємодії з навчальними закладами поліції інших країн, запровадження практики взаємного обміну позитивним досвідом у частині підготовки кадрів поліції, зокрема, шляхом обміну навчальною літературою, найбільш досвідченими викладачами та слухачами, підвищення кваліфікації практичних працівників у рамках взаємного обміну з проблем, що становлять спільний інтерес (боротьба з організованою злочинністю, нелегальна міграція, кіберзлочинність, боротьба з незаконним обігом наркотиків тощо). Активна участь у міжнародному співробітництві в галузі підготовки поліцейських кадрів є однією з ознак сформованої системи міжнародних відносин та цілеспрямованого розвитку міжнародного співробітництва у сфері протидії злочинності, що, у свою

чергу, притаманна економічно і політично стабільним державам зі сформованою та досить ефективно функціонуючою системою підготовки кадрів поліції.

Список бібліографічних посилань: 1. Сокурєнко В. В. Сфера оборони України: адміністративно-правове регулювання: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 544 с. 2. Комзюк А. Т. Сучасний стан та шляхи удосконалення наукового забезпечення роботи з персоналом в ОВС // Актуальні проблеми роботи з персоналом у правоохоронних органах: матеріали наук.-практ. конф., 27 листоп. 2008 р., м. Харків/МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ; за ред. А. Т. Комзюка та М. І. Іншина. Харків, 2008. С. 9–14. 3. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Урядовий кур'єр*. 2015. 12 груд. 4. Про затвердження положення про Міністерство внутрішніх справ України: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF> (дата звернення: 25.08.2016). 5. Про Стратегію національної безпеки України: указ Президента України від 12.02.2007 № 105/2007 // База даних «Законодавство України/Верховна Рада України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007> (дата звернення: 25.08.2016). 6. Безпалова О. І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави: монографія. Харків: НікаНова, 2014. 544 с. 7. Черней В. В. Актуальні проблеми реформування системи освіти МВС України в контексті європейських стандартів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 3–16. 8. Ануфрієв М. І., Бандурка О. М., Ярмиш О. Н. Вищий заклад освіти МВС України: наук.-практ. посіб. Харків: Ун-т внутр. справ, 1999. 369 с. 9. Зозуля Є. В. Підготовку сучасного правоохоронця – на рівень європейських стандартів. *Віче*. 2014. № 4. С. 20–22.

Надійшла до редколегії 25.08.2016

Сокурєнко В. В. Международное сотрудничество как одно из приоритетных направлений повышения эффективности подготовки работников для органов и подразделений Национальной полиции Украины

Исследовано состояние современной системы подготовки кадров для Национальной полиции Украины. Определено, что международное сотрудничество в области подготовки полицейских кадров является новым перспективным направлением международного взаимодействия в сфере борьбы с преступностью. Установлено, что в современных условиях быстрого развития интеграционных процессов в мире и значительного сближения стран в различных сферах возникает потребность учить полицейских работать в условиях интенсивного развития международного сотрудничества.

Ключевые слова: полиция, Украина, подготовка кадров, международное сотрудничество, полицейское образование, стандарты подготовки, модель подготовки полицейских, противодействие преступности.

Sokurenko V. V. International cooperation as one of the priorities in improving the efficiency of training officers for agencies and divisions of the National Police of Ukraine

The author has emphasized the fact that nowadays there is an urgent need for scientific analysis of the training system of police personnel in Ukraine; establishment of uniform standards of police personnel training, extension of cooperation within law enforcement area has become very important; the need to strengthen international cooperation in the sphere of police training has been enhanced.

The author argues that international cooperation in the sphere of police personnel training is a new promising area of international cooperation in crime combating area. The direct participation of the National Police of Ukraine in this cooperation will develop an optimal model of police training.

The state of international cooperation of Ukraine in the field of police personnel training at the universal, regional and bilateral levels has been considered in details. The author has offered to establish an international center for police personnel training on the basis of one of educational institutions, which train police officers. Herewith the author divides the standards that are to be trained for police officers into professional and those in the area of guaranteeing human rights.

Keywords: police, Ukraine, personnel training, international cooperation, police training, training standards, police training model, crime combating.

УДК 340.15(477)«18»(043.5)

О. В. Ільїн,

*аспірант кафедри загальноправових дисциплін
факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ*

СУДОУСТРІЙ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. (ДО СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 Р.)

Проаналізовано еволюцію та особливості судової системи на українських землях Російської імперії з початку ХІХ ст. і до судової реформи 1864 р., висвітлено юрисдикцію цих органів, недоліки тогочасного судоустрою.

Ключові слова: судоустрій, українські землі, губернії, Російська імперія, цивільне судочинство.

Постановка проблеми. Завдання побудови об'єктивного, незалежного і неупередженого суду до сьогоднішнього дня залишається актуальним. У цих умовах стає надзвичайно важливим детальне дослідження історичного досвіду діяльності судових органів, виявлення її сильних сторін і проблемних аспектів, а також тієї дії, яку вона справляла на життя суспільства. Вірно зазначає В. О. Рум'янцев: «У наші дні в ході здійснення судової реформи в Україні правові ідеї та законодавство минулого не можуть переноситися прямо в життя, але здорове і корисне в галузі судоустрою та судочинства має бути використане сьогодні» [1, с. 8].

Стан наукової розробки проблеми. Слід відзначити, що дореформена доба розвитку судової системи займає підлегле місце у дослідженнях істориків права, оскільки основна увага ними приділяється судовій реформі та контрреформі. Деякі аспекти судоустрою та його певної еволюції у цей період розглядалися у працях таких дореволюційних і сучасних учених, як В. О. Рум'янцев, І. Д. Беляєв, Д. Я. Самоквасов, І. Є. Енгельман, Н. М. Єфремова, М. П. Єрошкін [1–6].

Виклад основного матеріалу. Організація судів та відправлення судочинства в Російській імперії на початку ХІХ ст. відбувалася ще за законодавством часів Катерини II («Установа про управління губерній Всеросійської імперії» 1775 р.) [7]. Водночас в українських губерніях у першій половині ХІХ ст. існували різні судові системи, які склалися історично. «Засади обласного судоустрою, встановлені «Установою про губернії», залишилися в силі й увійшли до Зводу законів. Сталося тільки небагато змін. Так, наприклад, у 1797 і 1801 р. суди 2-ої інстанції, для спрощення судоустрою, були закриті, а в 1801 і 1831 р. виборні засади були поширені і на склад палат цивільного і кримінального суду; з 1832 р. у важливих торгових містах засновані були комерційні суди; судові справи державних селян в 1838 р.

зосереджені у волосній і сільській розправі» [8, с. 59]. При палатах цивільного суду з'явилися «кріпосні відділення» для оформлення документів та актів: про продаж вотчин, купчих, доручень, духовних заповітів; тут же оформлювалися акти на продаж та купівлю в обмін кріпосних душ, що здійснювалися на території губернії [6, с. 179].

Створюючи в 1802–1803 рр. судові установи першої інстанції, наприклад, у Таврійській губернії, царський уряд не розглядав як першооснову територіальний устрій і тому не передбачав їх створення в кожному повіті. Так, Сімферопольський, Євпаторійський, Перекопський та Феодосійський повіти не отримали окремих судів першої інстанції. Всі боргові, спірні, позовні, опікунські, слідчі та кримінальні з арештантами справи надходили на розгляд у Таврійський цивільний та кримінальний суд без попереднього їх розслідування в повітовому суді. Тільки для Дніпровського та Мелітопольського повітів через їх віддаленість від губернського міста Сімферополя передбачалося створення повітових судів [9].

Існували й *особливі* суди, до яких належали комерційні. Перший такий суд було створено в Одесі. Його статут було видано за ініціативою герцога Рішельє 10 березня 1808 р. За зразок було взято французькі суди та їх порядки [4, с. 97–98]. До його складу входили голова, 4 члени й 1 консультант. Члени цього суду обиралися купцями зі свого складу. Його юрисдикція поширювалася на комерційні правочини, позови міських та неміських купців, а також стосовно представників інших станів, що стосувалися виключно торгових справ [10, с. 75]. Він розглядав також вексельні справи, про торгіву неспроможність, банкрутство [11, с. 15].

За ініціативою Феодосійського градоначальника С. А. Санковського у Феодосії для якнайшвидшого розгляду спорів і претензій, що виникали між купцями, які торгували у Феодосійському порту, указом від 27 жовтня 1819 р. був заснований комерційний суд. Згодом, 19 березня 1841 р., вийшов указ про переведення Феодосійського комерційного суду в Керч, а також затверджено положення про Керченський комерційний суд. До речі, подібні суди в Москві та Петербурзі були створені значно пізніше – лише у 1833 р. [12, с. 49].

«Установу комерційних судів і статут торгового судочинства» імператор затвердив 4 травня 1832 р. Проект цього акта був підготовлений особливим комітетом, до складу якого входили і представники торгового стану. З 1834 р. комерційні суди, створені до оприлюднення статуту (в т. ч. і в Одесі), були перетворені відповідно до цього статуту [12, с. 49].

Слід зазначити, що до 1864 р. у місцях, де компактно проживали іноземні колоністи, існували особливі національні суди. Зокрема, «грецький» суд працював у Маріуполі, а в тих районах, де були розташовані осередки українського козацького війська, громадські суди. Останні почали виникати ще у 1810-х рр., коли імперська влада,

в умовах боротьби з Наполеоном, вирішила зробити певні поступки українцям, спекулюючи на їх національних почуттях. В основі діяльності таких судів лежали норми звичаєвого права і судові прецеденти [13, с. 130].

Необхідно зазначити, що, крім загальних судів, створених у Таврійській губернії в першій половині XIX ст., указ від 8 жовтня 1802 р. передбачав збереження в колишньому стані діяльності спеціальних судів, створених у Таврійській області в період правління імператриці Катерини II. Зокрема, вірмено-католицька громада, яка проживала в Карасубазарі, зберігала право на власний судовий орган – Карасубазарський римсько-католицький суд, заснований царською грамотою від 14 листопада 1779 р. [14, с. 333]. Також магометанське населення Таврійської губернії зберігало право на духовний магометанський суд, заснований за особливим штатом указом Катерини II від 23 січня 1794 р. [15, с. 122–123].

Університети (на початку XIX ст. на українських землях Російської імперії діяв лише Харківський) виступали як спеціальні судові органи, маючи особливу підсудність. У статуті Харківського університету, прийнятому 5 листопада 1804 р., що закріпив автономію, був представлений спеціальний розділ XIV «Про суд університетський», який складався із 17 параграфів [16]. За зразок було прийнято облаштування суду в Геттінгенському університеті до 1807 р. [17, с. 199].

Університети мали право здійснювати власний суд з незначних цивільних справ щодо викладацького складу і студентів (образи, борги). Університетський суд складався з трьох інстанцій: 1) ректорський суд; 2) університетський суд; 3) Університетська Рада (вища інстанція). Статут 1804 р. визначав, що «ректор як голова Правління має обов'язок незадоволення і сварки між університетськими чиновниками припиняти миром; але якщо в тому не встигне, то приймає на себе посаду судді й утворює «першу інстанцію Університету» (п. 146).

Ректор повинен був залучати до розгляду університетського синдика (а також неодмінного засідателя Правління), і його вирок був остаточним, якщо йшлося про суму, що не перевищує 15 рублів, або (для студентів) про взяття під варту в університетську в'язницю на строк до трьох днів. Важливіші справи розбирало Правління, що складалося з ректора, деканів і неодмінного засідателя, куди з дорадчим голосом запрошувався синдик і з потреби один або два професори-юристи.

Вироки Правління були остаточними щодо сум не вище 50 рублів або для студентів – не більше 14-денного ув'язнення у в'язницю; в усіх інших справах можлива була апеляція в Раду університету. Остання виступала третьою інстанцією університетського суду, апеляції на вирок якої в Урядуючий Сенат допускалися лише за позовами, що перевищували 500 рублів. Крім того, з компетенції університетського

суду були вилучені справи про нерухомість, які «йдуть в засновані на те Присутствені місця» (п. 157).

У зв'язку з переглядом університетського законодавства Статутом 1835 р. університети були позбавлені судових функцій. Знищення спеціального університетського суду було, безумовно, істотним ударом по університетській автономії. Відтепер за ректором, який за Статутом 1804 р. був главою університетського суду, зберігалося лише право «усі незадоволення і сварки між особами університетського відомства припиняти миролюбно, у випадках же, що перевищують владу його, після доведення до відома обставин справ, доповідати про нього зі своїм висновком опікунові» [18, с. 7].

Таким чином, констатуємо, що на початку XIX ст. на українських землях існувала достатньо розгалужена, структурно неоднорідна судова система з широкою компетенцією. Критикуючи множинність судових інстанцій, учений-юрист, фахівець з цивільного права і процесу, сенатор, активний учасник підготовки селянської (1861 р.) і судової (1864 р.) реформ С. І. Зарудний у пояснювальній записці саме цим пояснював причини недоліків російського законодавства про судоустрій, про що і відмічав наступне: «Судоустрій є орган, яким уводяться в дію правила судочинства і тому саме облаштування судів має бути наслідком основних засад, прийнятих у провадженні. Основна засада правильного судочинства полягає в тому, щоб кожна справа не проходила більше двох інстанцій, тобто двох ступенів суду. Недостатність однієї інстанції визнана віковим досвідом Європи, а даремність 10 і навіть 12 інстанцій краще всього доводить досвід Росії» [19, с. 2].

На Півдні і в Слобідській Україні (Харківська, Херсонська, Катеринославська і Таврійська губернії) діяла загальноросійська судова система. Суди першої інстанції були станові суди: земські (у повітах для дворян і селян), магістратські та ратушні (у містах для міщан). Земські суди розглядали цивільні позови і кримінальні справи, проводили слідство, виконували рішення і вироки; вони діяли у складі земського справника та кількох засідателів. Судом другої інстанції був губернський суд у складі палат кримінального та цивільного судів. У губерніях також діяли совісні суди (розглядали правопорушення осіб із психічними розладами, неповнолітніх та родичів), надвірні суди (розглядали цивільні та кримінальні справи осіб без громадянства та станової належності, в тому числі чиновників і військових, які тимчасово перебували в місті у службових справах). Такі суди не були обов'язковою ланкою судової системи [20, с. 158].

Характерними рисами судоустрою на Правобережжі був становий характер та використання принципів і джерел феодального права. Слід зазначити, що судова система тут не була однорідною та громіздкою, а заміна судових інституцій колишньої Речі Посполитої на нові російські відбувалася досить тривалий час – майже до середини XIX ст.

Центральний російський уряд вжив усіх необхідних заходів для того, щоб цей процес викликав якомога менший супротив місцевого населення. Відмінності в судовій системі Правобережжя і Лівобережжя України продовжували існувати упродовж перших 30 років XIX століття.

Процес уведення російської системи судоустрою на українських землях активізувався зі вступом на престол Миколи I, який поставив завдання в правобережних українських губерніях остаточно встановити ту структуру та порядок функціонування судової системи, які були характерними для всієї іншої території Російської імперії. Попередня ситуація не могла задовольнити імперську владу, через те що це стало помітною перешкодою на шляху інкорпораційної політики царизму. Поштовхом для активізації інкорпораційних заходів стало пожвавлення польського національного руху на межі 1820-х – 1830-х рр. Тому починаючи з 1830 р. приймається низка нормативно-правових актів, що мали на меті уніфікувати судову систему України за загальноросійським зразком.

Указом від 30 жовтня 1831 р. «Про надання всім присутственным місцям і посадовим особам у західних губерніях тих найменувань, які існують у Великоросійських губерніях» Микола I запровадив у Правобережній Україні судову систему за російським взірцем, яка, втім, ще зберігала певні риси, притаманні судовій системі, впровадженій Литовськими статутами. Проте вже указом імператора від 25 червня 1840 р. «Про розповсюдження сили та дії Російських цивільних законів на всі західні повернуті з Польщі області» на дану територію поширювалась дія Зводу законів Російської імперії 1832 р. [21, с. 47]. Чинність Литовського статуту на цих землях було остаточно припинено.

У зв'язку з реорганізацією місцевих судових органів досить часто виникали проблеми, пов'язані з відсутністю чітких норм, що регулювали б коло компетенції різних судів одного рівня. Такі випадки служили причиною значних затягувань у вирішенні справ. Так, у Дубенському повітовому суді 11 років розглядалася справа про виплату казни грошей єврейським кагалом того ж міста, аж доки у 1845 р. її матеріали не були передані у міський магістрат – виявилось, що справи, які стосувалися грошових позовів на євреїв, повинні розглядатися саме там.

Недостатньо чітка визначеність меж компетенції прослідковується і в постійних зверненнях магістратів міст Волині та в уточненнях губерньського правління щодо підсудності того чи іншого виду справ. Наприклад, 1849 р. Волинське губерньське правління уточнювало для Луцького міського магістрату, що усі спірні за векселями справи без обмеження суми позову підлягають відомству комерційних судів, зі збереженням щодо підсудності інших тяжб у торговій частині, встановлених Торговим статутом та примітками до останнього [22, с. 177].

Слід зазначити, що судова реформа в українських землях відбулася майже через 50 років після адміністративної. Звичайно, влада мала можливість спробувати, вдаючись до силового примусу, ігнорувати місцеву судову традицію, однак така політика не гарантувала б стабільності і бажаного порядку в імперії, особливо на порубіжних територіях. Тому влада обрала інший, безпечніший шлях: інкорпоруєючи місцеве законодавство до російського, дозволити певний час паралельне їх існування.

Указом від 4 березня 1843 р. «Про введення в губерніях Чернігівській і Полтавській загальних про судочинство законів імперії» встановлювалося, що на території цих губерній дозволяється застосування тільки тих норм місцевого права, які було включено до Зводу законів Російської імперії [23, с. 227].

Протягом 30-х років XIX ст. ліквідуються місцеві особливості судової системи України. В 1832–1834 р. були скасовані підкоморські і міські суди. Генеральний і Головний суди були перетворені в палати кримінального і цивільного судів, голови яких призначались імператором з подання міністра юстиції, а радники призначались міністром юстиції.

На початку 30-х років, після ліквідації дії магдебурзького права в містах Правобережної України, її судова система була приведена у відповідність до судової системи Росії. Відмінність залишалася тільки в тому, що в Україні судді призначалися, а в Росії – обиралися.

У 1840 р. на Правобережжі та в 1842 р. на Лівобережжі була призупинена дія місцевого права. В 40-х роках судова система України була приведена у відповідність до загальноросійської. Вона була доповнена волосним судом, який складався з двох інстанцій: сільської і волосної розправ. Цей суд розглядав справи державних селян. Підсудність суду сільської розправи становити цивільні справи в позовах на суму до 5 руб. та дрібні кримінальні справи. Волосній розправі були підсудні цивільні справи з вартістю позову до 15 руб. справи в цих судах розглядалися на підставі місцевих звичаїв [23, с. 227]. У повітових судах цивільні позови до 30 руб. вирішувалися остаточно. У містах і сільській місцевості для селян функції повітового суду виконувала поліція. Її рішення з цивільних справ уважалося остаточною. Судом вищої інстанції для цивільних справ була палата цивільного суду. Палата цивільного суду розглядала в ревізійному порядку відповідні справи, вирішені повітовим, надвірним судами, магістратом і ратушею. Ревізована справа затверджувалася начальником губернії [24, с. 19–20].

Відзначивши зміни в загальноімперській судовій системі першої половини XIX ст., Н. М. Єфремова дійшла висновку, що вона проводилася в чотирьох напрямках: обмеження кількості інстанцій, спрощення діловодства з метою прискорення розгляду справ, декларування обмеження втручання адміністрації та підвищення освітнього рівня [5, с. 191]. До цього можна додати також спроби враховувати

історичні й національно-територіальні особливості та звичаї під час формування судових органів на територіях, що входили в досліджуваній період до складу Російської імперії.

Висновок. Приєднавши українські землі, Російська імперія отримала у спадок складну систему судоустрою. Уряд використав поетапне введення принципів імперського судоустрою на українських землях, особливо на Правобережжі, де російська система судоустрою накладалася на стару, яка продовжувала існувати і діяти. Судове право, що, зокрема, стосувалося судоустрою, було некодифікованим, а норми законів, що містилися в різних правових інститутах, були досить суперечливі. Структура судової системи і підсудність судів не були чітко визначені судом. У першій половині XIX ст. на території українських губерній діяла система станових судових установ. Окрім загальних судів, судова система включала в себе і спеціальні суди: військові, комерційні, духовні, гірничі. З 1840-х рр. українська система судочинства була синхронізована із загальноросійською.

Список бібліографічних посилань: 1. Рум'янцев В. О. Деякі питання підготовки судової реформи 1864 року. *Проблеми законності*. 2014. Вип. 125. С. 7–14. 2. Беляев И. Д. Лекции по истории русского законодательства. М.: Типо-литогр. С. А. Петровецкого и Н. П. Панина, 1879. 728 с. 3. Самоквасов Д. Я. История русского права. М., 1906. 595 с. 4. Энгельман И. Е. Курс русского гражданского судопроизводства. 3-е изд., испр. и доп. Юрьев: Тип. К. Маттисена, 1912. 646 с. 5. Ефремова Н. Н. Судостроительство России в XVIII – первой половине XIX в.: историко-правовое исследование. М.: Наука, 1993. 192 с. 6. Ерошкин Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России. М., 1983. 352 с. 7. Учреждение для управления Губерний Всероссийской империи // Полное собрание законов Российской империи, повелением Государя Императора Николая Павловича составленное. Собр. 1-е (ПСЗ-1). СПб., 1830. Т. XX. № 14392. 8. Малышев К. И. Курс гражданского судопроизводства. СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1876. Т. 1. 2-е изд., испр. и доп. 454 с. 9. Именной, данный Сенату. – О разделении Новороссийской Губернии на три губернии: на Николаевскую, Екатеринославскую и Таврическую и обустройство там судебных мест // ПСЗ-1. СПб., 1830. Т. XXVII. № 20449. 10. Слободянюк И. Л. Судебная политика и судостроительство России в первой четверти XIX в. *Российская юстиция*. 2005. № 4. С. 75–77. 11. Кудін С. Судостроїть України кінця XVIII – першої половини XIX ст. *Закон і бізнес*. 1999. № 50. С. 15. 12. Ефремова Н. Н. Министерство юстиции Российской империи 1802–1917 рр. (Историко-правовое исследование). М.: Наука, 1983. 149 с. 13. Коросташов О. Особливості правового регулювання деяких суспільних відносин у Полтавській і Чернігівській губерніях у XIX ст. *Право України*. 2000. № 1. С. 129–132. 14. Хутько Т. В. Основные направления деятельности Карасубазарского римско-католического суда. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки*. 2012. Т. 25 (64). № 1. С. 332–341. 15. Ислам в Крыму: Очерки истории функционирования мусульманских институтов/Бойцова Е. В., Ганкевич В. Ю., Муратова Э. С., Хайрединова З. З. Симферополь: Элиньо, 2009. 432 с. 16. Высочайше утвержденный Устав Императорского Харьковского Университета // ПСЗ-1. СПб., 1830. Т. XXXVIII.

№ 21499. 17. Университет в Российской империи XVIII – первой половины XIX века/под общ. ред. А. Ю. Андреева, С. И. Посохова. М.: РОССПЭН, 2012. 671 с. 18. Еремина Т. И. Университетский суд как элемент правового статуса университетов Российской империи. *Правовая инициатива*. 2014. № 4. С. 7. 19. Материалы по судебной реформе в России 1864 г. Т. 9: Предварительные работы Государственной канцелярии по проекту Устава гражданского судопроизводства. СПб., 1857–1859. 170 с. 20. Заруба В. М. Історія держави і права України: навч. посіб. Київ: Істина, 2006. 416 с. 21. Гетманцев О. Цивільний процес і наука цивільного процесуального права в першій половині XIX ст. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Правознавство*. 2009. Вип. 492. С. 44–51. 22. Хададова Ф. Т. Функціонування магістрів Волині як судових органів (кінець XVIII – I пол. XIX ст. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2014. Вип. 17. С. 173–178. 23. Стецюк Б. Р. Процесуальне право в Україні: тисяча років історії (X ст. – 20-ті рр. XX ст.). Харків: Диска плюс, 2013. 560 с. 24. Коротких М. Г. Самодержавие и судебная реформа 1864 года в России. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. 183 с.

Надійшла до редакції 09.03.2016

Ильин О. В. Судостроительство на украинских землях Российской империи в первой половине XIX в. (до судебной реформы 1864 г.)

Проанализированы эволюция и особенности судебной системы на украинских землях Российской империи с начала XIX в. и до судебной реформы 1864 г., освещена юрисдикция этих органов, недостатки тогдашнего судостроительства.

Ключевые слова: судостроительство, украинские земли, губернии, Российская империя, гражданское судопроизводство.

Ilyin O. V. The judicial system is on Ukrainian lands of the Russian empire in the first half of XIX of century (to judicial reform in 1864)

After joining of Ukrainian lands the Russian empire got the difficult system of the judicial system in an inheritance. A government used stage-by-stage introduction of principles of the imperial judicial system on Ukrainian earth, especially on parts of Ukraine on a right river Dnepr, where the Russian system of the judicial system was laid on old system that continued to exist and operate. Judicial law that touched the judicial system, not small the special code, and the norms of laws that was contained in different legal institutes were contradictory enough. The structure of the judicial system and cognizance of courts were not clearly certain a court. During the first half of XIX of century the system of class judicial establishments operated on territory of the Ukrainian provinces. Except general courts the judicial system included for itself the special courts: soldiery, commercial, spiritual, mountain. From 1840th the Ukrainian system of rule-making was synchronized with all-Russian.

Keywords: judicial system, Ukrainian lands, provinces, Russian empire, civil rule-making.

УДК 342.553(447)

М. С. Ільницький,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теоретичних та приватно-правових дисциплін Київського міжнародного університету

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ФОРМА НАРОДНОГО ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ

Розглянуто засади місцевого самоврядування як форми народного волевиявлення. Наголошено, що органи місцевого самоврядування не можуть бути абсолютно незалежними від держави, адже вони діють у системі державно-владних відносин. Організаційно відокремлені від державної влади, вони пов'язані з нею функціонально. Порядок створення й повноваження органів місцевого самоврядування визначаються актами органів державної влади. Вони діють у руслі загальнодержавної економічної, соціальної та екологічної політики й у сфері культури, можуть наділятися окремими державними повноваженнями. Тому виправданним є певний контроль держави за виконанням тих державних функцій, які згідно із законом були делеговані органам місцевого самоврядування, а також контроль за дотриманням органами самоврядування законності. Однак цей контроль не може виходити за встановлені законом межі й не має перетворюватися на втручання місцевих держадміністрацій та інших органів держави в діяльність місцевих рад і їх виконавчих органів.

Ключові слова: місьцеве самоврядування, народовладдя, волевиявлення, територіальна громада, державне управління, реформа.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розбудови України як демократичної, соціальної та правової держави одним із пріоритетних напрямків державної політики є розвиток місцевого самоврядування. Для вирішення цієї проблеми сучасного українського державотворення необхідно провести низку реформ, що мають забезпечити модернізацію системи місцевого самоврядування. Кабінетом Міністрів України схвалено Концепцію реформування місцевого самоврядування й територіальної організації влади в Україні, метою якої є визначення напрямів, механізмів і строків формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення й підтримки повноцінного середовища проживання для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, задоволення інтересів громадян у всіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави і територіальних громад [1].

Парламент розглянув зміни до Конституції України щодо децентралізації влади, головною ідеєю якого є те, що питання конкретного регіону мають вирішуватись на рівні цього регіону і в межах компетенції місцевої влади. Формування інноваційної системи місцевого самоврядування в Україні має забезпечити стабільність на місцях, залучення громадян до ухвалення управлінських рішень, урахування інтересів громад і регіонів.

Стан дослідження. Вітчизняна наука має системний і різноплановий доробок вчених із проблем місцевого самоврядування. Зокрема, становлення та розвиток місцевого самоврядування висвітлено В. Заблоцьким, І. Козуброю, В. Пархоменком, А. Ткачук та ін. Фінансово-економічні складові аналізуються в працях Ю. Дехтяренка, В. Кравченка й О. Лебединської, правові аспекти – М. Баймуратовим, О. Батановим, В. Кравченком, О. Лазором, М. Орзіхом і В. Погорілком, управлінський аспект досліджували В. Авер'янов, П. Ворона, В. Куйбіда, Р. Плющ та ін.

Мета статті полягає в тому, щоб розглянути місцеве самоврядування як форму народного волевиявлення та запропонувати шляхи вдосконалення правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Проблема модернізації сучасної системи місцевого самоврядування в Україні набуває нового концептуального змісту, що має вагоме наукове підґрунтя. Разом із тим до проблемних питань, що потребують нагального вирішення, варто віднести такі: визначення обґрунтованої територіальної основи для діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, здатних забезпечити доступність і належну якість публічних послуг, що надаються такими органами, а також необхідної для цього ресурсної бази; створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення здійснення органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень; розмежування повноважень у системі органів місцевого самоврядування й органів виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою за принципом субсидіарності, а також між органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування на засадах децентралізації влади; запровадження механізму державного контролю за відповідністю Конституції та законам України рішень органів місцевого самоврядування та якістю надання населенню публічних послуг тощо.

Органи місцевого самоврядування здійснюють владу, яка за своїми ознаками є публічною, і в процесі її здійснення виникають відповідні публічно-правові відносини. Так, діяльність органів місцевого самоврядування характеризується такими притаманними органам публічної влади рисами, як наявність владних повноважень, обов'язковість ухвалених рішень для всіх фізичних та юридичних осіб, що перебувають на території, у межах якої діють відповідні органи місцевого самоврядування, тощо.

Загальновідомо, що місцеве самоврядування як один із різновидів публічної влади у суспільстві відрізняється від державної влади такими ознаками, як децентралізована форма управління, яка передбачає певну самостійність органів місцевого самоврядування; територіальне обмеження; мета та завдання її здійснення; суб'єктний

склад конституційно-правових відносин, що виникають у процесі її здійснення; різноманітність організаційних форм здійснення місцевого самоврядування; більш широкий набір форм безпосередньої участі громадян у самоврядуванні на своїй території (пряме волевиявлення) у вигляді сходів, зборів, конференцій, місцевих референдумів, місцевих ініціатив тощо.

Місцеве самоврядування в Україні є органічним поєднанням форм безпосередньої та представницької демократії. Це означає, що народовладдя й основний його зміст – самоврядування народу – реалізуються як через представницькі форми, так і шляхом прямої участі громадян в управлінні державними та суспільними справами [2, с. 14]. Отже, систему місцевого самоврядування становлять як форми прямого волевиявлення населення територіальної громади, так і певні його представницькі органи, утворені населенням.

Місцеве самоврядування визначається у ст. 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» як гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища чи міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України [3].

За роки незалежності місцеве самоврядування в Україні так і не набуло характеру ефективної самостійної системи обслуговування територіальних громад, тому потреба його реформування постійно лишалася актуальною, хоча спроби її здійснити не були успішними. Тож, нинішня реформа – це не просто бажання поліпшити публічне управління, а необхідна передумова виходу з політичної кризи, що склалася в Україні.

Як слушно зауважує Ю. Ковбасюк, реформування місцевого самоврядування має не тільки ґрунтуватись на відповідній правовій базі, а й мати вагомe науково-методологічне підґрунтя, що визначатиме базові поняття, парадигми й теорії місцевого самоврядування, що слугуватимуть основою для вибору та правового закріплення моделі його здійснення в Україні; суб'єктів місцевого самоврядування, функцій та завдання, які вони мають реалізовувати; кількісний та якісний склад ресурсів, потрібних на здійснення реформи та подальшу повноцінну реалізацію визначених функцій місцевого самоврядування; територіальну основу ефективного місцевого самоврядування, пов'язану з нею системою його органів, зокрема з позицій здатності вирішувати поставлені завдання; систему принципів і методів реалізації місцевого самоврядування, їх співвіднесення з принципами й методами державного управління [4, с. 11].

Народовладдя відображено у таких положеннях Конституції України: носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ (ст. 5); народ здійснює владу безпосередньо і через органи

державної влади та органи місцевого самоврядування (ст. 5); від імені українського народу право власності здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ст. 13); органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та в спосіб, що передбачено Конституцією та законами України (ст. 19); громадяни України мають право на участь в управлінні державними справами, право обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування [5].

У визначеному вище понятті місцевого самоврядування не вказано на спроможність його суб'єктів реалізовувати свої повноваження, які на практиці не підкріплено відповідними правами та матеріальними ресурсами. Крім того, хоча територіальна громада і була визнана в Україні головним суб'єктом місцевого самоврядування, але вона не є юридичною особою, а отже, не має юридичної відповідальності. Таким чином, важливо усунути у правовому полі термінологічні суперечності щодо таких базових категорій, як «місцеве самоврядування», «питання місцевого значення», «реальна здатність територіальної громади» тощо.

Проблемними є й інші суперечності. Серед них – відсутність конституційного гарантування достатньої для реалізації повноважень економічної основи діяльності визнаних і зареєстрованих державою територіальних громад. Потребує усунення і суперечність між нормами Конституції України, Європейської хартії місцевого самоврядування та закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо матеріально-фінансової основи місцевого самоврядування на регіональному рівні, адже Конституція України покладає підготовку й виконання обласних та районних бюджетів на місцеві адміністрації (п. 4 ст. 119), що суперечить принципам місцевого самоврядування. Як бачимо, норми законодавства, зокрема про місцеве самоврядування, мають бути сформовані так, щоб вони не стримували його розвиток, тобто на рівні Конституції варто визначати лише основні засади місцевого самоврядування та гарантії його державної підтримки, а детальна регламентація має здійснюватися через відповідні закони.

Потребує подальшого уточнення змісту і поняття «територіальна основа місцевого самоврядування». Позитивно, що вітчизняне законодавство відійшло від поселенського підходу до визначення територіальної основи місцевого самоврядування, який ґрунтується на припущенні, що потреби локальних спільнот можуть задовольнятися на рівні окремих населених пунктів, закріпивши у ч. 2 ст. 6 положення про те, що територіальні громади в порядку, встановленому законом, можуть об'єднуватися в одну сільську, селищну чи міську територіальну громаду, утворювати єдині органи місцевого самоврядування й обирати відповідно сільського чи селищного, міського голову [3].

Частина 1 ст. 133 Конституції України визначає адміністративно-територіальними одиницями як окремі населені пункти (села, селища, міста), так і їх частини (райони в містах) і території (області, райони). Через це серйозною проблемою тривалий час була і ще фактично залишається сьогодні надмірна подрібненість адміністративно-територіальних одиниць на низовому рівні й відсутність чітких меж територіальних громад. Позитивним зрушенням у цьому напрямі стало ухвалення закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [6].

Уточнення конституційних формулювань щодо територіальної основи місцевого самоврядування могло б усунути наявні перешкоди на шляху до системної адміністративно-територіальної реформи.

Також потребує вирішення проблема забезпечення повноцінності місцевого самоврядування на обласному та районному рівнях. На думку окремих дослідників, варто встановити створення виконавчих органів відповідних рад конституційно, при цьому органи виконавчої влади загальної компетенції мали б зберегтися на обласному рівні, а на районному рівні доцільно обмежитися створенням територіальних підрозділів обласних державних адміністрацій винятково з функціями координації місцевих територіальних органів виконавчої влади спеціальної компетенції та здійснення контролюючо-наглядових функцій стосовно місцевого самоврядування [4, с. 78].

Розмежування компетенції місцевих органів виконавчої влади та виконавчих органів місцевого самоврядування має супроводжуватися конституційним закріпленням невтручання органів місцевого самоврядування в діяльність державних адміністрацій. Потребує вирішення і проблема конституційного визначення способу формування керівництва виконавчих органів обласних та районних рад.

Покликання місцевого самоврядування як права й реальної здатності локальних спільнот вирішувати питання місцевого значення має забезпечуватися не тільки фіксацією вказаного визначення, а й конституційним установленням імперативної заборони органам місцевого самоврядування перебирати на себе вирішення питань, не віднесених до їхньої компетенції.

Слід підтримати позиції вчених, які вважають доцільною відмову від формування самоврядних інституцій на всіх рівнях за пропорційною виборчої системою та перехід лише до мажоритарного характеру обрання депутатів органів самоврядування всіх рівнів, адже, як показує вітчизняна практика, перенесення в самоврядні інституції змагань партій як суб'єктів формування та вираження політичної волі народу неминуче супроводжується надмірною політизацією цих інституцій та їх самоусуненням від вирішення питань місцевого значення.

Розвиток форм прямої демократії має забезпечити можливість безпосереднього вирішення певних справ місцевого значення та

реальний контроль за діяльністю представницьких інституцій. З огляду на спроби широкого тлумачення визначення форм прямої демократії [7, с. 50] варто законодавчо встановити, що тільки місцевий референдум є формою вирішення питань місцевого значення, решта ж – саме формами участі у їх вирішенні.

Одним із важливих чинників зміни ситуації на краще є належне інституційне забезпечення реформування місцевого самоврядування. Як свідчать експертні опитування щодо проблем і пріоритетних напрямів реформування місцевого самоврядування в Україні, сучасний стан інституційного розвитку місцевого самоврядування є досить недосконалим: більшість (62 %) опитаних визначили його рівень як середній, 26,6 % – як низький, 6,4 % – як дуже низький. Лише 5 % експертів оцінили практичний рівень інституційного розвитку місцевого самоврядування як високий, і жоден експерт не охарактеризував його як дуже високий. При цьому деякі експерти запропонували низку уточнень і доповнень, які характеризують вітчизняну систему відносин центральної влади та місцевого самоврядування, зокрема ідею про те, що здійснюється «обслуговування інтересів бізнесових кланів за повної відсутності реальних ідеологічних партій і досить слабкої громадянської ініціативи» демократії [4, с. 78].

Розвиток публічного управління в сучасних умовах має ґрунтуватися на концепціях «демократичного врядування», «нового державного менеджменту» тощо. Зазначені концепції об'єднує спільний погляд на те, що вирішення сучасних проблем суспільного розвитку є можливим лише за умови наближення публічної влади до її першоджерела – народу, громади шляхом стимулювання соціально-конструктивної співпраці та самоорганізації суспільства [8].

Більшість дослідників схильна вважати, що концепція реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади має передбачати «м'яку модель» поступового, прозорого й відкритого проведення реформи через запровадження механізмів демократії участі на місцях, розширення прав територіальних громад, бюджетну децентралізацію та реформу системи адміністративних, соціальних і комунальних послуг [9, с. 142–143].

Успішною реформа місцевого самоврядування може бути за умови копіткого пошуку компромісів та відвертого, публічного діалогу влади, бізнесу, інститутів громадянського суспільства та громадян. Серед інструментів громадської участі традиційно розглядаються громадські слухання, місцеві ініціативи, консультації з громадськістю, місцеві референдуми, громадський контроль, громадська експертиза, створення й діяльність громадських об'єднань та органів самоорганізації населення.

Досить часто активній участі громадськості в управлінні на місцях перешкоджає низка факторів, які створюють самі органи влади: низькі професійні й етичні компетентності представників влади,

відсутність досвіду такої діяльності або її негативний досвід; недовіра до знань і колективного розуму груп місцевої спільноти; брак у владі працівників, здатних як модератори вести ефективну дискусію з позитивним результатом навіть і у складній ситуації; приховані групові й особисті цілі представників влади, що суперечать інтересам громади, у тому числі корупційного характеру; неготовність чиновників віддати громадськості контроль над частиною своїх технічних та фінансових ресурсів.

Разом із тим і громадськість не має достатнього досвіду такої співпраці, що часто призводить до труднощів у взаємодії із владою. Найбільшими проблемами виступають: загальна недовіра людей до органів влади та її представників, побоювання маніпуляцій з боку влади; неможливість належним чином представити та захистити свої інтереси через слабо організаційно й інституційно розвинені громадські структури, елементарний брак знань і досвіду у вирішенні певних питань; слабо розвинені форми співпраці між різними суспільними групами та низький рівень інтеграції місцевої спільноти.

На користь владно-громадської співпраці можна навести такі аргументи: місцева влада часто представляє якусь окрему політичну силу, здебільшого ту, яка виграла вибори, але яка не представляє всього електорату, тоді як рішення, закладені в плани, і результати запланованої діяльності мають слугувати всій місцевій спільноті. Опір у поведінці громадськості зростає одночасно з почуттям, що рішення нав'язують згори, і, навпаки, він зменшується одночасно зі зростанням почуття, що громадськість є співавтором і співвиконавцем ухвалених рішень. Колективні знання і досвід громадян, що стосуються конкретної ситуації і місцевих передумов, не можуть зрівнятися ні з чим, і навіть найкращі місцеві лідери чи зовнішні експерти не можуть із ними змагатися.

Як свідчить практика, важливою формою участі громадськості в управлінні є інститут громадських рад. Сьогодні в Україні створено більше 600 громадських рад – майже при всіх органах виконавчої влади різних рівнів, а також при деяких органах місцевого самоврядування. Громадські ради – це і потужний експертний ресурс, оскільки до їх складу долучаються вчені й досвідчені управлінці, які вже не перебувають на службі, та інші активісти [4, с. 61].

Вагому роль у розвитку участі громадськості в діяльності органів місцевого самоврядування свого часу відіграла затверджена указом Президента України від 24 березня 2012 р. № 212 Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, яка визначила не тільки перелік головних завдань державної політики в цій сфері, а й основні шляхи реалізації цих завдань, у тому числі передбачила створення сприятливих умов для розвитку волонтерства та благодійництва [10].

Одним із завдань адміністративно-територіальної реформи та реформи місцевого самоврядування в Україні є створення самодостатніх і дієздатних територіальних громад, але сьогодні це неможливо без розвитку різних форм локальної демократії, зокрема органів самоорганізації населення. Частково цю проблему було вирішено з ухваленням у 2001 р. закону України «Про органи самоорганізації населення» [11]. Хоча вже сьогодні простежується потреба внесення до нього низки змін.

Важливу роль у розвитку локальної демократії відіграють громадські об'єднання. Істотно покращив умови для створення та діяльності цих об'єднань закон України «Про громадські об'єднання» 2012 р. Зокрема, спрощено процедуру утворення й реєстрації громадських організацій та їхніх спілок, скасовано територіальний статус організацій. Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи має право здійснювати відповідно до закону підприємницьку діяльність безпосередньо, якщо це передбачено його статутом, або через створені ним юридичні особи. Розширено перелік джерел надходження коштів та іншого майна у власність громадським об'єднанням [12].

Питання впровадження економічних, соціальних і політичних перетворень в Україні на рівні місцевого самоврядування варто розглядати саме в контексті європейської інтеграції. Ефективна реалізація цього курсу вимагає від органів влади всіх рівнів таких узгоджених заходів: здійснення суттєвих інституційних змін; реформування принципів та методів роботи, у тому числі й у сфері підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів; забезпечення фінансово-економічних можливостей стимулювання розвитку місцевого самоврядування тощо. Кризові явища в економічній, соціальній та політичній сферах, протестні акції, прояви націоналізму або сепаратизму, що відбуваються в нашій країні останнім часом, – це значною мірою результат надмірної централізації влади, нерозвиненості народовладдя та демократичних форм управління суспільним розвитком.

Для виконання цих завдань варто у першу чергу: прискорити законодавче та нормативно-правове врегулювання питань місцевого самоврядування в Україні з урахуванням реального рівня економічного, соціального й культурного розвитку територіальних громад та основних принципів Європейської хартії місцевого самоврядування, забезпечити передусім правову, матеріально-фінансову й організаційну самостійність органів місцевого самоврядування, повноту і виключність їх повноважень і функцій на підвідомчій території; запровадити в практику принципи «доброго врядування», сформульовані міжнародними організаціями (ООН, Рада Європи та ін.); модернізувати систему адміністративно-територіального устрою, що не повною мірою відповідає реаліям сучасного суспільно-політичного та економічного життя країни.

Висновок. Місцеве самоврядування та державна влада тісно пов'язані між собою, оскільки єдиним джерелом влади є народ. Під час побудови взаємовідносин держави та місцевого самоврядування треба виходити з того, що держава має всіляко йому сприяти, але разом із тим бути «нейтральною площиною» комунікації суб'єктів публічно-самоврядних прав. Правове регулювання інституту місцевого самоврядування має зводитися не до чіткої регламентації структури й процедурних питань діяльності місцевого самоврядування, а до створення умов його вільного розвитку, більше того, до його державного гарантування.

Список бібліографічних посилань: 1. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квіт. 2014 р. № 333-р. *Урядовий кур'єр*. 2014. 11 квіт. 2. Карлов А. А. Формирование института местного самоуправления. Киев: Вища школа, 1993. 222 с. 3. Про місцеве самоврядування в Україні: закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>. 4. Місцеве самоврядування в Україні: сучасний стан та основні напрями модернізації: наук. доп./редкол.: Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, В. В. Толкованов та ін.; за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. Київ, 2014. 128 с. 5. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254/96 // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр>. 6. Про добровільне об'єднання територіальних громад: закон України від 05.02.2015 № 157-VIII // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>. 7. Державне управління регіональним розвитком України: монографія/за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. Київ: НІСД, 2010. 288 с. 8. Мальковская И. А. Трансформация государства и эволюция публичного администрирования в условиях глобализации: актуализация европейского опыта для России. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Политология*. 2006. № 8. С. 27–43. 9. Петрос О. М. Соціальний діалог у державному управлінні: європейський досвід та українські реалії: монографія/Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. Київ, 2012. 304 с. 10. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації: указ Президента України від 24.03.2012 № 212/2012 // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/212/2012>. Втратив чинність 02.03.2016. 11. Про органи самоорганізації населення: закон України від 11.07.2001 № 2625-III // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14>. 12. Про громадські об'єднання: закон України від 22.03.2012 № 4572-VI // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.

Надійшла до редколегії 25.08.2016

Ильницький М. С. Местное самоуправление как форма народного волеизъявления

Рассмотрены основы местного самоуправления как формы народного волеизъявления. Акцентировано внимание на том, что органы местного самоуправления не могут быть абсолютно независимыми от государства, поскольку они действуют в системе государственно-властных отношений. Организационно отсоединённые от государства, они связаны с ним функционально. Порядок образования и полномочия органов местного самоуправления определяются актами органов государственной власти. Органы местного самоуправления действуют в русле общегосударственной экономической, социальной и экологической политики и в сфере культуры, образования и охраны здоровья и могут наделяться отдельными государственными полномочиями. Поэтому оправданным является наличие определённого контроля государства за исполнением тех государственных функций, которые согласно закону делегированы органам местного самоуправления, а также контроля за соблюдением органами местного самоуправления законности. Однако этот контроль не должен выходить за установленные законом пределы и превращаться во вмешательство местных госадминистраций в деятельность местных советов и их исполнительных органов.

Ключевые слова: местное самоуправление, народовластие, волеизъявление, территориальная громада, государственное управление, реформа.

Ilnytsky M. S. Local self-government as a form of public declaration of will

The author of the article has studied the principles of local self-government as a form of public declaration of will. Local self-governments cannot be absolutely independent from the state, because they operate within the system of state-power relations. Organizationally disconnected from the state power, they are functionally related to it. The procedure of formation and powers of local self-governments are defined by the state authorities acts. They operate in line with the national policy – economic, environmental, culture and may be vested with certain state powers. Therefore, the presence of a certain state control over the execution of the state functions, which are delegated to local self-governments according to the law, as well as over the compliance with the legality of local self-government has been justified. However, this control should not exceed the statutory limits and cannot interfere of local administrations and other state agencies into the activities of local councils and their executive bodies.

Local government has an important form of public power in Ukraine. It creates the conditions necessary for the approximation of power to the people, a flexible system of territorial administration, adapted to local conditions and peculiarities. Local self-government promotes initiatives of citizens, but the final result – is the development of local democracy.

Keywords: local self-government, democracy, declaration of will, territorial community, state administration, reform.

УДК 343.25(091)(37)

Є. С. Логвиненко,

викладач кафедри конституційного та міжнародного права
факультету № 4 (кібербезпеки)

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7687-843X>

СМЕРТНА КАРА У ДАВНЬОМУ РИМІ

Досліджено процес становлення та розвитку одного з основних видів покарання у Давньому Римі – смертної кари. Показано, що вища міра покарання за порушення звичаїв, традицій та законів була розповсюджена у Давньому Римі. У період республіки, коли зберігались пережитки родового ладу, смертна кара поширювалась на усі верстви суспільства. За часів існування імперії покарання смертю застосовувалося здебільшого проти залежних верств населення і лише у виняткових випадках – проти тих, хто мав римське громадянство. Зроблено висновок, що у Давньоримській державі вищій мірі покарання надавали особливого значення. Але якщо в республіканський період її історії смертна кара вважалась одним із дієвих заходів, що здатний консолідувати тогочасне суспільство, то у період імперії покарання смертю стало видовищем та однією з передумов його розпаду.

Ключові слова: Давній Рим, республіка, імперія, Закони XII таблиць, злочин, принцип таліона, система покарань, смертна кара, раб, громадянин.

Постановка проблеми. Протягом багатьох століть тема смертної кари, як одного з надзвичайно жорстоких видів покарання, привертала увагу не тільки фахівців – юристів, політиків, науковців, а й простих людей. Пояснюється це насамперед природою людини, її особливим ставленням до смерті, моральною та релігійною оцінкою цього виду покарання. Отже, смертна кара – це одна з класичних проблем кримінального права, яка завжди викликає інтерес, породжує дискусії й неоднозначне ставлення до неї в суспільстві.

Римське право мало великий вплив на розвиток європейського права, воно стало основою для формування правових систем переважної більшості сучасних держав. Саме тому виникнення та розвиток у Давньому Римі такого виду покарання, як смертна кара, привертає увагу і вітчизняних, і зарубіжних дослідників.

Стан дослідження. У працях А. М. Бостан, С. І. Власенко, Д. О. Волошина, О. А. Гавриленка, А. Ю. Гривняка, В. І. Кадеєва, В. С. Марчука, І. Д. Мудрака, Н. О. Полікарпової, Г. І. Тираспольського, Б. Й. Тищика та інших розглядалися різні історико-правові аспекти такого виду покарань, як смертна кара у Давньоримській державі. Проте зазначена тема потребує подальшого комплексного дослідження. **Метою** статті є всебічне вивчення процесу становлення та розвитку одного з основних видів покарання у Давньому Римі – смертної кари.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне право у Давньоримській державі, як і в інших країнах Стародавнього світу, було пов'язане з релігією і зберігало пережитки родового ладу. Під час визначення покарання за злочини спиралось насамперед на звичаї та традиції. Ритуальні страти в тогочасному суспільстві не викликали осудження і сприймалися громадянами як необхідність. Під час різноманітних свят і воєн у жертву богам приносили не тільки злочинців, засуджених до страти, а й полонених та дітей. Так, наприклад, на свято Луперкалії (*Lupercalia* – лат.) у жертву підземним богам приносили злочинців. Ритуальні вбивства дітей проводились на свята Манії. Лише у консульство Гнея Корнелія Лентула і Публія Ліцинія Красса (97 р. до н. е.) постановою сенату було винесено заборону на проведення ритуальних страт [1].

Зберігались у кримінальному праві Давнього Риму і пережитки родового ладу. Закони XII таблиць (сер. V ст. до н. е.) – перша кодифікація римського права – стали наслідком протистояння плебеїв і патрициїв, закріплювали принцип таліона (лат. *Lex talionis*, від *talio* – відплата, рівнозначна завданій шкоді). Цей принцип передбачав заподіяння через покарання злочинцю таких самих страждань і збитків, яких він завдав потерпілому. Здійснювався він за формулою, викладеною ще у Старому Заповіті, – «око за око, зуб за зуб». Таке покарання, на думку Н. О. Полікарпової, «не мало статусу злочинного, а розглядалось скоріш як виправдана дія при досягненні найбільш справедливого, на думку давніх римлян, покарання – відплати» [2, с. 73]. Саме тому в Законах XII таблиць вказувалось: якщо людина нанесе тілесні ушкодження і не помириться з потерпілим, то їй буде нанесено такі ж самі тілесні ушкодження (Tabl. VIII, 2) [3, с. 31]. Той, хто умисно підпалював будівлі або складений біля дому хліб, мав заковуватись у кайдани, піддаватись бичуванню і лише після цього його карали на смерть, як правило, через спалення (Tabl. VIII, 10) [3, с. 32].

Законами XII таблиць передбачалася смертна кара за обмежену кількість злочинних діянь. Позбавлявся життя кожен, хто потравить або збере врожай «з обробленого плугом (чужого) поля» (Tabl. VIII, 9) [3, с. 31]. Правомірним вважалося вбивство на місці злочину нічного крадія або злодія, захопленого зі зброєю в руках (Tabl. VIII, 12) [3, с. 32]. Як вияв минулого можна вважати й покарання за лжесвідчення, які у деяких випадках могли не тільки нанести шкоду здоров'ю, а й стати причиною смерті особи, яку оговорили. Того, хто в цьому був критий, скидали із Тарпейської скелі (Tabl. VIII, 23) [3, с. 33]. До створення імперії кредитори мали право розрубати боржника на частини, пропорційно розміру боргу кожного (Tabl. III, 6) [3, с. 28; 4, с. 63]. Такий спосіб покарання застосовувався через те, що права кредитора не поширювались на майно боржника, яке зберігало свій сімейно-родовий характер. Нездатність особи повернути борг

призводила до такої жорстокої розправи, яка «дозволяла кредитору отримати замість матеріального визиску збитків хоча б моральне задоволення» [2, с. 73].

Покарання смертю визначалось і тому, хто склав чи співає пісню, що містить у собі наклеп чи ганьбить іншого (Tabl. VIII, 16) [3, с. 31]. Таку жорстокість О. М. Штаєрман пояснювала ментаітетом тогочасного суспільства. Оскільки людина, яка порушила звичай і висміювалася, так «тяжко переживала, що іноді накладала на себе руки» [5, с. 214]. Прийнятною є думка С. І. Власенко та Д. О. Волошина, що «римському суспільству був притаманний неймовірний снобізм (у нашому сучасному розумінні) і чітка ієрархічність, у ньому кожен знав своє місце частенько в буквальному сенсі цього слова» [6, с. 217]. Саме тому від походження особи, яка скоїла злочин, та від виду злочину залежало яким буде покарання.

На основі широкого кола джерел Г. І. Тираспольський запропонував детальну класифікацію смертної кари, яку поділив на традиційну та особливу. За ступенем жорстокості традиційна страта розділялася на п'ять розрядів: звичайну, кваліфіковану, помірковану, пом'якшену, психологічну. Особлива страта включала шість різновидностей: побиття камінням, призначення актором-смертником, екзотичну страту (затоптування, розривання тіла, перепилювання, зморення голодом, підвішування на гак, насильне кровопускання тощо), децимацію (страту кожного десятого воїна), страту як завершення катування (забиття до смерті палками, ланцюгами, батогами і т. ін.), ритуальну. Окремо дослідник виділив особливу смертну кару тому, що вона, як правило, не передбачалася римським законодавством [7, с. 26].

Смертний вирок патриціям виносився у центуріатних коміціях (лат. *Comitia centuriata*). Вони переважно страчувались відсіченням голови, а плебеї – удушенням. Для рабів застосовувалась особлива смертна кара. Як пояснював Г. Хьофлінг, велика кількість рабів хоч і приносила римським рабовласникам великі прибутки, водночас несла не меншу загрозу життю і здоров'ю своїм господарям. «Тому не дивно, – робить висновок письменник і публіцист, – що більшість рабовласників намагались тримати в узді свою «двоногу худобу» за допомогою жорстоких покарань» [8, с. 173]. Раб розплачувався за будь-який, навіть незначний, проступок. Покарання визначав сам господар, який не ніс ніякої відповідальності за катування або страту раба. Надзвичайно безжалісно карались раби-втікачі (лат. *fugitivus*). Їх розшукуванням займались не тільки спеціально призначені рабовласником люди, а й влада. Знайденого втікача клеймували, збривали голову і брови, надягали металевий ошийник з написом імені та адреси господаря, щоб у разі повторної втечі його легше було знайти. Він також міг бути відправлений на арену або покараний смертю з особливою жорстокістю. Провіли детальний аналіз умов життя

сільських і міських рабів, М. Є. Сергеєнко показала, що римський законодавець вважав раба рухомим майном, річчю (*res*). Тому у ставленні до них важко побачити прояв людяності. Навпаки, надмірна жорстокість у побуті та покараннях до рабів – характерна риса тогочасного суспільства. Захисту від свавілля рабовласників не існувало. Ведій Полліон кидав рабів у ставок на поїдання муренам, оскільки під час такого покарання він міг спостерігати, як людину розривають на шматки. За незначну провину господарка могла покарати раба розп'яттям, але перед цим – вирізати йому язика [9, с. 257, 263].

У разі смерті господаря від свого раба колективна відповідальність накладалась на всіх рабів, які жили з ним під одним дахом. Як правило, їх страчували. Найчастіше у Давньому Римі рабів карали розп'яттям на хресті. Воно вважалось ганебним покаранням і застосовувалось до найбільш небезпечних злочинців – зрадників, убивць, повстанців, військовополонених. Спочатку на ший засудженого закріплювали дерев'яну колодку – фурку (*furca*) або патибулум (*patibulum*), потім вели до місця страти, постійно б'ючи батогами. Потім мотузками піднімали злочинця на вершину стовпа. Руки прив'язували до поперечно закріпленого бруса, а ноги – до стовпа. Іноді кінцівки прибивали. Така жорстокість була попередженням римської влади тим, хто буде чинити їй супротив, або виявляти непокору. Це покарання було скасоване імператорами-християнами, які не бажали очорняти святиню, символ спасіння – хрест, на якому помирав Христос [8, с. 178–179].

У доволі складній кваліфікації вищої міри покарання у Давньоримській державі, на думку О. А. Омельченка, особливе місце посідають так звані домашні види смертної кари, коли засудженому надавалася можливість обрати спосіб покінчити з собою – випити чашу з отрутою, розрізати собі вени у теплій ванні тощо [10, с. 45]. До самогубства засуджувались, як правило, аристократи, і це покарання вважалось почесним.

Стосовно часу виконання смертної кари, то за часів існування республіки засудженого страчували відразу після винесення вироку. В період імперії традицією стала відстрочка вироку від тридцяти днів до одного року.

Отже, вища міра покарання за порушення звичаїв, традицій та законів була розповсюджена у Давньому Римі. У період республіки, коли зберігались пережитки родового ладу, смертна кара поширювалася на усі верстви суспільства. Незважаючи на наявність великого арсеналу способів позбавити людину життя, домінуючим було не стільки завдати болю та страждань, скільки бажання якомога скорішої відплати. За часів існування імперії покарання смертю застосовувалося здебільшого проти залежних верств населення і лише у виняткових випадках – проти тих, хто мав римське громадянство. Під час здійснення смертного покарання пріоритетним стало бажання

завдати засудженому максимум страждань, що дозволяло отримати задоволення від спостереження за муками злочинця, у зв'язку з чим способи і методи екекуції стали більш різноманітнішими.

Як висновок можемо зазначити, що у Давньоримській державі вищій мірі покарання надавали особливого значення. Але якщо в республіканський період її історії смертна кара вважалась одним із дієвих заходів, що здатний консолідувати тогочасне суспільство, то у період імперії покарання смертю стало видовищем та однією з передумов його розпаду.

Список бібліографічних посилань: 1. Логинов О. Казни мира. Древний Рим // МИРТЕСЕН: сайт. URL: <http://methistory.su/blog/43164669678/Kazni-mira.-Drevniy-Rim>. 2. Поликарпова Н. А. Идея смерти как наказания в древнеримской юридической традиции. *Ярославский педагогический вестник*. 2011. № 3, т. 1 (Гуманитарные науки). С. 72–75. 3. Хрестоматия по истории древнего мира/под ред. В. И. Кузищина. М.: Высш. шк., 1987. 431 с. 4. Хрестоматия по истории древнего мира/под. ред. С. Л. Утченко. М.: Изд-во Социэкгиз, 1962. 675 с. 5. Культура Древнего Рима: в 2 т. Т. 2/под. ред. Е. С. Голубцовой. М.: Наука, 1985. 628 с. 6. Власенко С. И. Отражение представлений о почетной и унижительной смерти в древнеримской практике наказаний // Концепт. 2015. Т. 8. С. 216–220. URL: <http://e-koncept.ru/2015/65044.htm>. 7. Тираспольский Г. И. Беседы с палачом. Казни, пытки и суровые наказания в Древнем Риме. М.: Интрада, 2003. 192 с. 8. Хёфлинг Г. Римляне, рабы, гладиаторы: Спартак у ворот Рима. М.: Мысль, 1992. 270 с. 9. Сергеев М. Е. Жизнь Древнего Рима: очерки быта. М.; Л.: Наука, 1964. 336 с. 10. Омельченко О. А. Римское право: учебник. Изд. 2-е, испр. и доп. М.: ТОН – Остожье, 2000. 208 с.

Надійшла до редколегії 29.06.2016

Логвиненко Е. С. Смертная казнь в Древнем Риме

Исследован процесс становления и развития одного из основных видов наказания в Древнем Риме – смертной казни. Показано, что высшая мера наказания за нарушение обычаев, традиций и законов была распространена в Древнем Риме. В период республики, когда сохранялись пережитки родового строя, смертная казнь распространялась на все слои общества. Во времена существования империи наказание смертью применялось в основном против зависимых слоёв населения и только в исключительных случаях – против тех, кто имел римское гражданство. Сделан вывод, что в Древнеримском государстве высшей мере наказания придавали особое значение. Но если в республиканский период его истории смертная казнь считалась одной из действенных мер, которая способна консолидировать тогдашнее общество, то в период империи наказание смертью стало зрелищем и одной из предпосылок его распада.

Ключевые слова: Древний Рим, республика, империя, Законы XII таблиц, преступление, принцип талиона, система наказаний, смертная казнь, раб, гражданин.

Lohvynenko Y. S. Capital punishment in the Ancient Rome

The process of formation and development of one of the main forms of punishment in the Ancient Rome – the death penalty has been studied. It has been demonstrated that the capital punishment for violation of customs, traditions and laws was common in the Ancient Rome. During the republic period, when remnants of the tribal system were preserved, the capital punishment was spread to all groups of society. Despite the presence of a large arsenal of ways to deprive a person's life, the dominant was not so much to hurt and make suffering to the offender as the desire of early revenge. In the days of the Empire the death penalty was applied mainly against the dependent groups of society and only in exceptional cases – against those who had Roman citizenship. In carrying out the capital punishment, the priority was the desire to cause the offender as much suffering and pain. On this basis, the ways and methods of tortures and execution became more diverse. It has been demonstrated that a large number of slaves and a hostile attitude towards them from citizens – were those factors that contributed to the emergence of different ways of the capital punishment.

It has been concluded that the capital punishment in the Ancient Rome was of special importance. But, if the death penalty in the republican period of its history was considered one of the most effective measures that could consolidate that society, then capital punishment during the Empire became a spectacle and one of the pre-conditions of its decay.

Keywords: Ancient Rome, republic, Empire, Laws of XII tables, crimes, lex talionis, punishment system, capital punishment, slave, citizen.

УДК [94:355.3](477)“19”

I. А. Логвиненко,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1505-4418>

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ АРМІЇ В УНР (БЕРЕЗЕНЬ 1917 – КВІТЕНЬ 1918 РР.)

Досліджено основні етапи та напрями національного військового будівництва доби Української Центральної Ради. Зазначено, що Лютнева революція 1917 року стала своєрідним каталізатором, який прискорив демократичні процеси в російській армії, дав поштовх стихійній українізації військових частин. З'ясовано позитивні та негативні наслідки демократизації та українізації армії, та ставлення керівництва УЦР до цих процесів і до створення національної армії. Охарактеризовано другий етап військового будівництва в Українській Народній Республіці. Проаналізовано досвід формування національного війська в УНР. Зроблено висновок, що гарантом політичної, економічної, культурної незалежності держави має бути боєздатна, добре організована, належним чином озброєна армія, яка спирається на підтримку народу та захищає незалежність і територіальну цілісність України.

Ключові слова: Українська Центральна Рада, Українська Народна Республіка, Український генеральний військовий комітет, українізація, армія, народна міліція, військове управління.

Постановка проблеми. Революція Гідності (листопад 2013 – лютий 2014 рр.) показала прагнення українського народу стати повноцінним членом сім'ї європейських народів, повністю позбутися залишків пострадянського минулого та збудувати дійсно демократичну, правову державу. З цією метою президентом та урядом країни був розроблений комплекс реформ, які торкаються всіх сфер життєдіяльності держави й суспільства. Проте провести ці реформи на практиці виявляється доволі складно.

Існує чимало негативних факторів, які впливають на їх успішну реалізацію цих реформ. До того ж в умовах військової агресії з боку Росії українці мають захищати незалежність і територіальну цілісність своєї держави, що неможливо робити без добре підготовленої, сучасної армії. Отже, створення боєздатної армії є першочерговим завданням, яке стоїть перед керівництвом країни. Це завдання вбачається надзвичайно складним, оскільки за режиму В. Януковича Збройні сили України фактично було зруйновано, вони майже втратили свою боєздатність.

Сьогодні Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України докладають чимало зусиль для створення сучасної армії, здатної ефективно протидіяти агресору та захищати державу від посягань на її незалежність і територіальну цілісність. По суті розпочалося реформування Збройних сил України, яке вже має відчутні позитивні результати. На наш погляд, успішному й ефективному проведенню військової реформи може допомогти як позитивний, так і негативний досвід військового в держав період Української революції 1917–1921 рр. Особливий інтерес викликає ставлення українських лідерів та політика Центральної Ради щодо формування національної армії. Проблеми військового будівництва так званої першої УНР та сучасної України доволі схожі, тому необхідно враховувати досвід минулого щоб уникнути помилок у майбутньому.

Стан дослідження. Різні аспекти військово-політичної діяльності Української Центральної Ради розглядалися у працях О. Мироненка, В. Солдатенка, Р. Пирога, О. Реєнта, О. Рубльова, С. Кульчицького, П. Ткачука, В. Мицика, Л. Решодька, В. Слюсаренка, В. Годубка, В. Лободаєва, Г. Савченка та ін. Проте зазначена тема потребує подальшого комплексного вивчення. У зв'язку з цим **метою** цієї статті є визначити основні напрями діяльності Центральної Ради у сфері військового будівництва, проаналізувати проблеми, які постали перед її керівниками у справі формування національної армії.

Виклад основного матеріалу. У 1917 році через територію України проходили Південно-Західний та частина Румунського

фронтів, на півдні базувався Чорноморський флот. Загальна кількість військових, які знаходилися на цих фронтах становила 3 млн. 839,3 тис. осіб. Майже третину особового складу Південно-Західного фронту складала українці, Румунського – близько 25 % та 65 % служили на Чорноморському флоті [1, с. 241–242; 2, с. 269].

Після Лютневої революції націонал-патріотичні сили 7 березня 1917 року утворили в Україні Центральну Раду. У березні-червні Раду та її політичну програму активно підтримують українські військові, які виявляли готовність підпорядкуватися новоствореному органу.

Революція стала поштовхом для утворення різноманітних національних військових комітетів та організацій. У березні 1917 року за ініціативи «Братства самостійників» було сформовано комітет з організації національної армії, а також Український військовий клуб ім. П. Полуботка. Українські військові виявляли велике бажання об'єднуватися в окремі частини, почалася стихійна українізація армії. Зростання кількості українізованих частин поставило на порядок денний питання щодо створення єдиного центру, який би очолив і координував цей процес. Із пропозицією скликати I Всеукраїнський військовий з'їзд, який мав створити такий центр, виступив Український військовий клуб ім. П. Полуботка.

5–8 травня 1917 року відбувся I Всеукраїнський військовий з'їзд, який представляв майже 1 млн українських вояків. З'їзд заявив, що вважає Центральну Раду єдиним органом влади в Україні та підтримує її програмну вимогу автономії краю. Після гострої дискусії було ухвалено рішення щодо створення національних військових частин задля припинення дезертирства та покращення дисципліни в армії. Було обрано Український генеральний військовий комітет (далі – УГВК) у складі 18 осіб, який за погодженням із Російським генеральним штабом мав проводити українізацію військових частин. Головою УГВК став С. Петлюра. Головний військовий комітет у повному складі був кооптований до Української Центральної Ради [3, с. 345].

Слід звернути увагу на підсумкову резолюцію, де зазначалося, що після закінчення війни постійна армія буде замінена народною міліцією. Головне завдання якої – охорона «інтересів і прав народу, а не пануючих класів, до якої б нації ці класи не належали». Наголошувалося, що армія – це опора української демократії, а не державності [4]. Саме через таке бачення ролі та функцій збройних сил Український генеральний військовий комітет видав здебільшого військово-технічними питаннями, координуючи свої дії з вищим російським командуванням. Сама російська армія переживала скрутні часи. До нестабільності на фронтах, небажання воювати та масового дезертирства солдатів додалася ще проблема командування військовими частинами. На той час, за підрахунками В. Семененка, свої посади залишили 75 комдивів, 35 командирів корпусів і 8 командувачів армій [2, с. 271]. Це були відчутні втрати. Проте, незважаючи на такий

критичний стан речей, Центральна Рада не мала чіткої програми щодо військового будівництва і по суті не займалася питаннями кадрового офіцерства. До того ж усіх вищих офіцерів соціалістична більшість УЦР вважала українофобами й контрреволюціонерами.

Ігноруючи заборону центрального петроградського уряду, 5 червня 1917 року розпочав роботу II Всеукраїнський військовий з'їзд. 2300 делегатів представляли 1732444 українських військових. З'їзд ухвалив звернення до Тимчасового уряду, в якому йшлося про необхідність розпочати повномасштабну українізацію в армії та на флоті, визнати обов'язковими для всіх військових інституцій рішення Українського головного військового комітету в цій справі. Склад УГВК було збільшено до 27 осіб. Структурно він складався з 8 відділів: організаційного, інспекторського, стройового, мобілізаційного, правничо-консультаційного, агітаційно-просвітницького, спеціальних служб і канцелярії [1, с. 247–248].

Наприкінці червня 1917 року Тимчасовий уряд рішуче виступив проти проведення стихійної українізації, оскільки вона мала суттєві негативні наслідки, які позначилися на боєздатності армії: відмови виконувати накази та нести повсякденну службу, якщо українізацію не підтверджували вищі військові установи; відмови йти на фронт із вимогою повернення в Україну; масове дезертирство, мародерство; протистояння українських військових рад і солдатських комітетів тощо.

У вересні–листопаді 1917 року значно посилилася більшовицька агітація у військах і на флоті, яка призвела до значного поліпшення настроїв солдат. За цих умов петроградський уряд намагався зберегти контроль над військовими частинами, дозволивши українізувати 29 дивізій. Але було вже запізно, і ці рішення залишилися нереалізованими. Політизація армії, зростання недовіри з боку солдатів до офіцерства призвели до посилення деморалізації та розвалу українізованих частин.

Отже, з утворенням УЦР її лідери мали реальну можливість розпочати формування власних збройних сил, якою не скористалися. Соціалістична більшість Ради вважала, що створення власної армії – короткостроковий етап на шляху до організації народної міліції, яка мала б виконувати правоохоронні функції. Ігнорування потреб військових, а інколи й побоювання їх призвели до трагічних наслідків. Центральна Рада фактично не мала військових сил для протидії агресії Радянської Росії.

26 грудня 1917 року на черговому засіданні Генерального секретаріату М. Порш виступив із доповіддю про ситуацію на фронті. Генеральний секретар із військових справ констатував, що армії як такої немає, і наполягав на створенні нової. Були запропоновані основні принципи її формування, які закріплювалися постановою Секретаріату. У ній, зокрема, генеральному секретаріату з військових справ

доручалося «приступити до організації добровольчої армії на платних засадах, як початок міліцейської армії» [5, с. 63]. По суті Центральна Рада перейшла від політики українізації військових частин до формування армії на добровольчих принципах. З січня 1918 р. Мала Рада ухвалила законопроект, підготовлений М. Поршем про утворення добровольчого народного війська. У ньому передбачалися лише перші заходи, подальші мали бути закріплені у законі про народну міліцію, підготовка якого покладалася на генеральне секретаріат з військових справ. Передбачалася демобілізація старої армії, оскільки більшості військових частин фактично не існувало. Підготовка військових спеціалістів визначалася як одне з головних завдань. Планувалося відкрити Академію національної армії, а також інструкторську школу, де б щорічно проходили підготовку 1200 старшин. На території УНР мали постати три військові округи – Київська, Харківська та Одеська. Кожна округа мала включати в себе один кадровий корпус інструкторів, який у свою чергу поділявся на дивізії, полки, курені та сотні за територіальним принципом – по волостях, повітах і губерніях. Набір інструкторів мав проводитися із молодих людей від 19 років за договором вільного найму на визначений термін, із забезпеченням харчуванням, одежею, зброєю та щомісячною виплатою 100 крб. Через декілька днів Державний банк Української Народної Республіки надав кредит у 400 млн крб генеральному секретаріату з військових справ. Незважаючи на ухвалення закону про створення української армії, який мав фінансове забезпечення, Центральна Рада не спромоглася сформуванати збройні сили [5, с. 64]. Населення вже не довіряло керівникам УНР і майже не реагувало на їх потуги створити нове українське військо. Через те, що вирішення найважливіших соціально-економічних проблем відкладалося або ж затягувалося, Рада втратила підтримку селян і робітників – головної опори своєї влади. Населення ігнорувало заклики лідерів, постанови уряду та закони УНР. Молоду республіку практично нікому було захищати, крім декількох підрозділів і патріотично налаштованої молоді – студентів і гімназистів.

Ще одна проблема, яка стала серйозною перешкодою у створенні національної армії, – громіздка, неефективна бюрократична машина військового управління. Так, у самому міністерстві військових справ з листопада 1917 року функціонували Генеральний штаб і Головний штаб. Генеральний штаб структурно об'єднував: управління першого отаман-квартирмейстера, до якого входили відділи розвідки, загальний, оперативний, зв'язку, геодезичний; управління другого отаман-квартирмейстера, до якого входили відділи організації військової служби, мобілізаційний, загальний та служби Генерального штабу; управління пересування військ; управління інспектора повітряного флоту; управління гарматного інструктора; управління інспектора технічних частин. Структурними підрозділами Головного штабу були: управління особового складу, пенсійне управління,

управління помічника начальника штабу, окремий демобілізаційний відділ і шкільна управа [1, с. 273–274].

До того ж, великим було управління головного начальника постачання, до складу якого входили управління гарматного постачання, управління інтендантського постачання, управління розташування військ, управління ремонту армії, санітарна управа, головна військова юридична управа, головна геодезична управа та технічний комітет. Більшість управлінь й управ поділялися на відділи. Окремі права у міністерстві мали юридичний та у справах Військової ради, господарський відділи й видавництво військового міністерства. Штат управлінського апарату міністерства був великий. Урядовці отримували високу платню, незважаючи на серйозні труднощі з матеріально-технічним, фінансовим, продовольчим забезпеченням простих військових. У кожному міністерстві створювався демобілізаційний, військовий або мобілізаційний відділи, які ніяк не сприяли вирішенню проблем військових, а навпаки, ще більше ускладнювали ситуацію, діючи безвідповідально та породжуючи безладдя в усіх сферах військового будівництва. Усе це багато в чому пояснює те, що Українська Народна Республіка була неспроможна стримати наступ військ Раднаркому Росії у грудні 1917 – січні 1918 рр.

На початку березня 1918 року Центральна Рада повернулася до Києва. Враховуючи негативний досвід військового будівництва, було проведено реорганізацію Генерального військового штабу. У квітні міністерство військових справ разом із Генеральним штабом підготували новий план формування армії на основі територіального набору. Національна армія мала складатися з 8 корпусів піхоти та 4 корпусів кінноти. Розроблялися також інші заходи, спрямовані на створення регулярної армії, зокрема план призову, що мав розпочатися восени [6, с. 62]. Проте часу на організацію нових збройних сил у Ради вже не було. У ніч з 29 на 30 квітня 1918 року відбувся державний переворот, був встановлений гетьманат і проголошена Українська Держава.

Отже, досвід військового будівництва УНР доби Центральної Ради дає підстави зробити **висновок**, що сьогодні гарантом політичної, економічної, культурної незалежності держави має бути боєздатна, добре організована, належним чином озброєна армія, яка спирається на підтримку народу та захищає незалежність і територіальну цілісність України.

Список бібліографічних посилань: 1. Мироненко О. Л. Світоч української державності. Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради. Київ: Ор-Дана, 1995. 328 с. 2. Семененко В. І., Радченко Л. О. Історія України з прадавніх часів до сьогодення. Харків: Торсінг, 2000. 496 с. 3. Історія державності України: експеримент. підруч./О. М. Бандурка, В. А. Греченко, О. Н. Ярмиш та ін.; за заг. ред. О. М. Бандурки, О. Н. Ярмиша. – Харків: Одіссей, 2004. 608 с. 4. [Постанови першого Українського військового з'їзду 5, 6, 7 і 8 травня (мая) у Києві]. *Вісті з Української Центральної Ради*. 1917. № 7. С. 1–2. 5. Логвиненко І. А.

Политическая деятельность Украинской Центральной Рады. Глобино: Полиграф-сервис, 2000. 96 с. 6. Історія держави і права України: у 2 т. Т. 2/В. Д. Гончаренко, О. Л. Копиленко, Б. Й. Тищик та ін.; за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. Харків: Ін Юре, 2003. 580 с.

Надійшла до редколегії 17.06.2016

Логвиненко И. А. проблемы формирования национальной армии в УНР (март 1917 – апрель 1918 гг.)

Исследованы основные этапы и направления национального военного строительства периода Украинской Центральной Рады. Указано, что Февральская революция 1917 года стала своеобразным катализатором, который ускорил демократические процессы в российской армии, дал толчок стихийной украинизации воинских частей. Выявлены позитивные и негативные последствия демократизации и украинизации армии, отношение руководства Украинской Центральной Рады к этим процессам и к созданию национальной армии. Охарактеризован второй этап военного строительства в Украинской Народной Республике. Проанализирован опыт формирования национального войска в УНР. Сделан вывод, что гарантом политической, экономической, культурной независимости государства должна быть боеспособная, хорошо организованная, должным образом вооружённая армия, которая поддерживается народом и защищает независимость и территориальную целостность Украины.

Ключевые слова: Украинская Центральная Рада, Украинская Народная Республика, Украинский генеральный военный комитет, украинизация, армия, народная милиция, войсковое управление.

Lohvynenko I. A. Problems of forming the national army in the Ukrainian People's Republic (March, 1917 – April, 1918)

The basic stages and directions of the national military building of the period of Ukrainian Central Rada have been researched. It has been indicated that the February revolution of 1917 became a catalyst that accelerated the democratic processes in the Russian army, gave impetus to spontaneous Ukrainianization of military units. The effects of the processes of democratization and Ukrainization of the army have been demonstrated. The author has provided the estimation of the views and attitudes of the leaders of Rada to these processes, their involvement in the creation of the national army. The second stage of military building in the Ukrainian People's Republic has been analyzed, which is characterized by unsuccessful attempts of the socialist majority of Rada to create Ukrainian army on voluntary principles. Both positive and negative experience of the formation of the national army in the Ukrainian People's Republic has been researched. It has been concluded that the guarantor of political, economic and cultural independence of the state is to be capable, well-organized, properly armed army, which is supported by the people and protects the independence and territorial integrity of Ukraine.

Keywords: Ukrainian Central Rada, Ukrainian People's Republic, Ukrainian General Military Committee, Ukrainization, army, people's militia, military administration.

УДК 316.4

М. В. Пампура,

кандидат юридичних наук, здобувач

Харківського національного університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ВИМІРИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЯК СПЕЦИФІЧНОЇ ФОРМИ СУЧАСНОГО ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Розкрито сутність і зміст поняття «глобалізація». Розглянуто основні сучасні наукові підходи до вивчення процесу глобалізації як різновиду трансформаційного процесу. Визначено основні елементи глобалізації як специфічного трансформаційного процесу сучасної державно-правової дійсності, дано аналіз їх змісту і характерних особливостей.

Ключові слова: глобалізація, політичний процес, трансформація, політичні зміни, модернізація, демократизація.

Постановка проблеми. На початку ХХІ ст. наша цивілізація переживає глобальні зміни: відбуваються якісні перетворення, що докорінним чином змінюють сутність світової соціально-політичної та економічної системи. Поряд з модернізацією і демократизацією глобалізація сьогодні являє собою невід'ємну частину світового політичного процесу. В сучасних реаліях вона стає тим феноменом, під знаком якого відбуваються майже всі події політико-правового життя суспільства.

Стан дослідження. Саме поняття «глобалізація» є порівняно новим, воно отримало значне поширення в науковій літературі лише в останні десятиліття. Проте на сьогоднішній день вже існує велика кількість концепцій і підходів щодо того, що саме варто розуміти під глобалізацією, які аспекти й сфери вона охоплює, наскільки вона є універсальною і всеосяжною тенденцією світового політичного процесу тощо. До найвідоміших теоретиків процесу глобалізації слід віднести таких дослідників, як М. Арчер, У. Бек, Д. Гелд, Е. Гідденс, Е. Мак-Грю, Р. Робертсон, Е. Тоффлер, М. Уотерс та ін. Питання, пов'язані із глобалізацією, у вітчизняній науковій думці розглядали В. Андріяш, Ю. Біденко, О. Білорус, Р. Войтович, О. Євтушенко, Ю. Котова, С. Наумкіна, В. Солдатенко, Ю. Ткачук, М. Хаустова та ін.

Незважаючи на велику кількість наукових досліджень у даній сфері, в центрі уваги наразі все ще залишаються питання щодо сутності і змісту, специфіки процесу глобалізації, що й зумовлює актуальність нашої статті.

Метою статті є дослідження змісту і специфіки процесу глобалізації, що передбачає з'ясування сутності поняття «глобалізація», розгляд основних наукових підходів до вивчення цього процесу, а також визначення та характеристику основних вимірів глобалізації як специфічної форми сучасного трансформаційного процесу.

Виклад основного матеріалу. В найзагальнішому вигляді під глобалізацією сьогодні розуміють процес посилення глобальної взаємозалежності держав, економік, культур, що супроводжується різким прискоренням темпів перебігу процесів у всіх сферах громадського життя. Існує ціла низка концептуальних визначень поняття «глобалізація». Так, М. Арчер визначає глобалізацію як процес, що приводить до поєднання структур, культур та інститутів у всьому світі [1, р. 133]. На думку М. Уотерса, глобалізацію варто визначати як «соціальний процес, у якому обмеження, що накладаються географією на соціальний і культурний устрій, слабшають і в якому люди це ослаблення все більше усвідомлюють» [2, р. 3]. У найбільш загальному значенні Д. Гелд і Е. Мак-Грю під глобалізацією розуміють процес прискорення та вдосконалення різноманітних міжнародних потоків товарів та інформації в загальному контексті соціального розвитку [3, с. 1]. З точки зору вчених, головним у глобалістському баченні є концепція глобальних змін, які передбачають суттєву трансформацію організації принципів соціального життя і світового порядку. Подібне – трансформаціоналістське – трактування глобалізації як особливого типу соціальної трансформації, змістом якої є перехід від одного типу суспільства до іншого, поділяють й багато інших учених. У межах такого підходу глобалізація постає не стільки у вигляді конкретного історичного феномена, що має певні економічні, соціальні, комунікаційні та інші параметри, скільки певним узагальненням тих змін, які відбуваються в останні десятиліття у західному суспільстві [4, с. 123]. У. Бек зазначає, що глобалізацією позначаються ті процеси, в яких національні держави та їх суверенітет влітаються у павутиння транснаціональних акторів і підкорюються їх владним можливостям, орієнтації та ідентичності, й ті процеси, які створюють транснаціональні соціальні зв'язки та простори, знецінюють локальні культури та сприяють виникненню нових культур [5, с. 26]. В цілому ж у сучасній науковій думці термін «глобалізація» сьогодні найчастіше використовується для визначення таких основних моментів: загальносвітового процесу інтеграції національних ринків, суспільств і культур (Д. Белл, Е. Тоффлер, З. Бауман); політичного процесу усунення міждержавних бар'єрів (Г.-П. Мартин, Х. Шуманн, С. Леш); процесу світового поширення ідеології лібералізму на національному та міжнародному рівнях (І. Валлерстайн, Дж. Аррігі, Б. Лінсді).

У вітчизняній науковій думці також існує велика кількість визначень глобалізації як специфічної форми трансформаційного процесу. Такі дослідники, як В. Соддатенко, В. Горбатенко, Т. Бевз та ін., визначають глобалізацію як загальносвітовий соціальний процес, що об'єднує потоки ідей, капіталів, товарів, науково-технічних досягнень, політичних норм і стандартів, законодавства, які зумовляють розвиток світу як цілісної економічної, міжнародно-правової, політичної,

соціокультурної суперсистеми [6, с. 12]. На думку вчених, глобалізація має розглядатися як об'єктивний процес, що створює такий рівень єдності людства, за якого, з одного боку, існування й успішний розвиток кожної країни, народу перебуває в безпосередній залежності від стану і трансформації світу загалом, а з іншого, – успіх у розв'язанні проблем людства залежить від ситуації в кожній країні, від активності й узгодженості дій усіх країн і народів світу [6, с. 12]. Глобалізацію як процес, внаслідок якого світ стає в більшій мірі пов'язаним і залежним від усіх його суб'єктів, розглядає й російський дослідник М. Іванов. Учений підкреслює, що наразі відбувається як збільшення кількості загальних для держав проблем, так і розширення кількості й типів суб'єктів політичних відносин, але ж у цілому «процеси глобалізації в самому широкому значенні характеризуються різким посиленням і ускладненням взаємозв'язків в основних галузях економічного, політичного і громадського життя, що набувають планетарних масштабів» [7, с. 19]. Детальний аналіз праць українських та російських дослідників (С. Бабуріна, Г. Глущенко, В. Кочеткова, С. Наумкіної, Н. Панкової, Ю. Ткачук, В. Четверікової та ін.) дозволив виділити такі основні чинники, що вплинули на становлення й розвиток процесів глобалізації:

- політичні та правові чинники – закінчення «холодної війни», подолаття політичних протиріч між Сходом і Заходом, збільшення кількості двох- та багатосторонніх міжурядових угод, ослаблення державних кордонів, пришвидшення вільного пересування громадян, переміщення товарів і послуг;

- економічні чинники – посилення економічної взаємозалежності країн, підвищення ступеня економічної відкритості, централізація капіталу, ринкова конкуренція у світовому масштабі, міжнародна трудова міграція;

- інституційні чинники – лібералізація торгівлі товарами і послугами та ліквідація бар'єрів на шляху їх переміщення, посилення тенденції до уніфікації та стандартизації в економіці;

- організаційні чинники – створення та функціонування надурядових міжнародних організацій, запровадження міжнародних форм здійснення виробничо-господарської діяльності, перетворення багатонаціональних компаній та організацій на основні суб'єкти глобальної економіки;

- виробничі, науково-технічні та технологічні чинники – різке зростання масштабів виробництва, перехід до високих технологій;

- соціокультурні чинники – зростання соціальної мобільності, подолання кордонів в освіті шляхом розвитку дистанційного навчання, формування глобалізованих засобів масової інформації;

- інформаційні чинники – радикальна зміна засобів ділового спілкування, обміну виробничою, науково-технічною, економічною,

фінансовою інформацією (супутниковий та мобільний зв'язок, мережеві та цифрові технології тощо) [8, с. 16–17].

Отже, поняття «глобалізація» містить у собі достатньо широкий спектр явищ і тенденцій – від інтенсифікації товарних і фінансових потоків, що проходять через кордони національних держав, ослаблення суверенітету національних держав, боротьби за встановлення світового порядку до формування сфери транснаціональної політики, економіки та культури, появи і розвитку транснаціональних корпорацій, формування полікультурних співтовариств тощо. Дійсно, в сучасних реаліях глобалізація є тим феноменом, під знаком якого проходять майже усі події політичного, соціально-економічного, культурного та правового життя суспільства і який характеризується масштабним, багатоплановим і внутрішньо суперечливим процесом наростання загального у світовому просторі. Слід погодитися з думкою Р. Бірюкова, який зауважує, що процес глобалізації має багатоаспектні вияви – геополітичні, гео економічні, геоправові тощо, наслідком чого й є неоднозначні оцінки його предметного поля та змісту [9, с. 36].

У сучасній глобалістській літературі зазвичай виділяють три основні аспекти глобалізації: трансформація традиційних моделей соціоекономічної організації, трансформація територіальних принципів і тенденцій до трансформації влади [3, с. 7]. При цьому в центрі глобалістської доктрини лежить саме «ставлення до влади: її інструментарію, структури, розподілу і впливу». Поняття глобалізації, таким чином, використовується «для того, щоб відобразити щодалі вищий рівень, на якому влада здійснюється, набуваючи організованого характеру. В цьому плані вона передбачає перевпорядкування стосунків влади між і вздовж регіонів світу ...» [3, с. 8]. Так, У. Бек пропонує вимірювати глобалізацію за допомогою таких показників, як розширення у просторі, стабільність у часі, щільність транснаціональних мереж зв'язку. Сучасний світ, на думку вченого, відрізняється від попередніх епох тим, що рівні зазначених параметрів суттєво вищі, ніж у минулому [5, с. 28]. Зі своїх позицій Е. Гідденс визначає глобалізацію, використовуючи чотири основні параметри: 1) система національних держав; 2) світовий військовий порядок; 3) міжнародний розподіл праці; 4) виникнення світової економіки [10, с. 56]. На думку Дж. Уррі, перебіг процесу глобалізації відбувається за п'ятьма основними напрямками: 1) глобалізація стратегій транснаціональних корпорацій, що виходять за межі однієї держави; 2) глобалізація іміджів; 3) глобалізація ідеологій; 4) глобалізація політичної мобілізації; 5) глобалізація потоків (транспортних мереж, глобально-інформаційних систем та ін.) [11, с. 200–201]. Зводить загальні особливості глобалізації Н. Є. Покровський до таких аспектів: всеохоплюваність і комплексність, за яких глобальні цінності та орієнтири домінують над місцевими (локальними); протистояння глобального і локального

(що у сфері культури породжує велику кількість культурних гібридів); мінімізація національно-державного фактора з одночасним збереженням структур громадянського суспільства [12, с. 56]. Проте найчастіше в науковій літературі виокремлюються такі три загальні аспекти (виміри) глобалізації:

- економічний аспект (розширення світових фінансових ринків та утворення інтегрованої світової економіки і системи торгівлі);
- культурний аспект (універсалізація проблем людського буття, розвиток засобів масової комунікації, інтеграція і втрата цілісності та автентичності локальних культур, зростання міграційних процесів);
- політико-правовий аспект (розвиток міжнародних і міждержавних організацій та обмеження суверенітету національних держав, універсалізація політичних стандартів та законодавства) [13, с. 663].

Так, глобалізація в економічній сфері означає новий тип міжнародних економічних відносин, який виявляється в «становленні єдиного глобального ринку товарів, капіталу та послуг, а також виробничих процесів, у виникненні транснаціональних корпорацій, що мають виробництва у різних частинах світу». ТНК сьогодні справляють великий вплив не тільки на політику окремих регіонів і галузей промисловості, але навіть на політику окремих держав [14, с. 341]. Глобалізація в економіці виявляється: 1) у транснаціоналізації господарського життя, діяльності господарюючих суб'єктів (створенні транснаціональних олігархічних еліт); 2) у різкому відриві економічно сильних, розвинених країн (їх економіка відрізняється високим ступенем самодостатності, незалежністю від іншого світу) від країн, що розвиваються (які є залежними від постійних інвестицій); 3) у стандартизації виробництва та споживання; 4) у пануванні економічної організації суспільства, основаної на функціонуванні вільного ринку; 5) у постіндустріальному характері суспільного розвитку, що демонструє якості інформаційної епохи [15, с. 38–39].

Особливість процесу культурно-інформаційної складової глобалізації, на думку У. Бека, полягає сьогодні в «установлених емпіричним шляхом розширенні, щільності й стабільності взаємодіючих регіонально-глобальних мереж зв'язку й масмедіальної самоідентифікації, а також соціальних просторів та їх телевізійних потоків» [5, с. 78]. Зростаюча інтенсивність глобальних взаємозв'язків також передбачає прискорення глобальних взаємодій і процесів, адже розвиток загальносвітових систем комунікацій сприяє збільшенню швидкості глобального поширення ідей, інформації, культурних норм, моделей і стандартів поведінки. Зростаючі інтенсивність та швидкість глобальних взаємодій також можуть бути співвіднесені з «переплетінням» місцевого і глобального, адже вплив окремих подій збільшується, тоді як навіть суто локальні досягнення можуть мати величезні глобальні наслідки. У цьому сенсі межі між внутрішніми і глобальними проблемами можуть виявлятися розмитими.

Політичний вимір глобалізації, на думку багатьох учених, є набагато складнішим та проблематичнішим, аніж економічний або культурний [14, с. 345]. Політико-правовий аспект глобалізації спрямований на з'ясування ролі політичного процесу адаптації суспільства до нових умов його існування, визначення закономірностей та правових підстав формування політики глобальної безпеки, можливостей і засобів політичних та правових засобів регулювання глобалізаційних процесів [13, с. 664].

Політична глобалізація має такі аспекти: 1) формування нового світового порядку та основних центрів прийняття політичних рішень; 2) розвиток нової концепції міжнародної безпеки, оборонної політики; 3) «економізація політики»; 4) стирання границь між внутрішньою і зовнішньою політикою; 5) формулювання нового змісту поняття національного інтересу; 6) зростання значення питань керівності світу й регулювання міжнародних процесів; 7) масова політична участь і безпосереднє народовладдя; 8) прагматичне (раціональне) ставлення до держави; 9) зміна природи та змісту державного суверенітету – основи міжнародно-правової системи [16, с. 44].

Аналізуючи особливості політико-правового аспекту процесу глобалізації, Д. Гелд і Е. Мак-Грю зауважують, що політичні спільноти не можна більше вважати просто «окремими світами» чи «політичними одиницями» – вони інтегровані у складні структури взаємопов'язаних сил, стосунків і мереж. Дослідники відзначають збільшення екстенсивності, інтенсивності, швидкості та впливу міжнародних транснаціональних контактів на життєдіяльність усіх існуючих політичних спільнот у сучасному світі [3, с. 131]. Ефективна політична влада не має більше локалізуватися тільки в національних урядах – ефективна політична влада зосереджується і розподіляється різноманітними силами та структурами на національному, регіональному й міжнародному рівнях. Більше того, ідея політичної спільнотності долі – самовизначеної колективності – не може більше обмежуватися кордонами національної держави як такої, адже досить велика кількість значущих сил і процесів, які визначають природу змін життя – від організації світової торгівлі до глобального потепління, – нині залишається поза зоною досяжності окремих національних держав, які не в змозі їх вирішити самостійно [3, с. 131].

Сучасні глобальні зміни асоціюються з трансформацією державної влади, адже роль і функції держави визначаються, відновлюються і запроваджуються на новий лад на стику мереж і систем, що регіоналізуються і глобалізуються. На нашу думку, такі зміни у сутності та змісті політичної влади слід називати не глобалістичними, а власне трансформаційними, адже, як підкреслюють Д. Гелд і Е. Мак-Грю, таке очевидне одночасне послаблення і розширення влади держави є симптоматичним для основної структурної трансформації – глобальних змін в організації держави і влади [3, с. 133].

Слід погодитися з думкою цих учених, які пояснюють таку зміну щодо влади модифікованою версією глобалістичної аргументації, підкреслюючи, що оскільки сучасні моделі глобальних політичних, економічних і комунікативних потоків є історично безпрецедентними, їх напрямки залишається неясним, тому що глобалізація є непередбачуваним історичним процесом, який супроводжується конфліктами та напруженістю [3, с. 133]. У порівнянні з класичними глобалістичними поглядами трансформаційна позиція не висуває тверджень щодо майбутнього напрямку глобалізації і не оцінює її сучасного стану відносно до певного єдиного, сталого ідеального «глобалізованого світу», дана позиція наголошує швидше на глобалізації як довготривалому історичному процесі, що має певні проблеми і суттєво визначається низкою спільних чинників. З точки зору такого підходу глобалізація не передбачає «кінця політики», а швидше являє собою її продовження новими засобами: серцевиною трансформаційної позиції є віра в те, що сучасна глобалізація відроджує чи створює владу, функції та вплив національних урядів. Особливо наочним цей процес є у Євросоюзі, де суверенна влада розподіляється між міжнародними, національними та місцевими органами, однак виявляється також і в діяльності сучасних міждержавних організацій. Комплексні глобальні системи (від фінансових до екологічних) поєднують долі окремих локальних спільнот із долею спільнот у різних регіонах світу.

З висказаного можна зробити низку основних **висновків** стосовно сутності та змісту глобалізації. По-перше, найточніше розуміння глобалізації дає уявлення про неї саме як про процес, а не про якесь унікальне явище. Вона не є результатом спрощеної логіки лінійного розвитку і як окремий різновид трансформаційного процесу відбиває виникнення й розвиток міжрегіональних структур і систем взаємодії та обміну. По-друге, просторове охоплення взаємозв'язків та щільність відносин між спільнотами, державами, міжнародними установами, неурядовими організаціями й багатонаціональними корпораціями утворюють нову глобальну, жорстко стратифіковану структуру, адже цей процес відбувається вкрай нерівномірно: він враховує існуючі моделі нерівності та ієрархії, але водночас створює й нові. Таким чином, глобалізацію слід розуміти як певне поєднання процесів структурування і стратифікації. По-третє, процеси глобалізації знайшли своє відбиття у всіх основних сферах суспільства: культурній, економічній, політичній, правовій, військовій та ін. Тому найбільш адекватним уявляється розуміння глобалізації як багатоаспектного й диференційованого соціального феномена, який треба розглядати не як унікальний стан (явище), а як глобальні взаємодії (процеси), що відбуваються у всіх сферах соціальної діяльності [17, с. 50–52]. По-четверте, оскільки глобалізація «стирає» політичні кордони, вона безпосередньо пов'язана з руйнуванням і перерозподілом

територіальності соціально-економічного та політичного простору. В умовах глобалізації «локальний», «національний» простір (політичний, соціальний та економічний) перебудовується так, що вже не обов'язково збігається з юридично закріпленими територіальними кордонами. З іншого боку, підсилення процесу глобалізації, у свою чергу, все більше стимулює соціально-економічну активність, не пов'язану з певною територією, шляхом створення регіональних і позанаціональних економічних зон, механізмів управління та ін. Тож у цьому сенсі її найкраще розглядати як процес позатериторіальний [17, с. 53]. Нарешті, глобалізація пов'язана зі зростанням масштабів владного втручання, тобто зі збільшенням просторової довжини владних органів і структур. У глобальній системі, елементи якої стають все більше залежними один від одного, центри влади все більше й більше віддаляються від суб'єктів і галузей владного впливу. Сучасна стадія глобальних змін трансформує основи світового порядку через реконструкцію традиційних форм суверенної держави, політичної спільноти та міжнародного управління, спричиняючи переміщення від політики однієї держави до нової, комплексної форми багаторівневої політики як складного комплексу, взаємопов'язаного порядку, де держава інтегрована в розвинену систему багаторівневого регіонального та глобального управління.

Список бібліографічних посилань: 1. Archer M. S. *Sociology for One World: Unity and Diversity. International Sociology*. 1991. Vol. 6, No. 2 (June). P. 131–147. 2. Waters M. *Globalization*. New York: Routledge, 1995. 471 p. 3. Гелд Д., Мак-Грю Е. Глобалізація/антиглобалізація/пер. з англ. І. Андрущенко. Київ: К.І.С., 2004. X, 180 с. 4. Наумкіна С., Ткачук Ю. Глобалізація: тенденції інтеграції, універсалізації та поляризації сучасного світу. *Політичний менеджмент*. 2005. № 6. С. 121–128. 5. Бек У. Что такое глобализация? (Ошибки глобализма – ответы на глобализацию)/пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника. М.: Прогресс-Традиция, 2001. 304 с. 6. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій/В. Ф. Солдатенко (кер.), Т. А. Бевз, В. П. Горбатенко та ін.; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж ім. І. Ф. Кураса. Київ: Парлам. вид-во, 2009. 536 с. 7. Иванов Н. П. Человеческий капитал и глобализация. *Мировая экономика и международные отношения*. 2004. № 9. С. 19–31. 8. Мамон Н. В., Завьялова А. С. Глобализация: концептуальные основы // Научный вестник Костромского государственного технологического университета. 2015. № 1. 26 с. URL: <http://vestnik.kstu.edu.ru/Images/ArticleFile/2015-1-10.pdf>. 9. Бирюков Р. Право и глобализация. *Юридический вестник*. 2010. № 1. С. 36–41. 10. Гидденс Э. Социология/при уч. К. Бердсолл; пер. с англ. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Едиториал УРСС, 2005. 632 с. 11. Тысячнюк М. С. Мобильная социология Джона Урри. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2004. Т. 7, № 4. С. 200–208. 12. Политология. Лексикон/под ред. А. И. Соловьёва. М.: РОССПЭН, 2007. 800 с. 13. Политология: навч.-метод. комплекс; підручник/за ред. Ф. М. Кирилюка. Київ: ЦНЛ, 2004. 704 с. 14. Рукавишников В. О., Халман Л., Естер П. Политические культуры и социальные изменения. Международные сравнения. М.: Совпадение,

1998. 368 с. **15.** Блинов А. С. Национальное государство в условиях глобализации: контуры построения политико-правовой модели формирующегося глобального порядка. М.: Макс Пресс, 2003. 149 с. **16.** Цыганков П. А. Политическая социология международных отношений: учеб. пособие. М.: Радикс, 1994. 208 с. **17.** Оглезнев В. В. Глобализация и государство: анализ социальной онтологии. Томск: Изд-во ЦНТИ, 2010. 159 с.

Надійшла до редколегії 01.06.2016

Пампура М. В. Понятие и основные измерения глобализации как специфической формы современного трансформационного процесса

Раскрыты сущность и содержание понятия «глобализация». Рассмотрены основные современные научные подходы к изучению процесса глобализации как разновидности трансформационного процесса. Определены основные элементы глобализации как специфического трансформационного процесса современной государственно-правовой действительности, дан анализ их содержания и характерных особенностей.

Ключевые слова: глобализация, политический процесс, трансформация, политические изменения, модернизация, демократизация.

Pampura M. V. The concept and basic dimensions of globalization as a specific form of the modern transformation process

The essence and content of “globalization” have been determined. The basic modern scientific approaches to studying the process of globalization as a kind of transformation process have been considered. The basic components of globalization as a specific transformation process of modern state and legal reality have been established; their content and features have been analyzed. It has been grounded that the most accurate understanding of globalization gives an idea about itself as a process, not the kind of unique phenomenon. It is not the result of a simplified logic of linear development and as a separate kind of transformation process reflects the emergence and development of interregional structures and systems of cooperation and exchange. It has been proved that globalization is associated with increasing proportions of powerful intervention, i.e. with increasing spatial length of authorities and structures. It has been noted that the global system, which elements are becoming more dependent on each other, the centers of power are increasingly moving away from subjects and branches of powerful influence. It has been emphasized that spatial coverage of relationships and density of relations between communities, countries, international institutions, NGOs and multinational corporations form a new global rigidly stratified structure, because this process is extremely uneven: it takes into account the existing models of inequality and hierarchy, but also creates new ones.

Keywords: globalization, political process, transformation, political changes, modernization, democratization.

УДК 340.132.2(477)

О. С. Проневич,

доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник центру вивчення проблем адаптації законодавства України до законодавства ЄС юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

АДАПТАЦІЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ДОКТРИНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

*Осмилено доктринально-правовий компонент складного феномена адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Особливу увагу приділено з'ясуванню характерних ознак адаптації законодавства, аналізу нормативно-правових засад наближення законодавства України до *acquis communautaire*, характеристикі апробованих моделей адаптації законодавства та з'ясуванню прикладного значення адаптації законодавства у пріоритетних сферах.*

Ключові слова: адаптація законодавства, *acquis communautaire*, приблизна адекватність законів, апроксимація, гармонізація законодавства, пріоритетні сфери адаптації законодавства.

Постановка проблеми. Європейська інтеграція як невід'ємна складова процесу глобалізації полягає у створенні необхідних інституційно-правових засад економічного, політичного та соціально-культурного зближення (конвергенції) «цивілізаційно споріднених національних спільнот». Ця тенденція зумовлюється прагненням європейських держав консолідувати зусилля у розбудові спільного простору верховенства права, соціальної справедливості, миру, добробуту, вільної торгівлі, безперешкодного пересування й комунікації, безпеки та правосуддя. Об'єктивним наслідком інтеграційних процесів стало конституювання Європейського Союзу, що ґрунтується на спільних інтересах і цінностях унікального наднаціонального міждержавного об'єднання, членство в якому громадяни окремих європейських держав водночас розглядають як додаткову гарантію зміцнення національної державності та розвитку громадянського суспільства.

Євроінтеграція є вибором українського народу, що ґрунтується на усвідомленні європейської ідентичності, належності до європейської цивілізації та спільності історичної долі з європейськими народами. Визначення євроінтеграції як стратегічного орієнтиру, зовнішньополітичного пріоритету та ключової мети Української держави зумовлює необхідність імплементації європейських стандартів забезпечення прав і свобод людини, модернізації інститутів публічної влади на людиноцентристських засадах, подолання технологічної відстаості, покращання інвестиційного клімату, створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного

виробника на європейському ринку, приєднання до структур спільної безпеки тощо. Важливим кроком у реалізації євроінтеграційних прагнень України є адаптація вітчизняного законодавства до законодавства Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом у вітчизняній науці сформувалася традиція дослідження феномена адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Окремі аспекти зазначеної проблеми розглядалися правниками та фахівцями у галузі державного управління. Особлива увага приділялася загальним питанням адаптації законодавства України до законодавства ЄС (О. В. Баклан, С. В. Грищак, О. А. Євглевська, Н. М. Пархоменко, О. В. Прилипчук, М. В. Трубіна, І. В. Яковюк), інституційному аспекту адаптації національного законодавства (Ю. П. Гаряча, А. Круглашов, О. Ревуцька, О. М. Назаренко, В. Трюхан), наближенню загальноправової термінології (К. О. Трихліб), адаптації законодавства у сфері протидії злочинності (О. Ю. Шостко та ін.), адаптації інформаційного законодавства (Т. О. Коломоєць, С. В. Грищак), адміністративного законодавства у сфері охорони особистих прав (К. М. Рудой), аграрного законодавства (С. Ф. Домбровський), екологічного законодавства (Н. Я. Шпарик), трудового законодавства (Н. М. Мужикова, В. Ф. Пузирний, А. А. Семиног) тощо. Водночас аналіз наукового доробку вітчизняних фахівців свідчить про відсутність відповідних комплексних досліджень фундаментального характеру й архаїчність використовуваних у багатьох випадках парадигм, що суттєво ускладнює формування цілісного об'єктивованого розуміння сутності генези та еволюції інтеграційно-адаптаційного правового процесу, встановлення ступеня його впливу на сучасну національну правову систему й з'ясування прикладного значення адаптації законодавства для успішної реалізації євроінтеграційного курсу України.

Метою статті є осмислення доктринально-правового компонента складного феномена адаптації вітчизняного законодавства до законодавства Європейського Союзу з особливою акцентуацією уваги на аналізі нормативно-правових засад наближення законодавства України до *acquis communautaire*, виявленні характерних рис адаптації законодавства, характеристикі апробованих моделей адаптації законодавства як засобу правової інтеграції та рецепції європейського праворозуміння, з'ясуванні прикладного значення адаптації законодавства у пріоритетних сферах.

Виклад основного матеріалу. Україна є повноправним суб'єктом міжнародних відносин. Статтею 18 Конституції України передбачено, що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного й взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права [1]. Згідно з п. 12 ч. 2 ст. 11 закону України

«Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» встановлено, що однією з основних засад зовнішньої політики є «забезпечення інтеграції України в європейській політичній, економічній, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі» [2].

Відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Євроінтеграційна перспектива головним чином була окреслена Угодою про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (УПС) від 14 червня 1994 року (набула чинності 1 березня 1998 року). Згідно з ч. 1 ст. 51 УПС уперше актуалізовано проблему добровільного, часткового та поступового «зближення існуючого і майбутнього законодавства України з законодавством Співтовариства» («приведення законодавства України у відповідність до законодавства Співтовариства») шляхом установа «приблизної адекватності законів» (щоправда, без визначення прогнозованого ступеня сумісності законодавства, строків її досягнення, критеріїв оцінювання та санкцій за невиконання взятих зобов'язань) у 16 пріоритетних для зміцнення економічних зв'язків сферах (митне право, законодавство про компанії, банківське право, бухгалтерський облік компаній, податки, включно з непрямими, інтелектуальна власність, охорона праці, фінансові послуги, правила конкуренції, державні закупівлі, охорона здоров'я та життя людей, тварин і рослин, навколишнє середовище, захист прав споживачів, технічні правила і стандарти, енергетика, транспорт) [3]. У Національній індикативній програмі на 2007–2010 роки було виокремлено обмежену кількість пріоритетних сфер (підтримку демократичного розвитку та якісного управління, регуляторної реформи й розширення адміністративних можливостей, і розвитку інфраструктури) зближення із законодавством, процедурами, стандартами та практикою Європейського Союзу на основі цілей, визначених Угодою про партнерство і співробітництво та Планом дій Україна – ЄС. Цим документом фактично визначалися додаткові напрями (підпріоритети) адаптації законодавства України до *acquis communautaire*, а саме: покращання управління державними фінансами, вдосконалення систем інтегрованого управління державним кордоном, покращання управління міграційними потоками, інтеграція до європейського освітньо-дослідницького простору, налагодження міжлюдських контактів/обмінів. Водночас увага приділялася реалізації ліберального публічно-правового імперативу (зміцненню демократії та верховенства права, визнанню пріоритету прав і свобод людини, забезпеченню належного врядування тощо) [4]. Національна індикативна програма на 2011–2013 роки створювала підґрунтя для інтенсифікації адаптаційно-правової діяльності у контексті забезпечення виконання завдань щодо сприяння набранню чинності Угоди про асоціацію між ЄС та Україною (включно із створенням

поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі) та забезпечення сталого розвитку [5]. Натомість у Додатку XVII «Нормативно-правове наближення» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (укладено 21 березня та 27 червня 2014 року в м. Брюсселі, ратифікована законом України № 1678-VII від 16 вересня 2014 року із заявою; з 1 січня 2016 року відповідно до ст. 486 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС тимчасово застосовуються такі положення цієї Угоди: розділ IV, за винятком ст. 158 тією мірою, якою вона стосується забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності під час кримінальних проваджень, а також за винятком ст. 285 і 286 тією мірою, якою ці статті застосовуються до адміністративних проваджень та перегляду й оскаржень на рівні держав-членів; розділ VII, за винятком ст. 479(1) тією мірою, якою положення цього розділу обмежуються метою забезпечення тимчасового застосування Угоди; додатки I-XXV, а також Протоколи I та II [6]) закріплено перелік актів Європейського Союзу, що підлягають «горизонтальній адаптації» в секторах, які потребують нормативно-правового наближення (фінансові послуги, телекомунікаційні послуги, поштові та кур'єрські послуги, послуги з міжнародних морських перевезень) [7].

Юридико-лінгвістичний аналіз україномовного тексту Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами свідчить про відсутність уніфікованого категоріально-термінологічного позначення процесу зближення законодавства України із законодавством ЄС. Зокрема, сторони Угоди одночасно оперують спорідненими категоріями «зближення» (ст. 51, 76), «приблизна адекватність законів» (ст. 51), «адаптація» (ст. 63, 77), «наближення» (ст. 60) та «встановлення еквівалентних норм» (ст. 68). У науковому середовищі також відсутня єдина думка щодо цього, що призвело до одночасного синонімічного використання термінів «адаптація законодавства», «гармонізація законодавства», «наближення законодавства» тощо.

Зазначена вище термінологічна еkleктичність у вітчизняному законодавстві делається шляхом легітимізації дефініції «адаптація законодавства». Так, у Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу, затвердженій указом Президента України від 11.06.1998 № 615/98, адаптація законодавства трактується як зближення із сучасною європейською системою права, що забезпечить розвиток політичної, підприємницької, соціальної та культурної активності громадян України, економічний розвиток держави у рамках ЄС і сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян, приведенню його до рівня, що склався у державах – членах ЄС [8]. У Концепції адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, схваленої постановою Кабінету Міністрів України від 16.08.1999

№ 1496, адаптація законодавства тлумачиться як процес «зближення та поступового приведення законодавства України у відповідність із законодавством ЄС» [9]. Натомість відповідно до розділу II Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженої законом України від 18.03.2004 № 1624-IV, адаптація законодавства визначається як планомірний процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність до *acquis communautaire* (у перекладі французькою мовою «надбання (доробок, здобуток) Співтовариства»), тобто правової системи Європейського Союзу, що охоплює акти законодавства ЄС (але не обмежується ними), ухвалені в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики і політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ [10].

Наголосимо, що в доктринально-правовому вимірі феномен *acquis communautaire* є ширшим, аніж правовий концепт «законодавство ЄС». Використання юридично коректної категорії *acquis communautaire* об'єктивно зумовлюється відсутністю законодавства Європейського Союзу у класичному формально-юридичному сенсі як сукупності нормативно-правових актів, ухвалених уповноваженими органами публічної влади з дотриманням відповідної процедури їх ухвалення та застосування. Використання поняття «законодавство Європейського Союзу» дещо звужує сфери адаптації законодавства України, оскільки ним не охоплюються установчі договори ЄС, загальні принципи права ЄС, прецедентні рішення Суду ЄС і «м'яке право» (акти, що не мають юридично обов'язкової сили). Джерелами *acquis communautaire* є первинне (установчі договори, угоди про приєднання нових держав-членів, міжнародні договори між державами-членами з питань, віднесених до компетенції ЄС) і вторинне (акти, ухвалені інституціями ЄС для забезпечення реалізації установчих договорів) законодавство Європейського Союзу, а також сукупність актів незобов'язального характеру, доктринальних положень, рішень Суду ЄС та укладених європейськими співтовариствами рекомендацій і домовленостей, що беззастережно сприймаються державами-членами та державами-аплікантами на вступ до Європейського Союзу. Система *acquis communautaire* охоплює нормативний (правові доктрини, юридичні норми й принципи) та організаційний (сукупність правових інституцій) компоненти. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС визнається «пріоритетною складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу», що, у свою чергу, є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики. Натомість державна політика України щодо адаптації законодавства як складова частина правової реформи полягає у забезпеченні єдиних підходів до нормопроекування, підготовки кваліфікованих спеціалістів, а також «створення належних умов для інституціонального, науково-освітнього, нормопроектного, технічного, фінансового забезпечення процесу адаптації законодавства України» [10].

У вітчизняній юридичній науці останнім часом здійснюються спроби артикуляції догматико-теоретичних основ адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Поняття «адаптація» у широкому сенсі тлумачиться як еволюційний процес, спрямований на коригування поведінки суб'єктів або вдосконалення структури системи з метою нейтралізації потенційного або реального негативного зовнішнього впливу, підвищення рівня життєздатності й ефективності функціонування. Натомість дефініція «адаптація національного законодавства до законодавства ЄС» осмислюється у контексті її співставлення з вищеназваними спорідненими категоріями. Дослідники демонструють широкий спектр думок щодо визначення сутності адаптації національного законодавства до законодавства ЄС. Зокрема, наголошується на допустимості її інтерпретації як правотворчого процесу використання міжнародного досвіду в національному законодавстві, одностороннього руху національної правової системи (включно із законодавством, правотворчістю, юридичною технікою, правозастосуванням) назустріч (або вслід) європейській правовій системі, пристосування чинних норм національного законодавства до норм законодавства ЄС відповідно до взятих державою міжнародних зобов'язань, комплексу односторонніх заходів із метою приведення національної законодавчої системи у відповідність до обов'язкового мінімуму законодавства Європейського Союзу (директив, рішень, регламентів, рекомендацій, резолюцій), зближення із сучасною європейською правовою системою шляхом поетапної новелізації національного законодавства (вдосконалення чинного законодавства та ухвалення нових нормативно-правових актів) з урахуванням *acquis communautaire* як сукупності спільних прав і взаємних зобов'язань країн-членів ЄС тощо.

Комплексний аналіз стану «євроадаптаційної» наукової дискусії дає підстави для узагальненого дефініціювання адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу як ґрунтованого на міжнародній угоді планомірного процесу (комплексу односторонніх заходів) узгодження (зближення, наближення, пристосування, перетворення, приведення у відповідність) нормативно-правових актів держави-реципієнта з європейськими стандартами (ідеалами) правового регулювання окремих видів суспільних відносин (правової регламентації пріоритетних сфер). Варто усвідомлювати, що про механічний юридико-формальний процес «правового запозичення» не йдеться, оскільки держава-реципієнт як повноправний член Ради Європи та низки інших європейських інституцій (програм) безпосередньо причетна до розробки й утвердження міжнародних та європейських принципів, норм і стандартів.

Адаптації законодавства притаманні такі характерні ознаки: вона є одним із засобів правової інтеграції та універсалізації права; здійснюється державою-кандидатом на вступ до Європейського Союзу на

підставі міжнародної угоди (залежно від ступеня імперативності міжнародно-правових норм може здійснюватися державою довільно на власний розсуд або з дотриманням чітко визначених строків виконання зобов'язань щодо транспозиції актів надбання Спільноти); є правотворчим процесом; має динамічний односторонній характер; не є всеосяжною, оскільки обмежується пріоритетними сферами, суттєвими для поглиблення економічної інтеграції та створення зони вільної торгівлі; спрямовується на досягнення приблизної адекватності (еквівалентності, ідентичності) законів; не передбачає механічного запозичення норм законодавства ЄС; ґрунтується на засадах поваги до національного суверенітету, добровільності, лібералізму, планомірності, цілеспрямованості, безперервності, системності та чіткого усвідомлення її відповідності фундаментальним загальнонаціональним інтересам; має випереджаючий характер; передбачає консолідацію зусиль усіх гілок державної влади; є соціально акцептованою. Адаптація законодавства є складовою політики добросусідства, що передбачає створення на європейському континенті зони процвітання та сприятливого середовища. Поглиблена економічна інтеграція об'єднаного спільними цінностями добросусідства «кола друзів» є неможливою без упровадження в окремих секторах економіки базових положень регламентів, рішень, директив і рекомендацій Європейського Союзу.

Процес адаптації складається з низки послідовних і безперервних етапів, що охоплюють перевірку (експертизу) проектів законодавчих актів на відповідність стандартам *acquis* ЄС, уніфікацію юридичної термінології (створення глосарію), новелізацію чинного національного законодавства шляхом ухвалення нових законів або внесення змін до чинних законів, розроблення й ухвалення підзаконних нормативних актів на їх основі та здійснення моніторингу правозастосовної діяльності.

Сучасна доктрина адаптаційної діяльності у сфері права передбачає три можливі рівні зближення національного законодавства із законодавством Європейського Союзу. По-перше, це «мінімальна адаптація», не пов'язана з перспективою набуття членства держави в Європейському Союзі. Вона охоплює важливі для налагодження економічного співробітництва окремі пріоритетні сфери (у першу чергу комерційне право, права людини, реформу системи правосуддя). «Помірна адаптація» здійснюється у контексті реалізації системних економічних і соціально-політичних реформ, пов'язаних зі створенням зони вільної торгівлі з Європейським Союзом, що забезпечує дію чотирьох базових європейських свобод (руху осіб, капіталу, товарів і послуг). Натомість «максимальна адаптація» має більш системний характер, оскільки зумовлюється перспективою членства в Європейському Союзі (після вступу держави до ЄС адаптація припиняється, надалі використовується більш ефективний механізм гармонізації законодавства) [11].

В Угоді про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами формально закріплено обопільну зацікавленість сторін у встановленні приблизної адекватності законів лише у пріоритетних сферах, важливих для функціонування спільного ринку й економічного та валютного союзу. Такий підхід унеможлилював набуття Україною обов'язку щодо всеосяжної імплементації європейських стандартів правового регулювання суспільних відносин. Фактично йшлося виключно про «мінімальну адаптацію», тобто обмежене (вибіркове, контрольоване, звужене, дозоване) зближення законодавства України із законодавством Європейського Союзу. Задекларований в Угоді «утилітарний» (технологічний, інструментальний, економічно зумовлений) підхід до визначення ступеня, глибини та інтенсивності сприйняття законодавства Співтовариства свідчив про першочерговий намір створити у стислі терміни правове підґрунтя для інтенсифікації торговельно-економічних контактів («економічного співробітництва»), охорони навколишнього середовища, підтримання «сталого і гармонійного соціального розвитку», «стимулювання гармонійного розвитку регіону» тощо. Водночас передбачене Угодою «перезавантаження» галузевого законодавства сприяло формалізації цивілізаційного проєвропейського вибору, дерадикації національної правової системи та коригуванню філософії державно-правового будівництва.

У Загальнодержавній програмі адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу мета адаптації законодавства України до законодавства ЄС була сформульована у контексті доктрини «максимальної адаптації», тобто досягнення «відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом до держав, які мають намір вступити до нього» [10].

Примітно, що ані в Угоді про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС, ані в законі України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» чітких графіків адаптації законодавства передбачено не було. Як наслідок адаптаційна діяльність здійснювалася на основі принципу доцільності з урахуванням специфіки соціально-економічної ситуації в Україні та існуючих першочергових потреб.

Угода про асоціацію закладає новий формат відносин між Україною та ЄС, що передбачає перехід від принципів партнерства та співробітництва до якісного нового рівня політичної асоціації й економічної інтеграції. Угодою передбачено чіткі зобов'язання України щодо адаптації національного законодавства до законодавства ЄС на основі принципів демократії, верховенства права й поважання прав і свобод людини. У цьому документі адаптація розглядається як важливий правовий інструмент глибокої економічної інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС шляхом створення поглибленої

та всеохоплюючої зони вільної торгівлі. Зокрема, наголошено на нагальній необхідності «широкої регуляторної адаптації» законодавства України до *acquis* ЄС за визначеними в частині Угоди про економічне та секторальне співробітництво тридцятьма сферами правового регулювання, а також закріплено деталізовані переліки актів *acquis* ЄС, що підлягають впровадженню в Україні у визначені строки. Відповідно до ст. 114 Угоди закріплено два базові постульовані положення адаптації законодавства, а саме: Україна забезпечує, щоб існуючі закони та майбутнє законодавство поступово досягли сумісності з *acquis* ЄС; адаптація розпочинається з дати підписання Угоди й поступово пошириться на всі елементи *acquis* ЄС, зазначені у Додатку XVII «Нормативно-правове наближення» до цієї Угоди. Відповідно до п. 2 ст. 2 Додатку XVII встановлено, що якщо законодавчий акт є регламентом або рішенням ЄС, то він повинен стати як такий частиною національного законодавства України; якщо законодавчий акт є директивою ЄС, то за компетентними органами України залишається право вибору форми та способу його імплементації [7]. У Плані заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС на 2014–2017 роки, затвердженому розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.09.2014 № 847-р, міститься перелік понад 350 актів законодавства ЄС, які мають бути транспоновані протягом двох-десяти років з моменту набуття чинності Угоди або окремих її положень [12].

Висновки. Резюмуючи, зазначимо, що генеза соціально-правового феномена адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу об'єктивно зумовлюється прагненням до легітимізації євроінтеграційного вектору державно-правового розвитку. Адаптація законодавства є динамічним планомірним одностороннім процесом приведення (зближення, узгодження, пристосування) законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність до *acquis* *communautaire* з метою подолання економічного «ізоляціонізму», усунення правових колізій, досягнення несуперечності законодавства й одноманітності правового регулювання окремих видів суспільних відносин. Адаптація законодавства не є всеосяжною та має переважно прикладний характер. Фактично вона є початковою стадією досягнення стану сумісності (сполучності, еквівалентності) із законодавством ЄС в окремих сферах, визначальних для поглиблення торговельно-економічних зв'язків і поступової інтеграції країни-реципієнта до внутрішнього ринку ЄС. Водночас адаптація законодавства є потужним засобом співставлення універсально-цивілізаційного та специфічно-національного розуміння права, досягнення концептуально-нормативної спільності правового регулювання, «перезавантаження» правової системи на європейських ліберальних інституційно-правових засадах та утвердження європейського праворозуміння. Адаптація законодавства концептуально повинна осмислюватися

у широкому контексті європейської правової інтеграції, що ґрунтується на цілісній стадійній тріаді «адаптація законодавства – гармонізація законодавства – уніфікація законодавства». Ефективність адаптаційно-правової діяльності залежить від наявності науково обґрунтованої доктрини формування «європеїзованого» зовнішньоекономічного правового режиму, збалансованості відповідного інституційного механізму, соціальної акцептованості нормотворчої та правозастосовної діяльності й консолідації зусиль органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства.

Список бібліографічних посилань: 1. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України»/ Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>. 2. Про засади внутрішньої та зовнішньої політики: закон України від 01.07.2010 № 2411-VI // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>. 3. Угода про партнерство і співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: від 14.06.1994 // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012. 4. Національна індикативна програма 2007–2010 // Європейський простір: сайт. URL: <https://eu.prostir.ua/data?q=235212&t=1>. 5. Національна індикативна програма на 2011–2013 рр. // Європейський простір: сайт. URL: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/eu_ua/2011_enri_nip_ukraine_uk.pdf. 6. Щодо тимчасового застосування міжнародного договору: лист М-ва закордон. справ України від 30.11.2015 № 72/14-612/1-2980 // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2980321-15>. 7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011. 8. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: указ Президента України від 11.06.1998 № 615/98 // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98>. 9. Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: постановою Кабінету Міністрів України від 16.08.1999 № 1496 // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1496-99-п>. 10. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: закон України від 18.03.2004 № 1624-IV // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>. 11. Рабінович М. Гармонізація законодавства України та ЄС: теоретичний аспект // Pravotoday.in.ua: юрид. портал. URL: <http://pravotoday.in.ua/ru/press-centre/publications/pub-466>. 12. Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.09.2014 № 847-р // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/847-2014-р>.

Надійшла до редколегії 23.08.2016

Проневич А. С. Адаптация отечественного законодательства к законодательству Европейского Союза: доктринально-правовой аспект

*Осмыслено доктринально-правовой компонент сложного феномена адаптации законодательства Украины к законодательству Европейского Союза. Особое внимание уделено определению характерных черт адаптации законодательства, анализу нормативно-правовых основ приближения законодательства к *acquis communautaire*, характеристике апробированных моделей адаптации законодательства и выявлению прикладного значения адаптации законодательства в приоритетных сферах.*

Ключевые слова: адаптация законодательства, *acquis communautaire*, адекватность законов, аппроксимация, гармонизация законодательства, приоритетные сферы адаптации законодательства.

Pronevych O. S. Adaptation of national legislation to European Union laws: doctrinal and legal aspect

*The researcher has examined doctrinal and legal component of the complex phenomenon of adaptation of Ukrainian legislation to the European Union laws. Particular attention is paid to the elucidation of the characteristics of the adaptation of legislation, analysis of normative and legal principles of approximation of Ukrainian legislation to the *acquis communautaire*, the characteristics of tested models of the adaptation of legislation, clarifying practical significance of the adaptation of legislation in priority areas.*

*It has been emphasized that adaptation of legislation is a dynamic systematic sided process of harmonization (convergence, alignment, adjustment) of Ukrainian laws and other normative and legal acts in line with the *acquis communautaire* in order to overcome economic “isolationism”, eliminating conflicts of law, achievement of consistency of legislation and uniformity of legal regulation of certain types of public relations. Adaptation of legislation is not comprehensive and mainly has applied nature. In fact, it is the initial stage of attainment of compatibility (reconcilability, equivalence) with the EU laws in certain areas, defining for deepening trade and economic relations, the gradual integration of the recipient country to the EU internal market. Adaptation of legislation should be conceptually comprehended in the broader context of European legal integration that is based on an integrated phase triad “adaptation of legislation – harmonization of legislation – unification of legislation”.*

The effectiveness of adaptive and legal activities depends on the availability of scientifically grounded doctrine of forming “Europeanized” foreign economic legal regime, balancing appropriate institutional mechanism, social emphasis of legislative and law enforcement activities, consolidation of efforts of public authorities and civil society institutions.

Keywords: adaptation of legislation, *acquis communautaire*, approximate adequacy of laws, approximation, harmonization of legislation, priority areas for laws adaptation.

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ

УДК 343.148(477)

О. О. Бондаренко,

кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального процесу факультету № 1 (слідства) Харківського національного університету внутрішніх справ; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6901-7298>

Залучення експерта до кримінального провадження

Розглянуто процесуальні форми використання спеціальних знань під час кримінального провадження. Сформульовано визначення експерта та судової експертизи. Охарактеризовано сутність судової експертизи та наведено підстави її призначення. Проаналізовано форми залучення експерта до кримінального провадження. Ними є звернення сторони кримінального провадження до експерта та доручення йому слідчим суддею чи судом проведення експертизи.

Ключові слова: спеціальні знання, форми використання спеціальних знань, судовий експерт, судова експертиза, форми залучення експерта до кримінального провадження.

Постановка проблеми. Ефективне виконання завдань кримінального судочинства є неможливим без використання слідчим, прокурором та судом під час кримінального провадження спеціальних знань обізнаних осіб. Їх застосування дозволяє вирішувати питання, що не належать до категорії правових і перебувають поза межами професійних знань вищевказаних суб'єктів.

Аналіз чинного Кримінального процесуального кодексу України [1] надає можливість виділити такі процесуальні форми використання спеціальних знань під час кримінального провадження:

- 1) залучення експерта (ст. 69, 242–244, 332, 356 КПК України);
- 2) залучення спеціаліста (ст. 71 КПК України);
- 3) участь судово-медичного експерта або лікаря у проведенні освідування особи (ст. 241 КПК України);
- 4) витребування висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2, 3 ст. 93 КПК України).

Водночас аналіз слідчої та судової практики дозволяє стверджувати, що однією з найбільш поширених процесуальних форм використання спеціальних знань під час кримінального провадження є залучення експерта.

Ознайомлення зі змістом положень чинного КПК України, що регламентують порядок залучення експерта до кримінального провадження, надає можливість виокремити відповідні проблемні питання, які потребують належного вирішення.

Стан дослідження. Питання призначення та проведення судової експертизи під час кримінального провадження були предметом дослідження багатьох учених (В. І. Гаєнко, Ю. О. Калінкін, В. М. Махов, Ю. К. Орлов, О. В. Селіна, М. Г. Щербаковський та ін.) [2–9]. Незважаючи на це й у враховуючи реформування кримінального процесуального законодавства України, процесуальний механізм реалізації вищевказаної форми використання спеціальних знань потребує подальшого дослідження й удосконалення.

Метою цього дослідження є характеристика процесуального порядку залучення експерта до кримінального провадження та формулювання пропозицій щодо його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань (ч. 1 ст. 69 КПК України).

Відповідно до ст. 1 закону України «Про судову експертизу» судової експертизи – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи (провадження – О. Б.), що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [10].

Г. М. Надгорний, М. Я. Сегай і Б. М. Ісакович стверджують, що вказане визначення відображає гносеологічний аспект – «дослідження ... на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів ...» [11, с. 317] та аспект процесуальний, оскільки таке дослідження виконується судовим експертом, тобто суб'єктом процесуальної діяльності, та його результати мають доказове значення у провадженні [12].

У науковій літературі зазначається, що «судова експертиза – самостійний комплексний правовий інститут, який регулює, з одного боку, діяльність експерта в кримінальному, цивільному, адміністративному і господарському процесах, правову природу його висновку, а з другого – призначення експертизи, а також ставлення правоохоронних органів та інших учасників справи до експерта і його висновку. Діяльність експерта має подвійну природу. Передусім, це діяльність процесуального характеру, тому що експерт виконує завдання по справі (провадженні) за постановою особи слідчого, прокурора, ухвалою суду або інших осіб, що призначають експертизу ... Експертиза це також дослідження, під яким розуміють вивчення обізнаною особою представлених йому об'єктів і матеріалів справи (провадження), виявлення, аналіз і порівняння їх якостей і ознак із застосуванням відповідних прийомів, методів і технічних засобів,

оцінку і формування на підставі спеціальних знань відповідних висновків у вигляді відповідей на поставлені питання» [13, с. 63].

Підстави для призначення судової експертизи регламентуються у ст. 242 КПК України. Згідно з її положеннями експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права. Регламентація цього положення в КПК України є важливим кроком до завершення дискусії в науковій літературі щодо можливості призначення судової експертизи з приводу вирішення правових питань.

Слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо:

- 1) встановлення причин смерті;
- 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності чи обмеженої осудності;
- 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а в інший спосіб отримати ці відомості неможливо;
- 5) встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 Кримінального кодексу України;
- 6) визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру або шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Фактичною підставою для призначення експертизи є потреба в наукових, технічних або інших спеціальних знаннях, необхідних для вирішення певних питань у кримінальному провадженні. До спеціальних знань належать знання у певній галузі науки чи техніки, у мистецтві або ремеслі та в інших окремих сферах людської діяльності. Спеціальні знання у відповідній галузі діяльності визначаються предметом експертизи. До спеціальних не належать загальновідомі й загальнодоступні наукові знання в галузі матеріального та процесуального права, якими повинні володіти слідчі, прокурори й судді. Саме тому закон прямо забороняє проведення експертизи для з'ясування питань права [14, с. 620].

У статті 243 КПК України зазначається, що сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, зокрема за клопотанням сторони захисту чи потерпілого. Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, серед іншого обов'язкової. Останнє

положення є формою реалізації засади змагальності сторін і свободи в поданні ними своїх доказів. Залишається незрозумілою форма звернення сторони захисту до експерта для залучення його до кримінального провадження.

Слід зазначити, що права самостійно залучати експерта на договірних умовах для проведення експертизи у потерпілого немає.

Отримання висновку експерта є одним із способів збирання доказів у кримінальному провадженні, тому слідчий чи прокурор, як правило, залучають експерта залежно від наявності на те підстав на свій розсуд, виходячи з конкретних обставин провадження й тих питань, на які має відповісти фахівець із певної галузі знань. Винятки становлять лише випадки, передбачені у ч. 2 ст. 242 КПК України, коли звернення до експерта є обов'язковим.

Заявити слідчому чи прокурору клопотання про залучення експерта на стадії досудового розслідування мають право потерпілий і сторона захисту (підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники).

Заявлене клопотання слідчий чи прокурор зобов'язані розглянути в строк не більше трьох днів з моменту його подання та задовольнити їх за наявності відповідних підстав.

Особу, яка заявила клопотання про залучення експерта, повідомляють про результати його розгляду. Про повну або часткову відмову в задоволенні клопотання слідчим чи прокурором виноситься вмотивована постанова, копія якої вручається особі, яка заявила клопотання, а у разі неможливості вручення з об'єктивних причин надсилається їй (ст. 220 КПК України) [14, с. 623].

У разі відмови слідчого чи прокурора в задоволенні клопотання сторони захисту про залучення експерта особа, що заявила відповідне клопотання, має право звернутися з клопотанням про залучення експерта до слідчого судді. Слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам (ч. 1, 6 ст. 244 КПК України).

Можливості звертатися до слідчого судді з відповідним клопотанням потерпілий також позбавлений, що є прогалиною у кримінальному процесуальному законодавстві. Указана обставина свідчить про суттєве порушення прав потерпілого під час залучення експерта до кримінального провадження, про що вже зазначалося у літературі [15, с. 211].

КПК України прямо не регламентує форму процесуального документа, яким стороною обвинувачення до кримінального провадження залучається експерт. Відповідь на це питання міститься у ч. 3 ст. 110 КПК України. Так, рішення слідчого чи прокурора ухвалюється

у формі постанови. Постанова виноситься у випадках, передбачених КПК, а також коли слідчий чи прокурор визнає це необхідним.

Що стосується процесуального порядку призначення експертизи під час судового провадження у суді першої інстанції, то суд за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого за наявності підстав, передбачених ст. 242 КПК України, має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам. Суд має право зробити це своєю ухвалою незалежно від наявності клопотання, якщо:

- 1) суду надано кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності;
- 2) під час судового розгляду виникли підстави, передбачені ч. 2 ст. 509 КПК України (ч. 1, 2 ст. 332 КПК України).

Участь експерта у кримінальному провадженні не обмежується проведенням судової експертизи. Так, ст. 356 КПК України регламентує процесуальний порядок допиту експерта в суді. За клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суд має право викликати експерта для допиту з метою роз'яснення висновку.

КПК України не регламентує процесуальний статус судового експерта під час допиту. Вважається, що судового експерта слід допитувати за правилами допиту свідка. Крім цього, допит судового експерта доцільно регламентувати також під час досудового розслідування.

Висновки. Однією з найбільш поширених форм використання спеціальних знань під час кримінального провадження є залучення експерта.

Формами залучення експерта до кримінального провадження є звернення сторони кримінального провадження до експерта та допитування йому слідчим суддею чи судом проведення експертизи.

Під час досудового розслідування сторона захисту може залучити експерта до кримінального провадження шляхом:

- а) заявлення клопотання сторони обвинувачення;
- б) самостійного залучення експерта на договірних умовах;
- в) звернення з клопотанням про залучення експерта до слідчого судді.

На відміну від сторони захисту, потерпілий може залучити експерта до кримінального провадження лише шляхом заявлення клопотання сторони обвинувачення. Отже, перелік прав потерпілого щодо залучення експерта до кримінального провадження потребує розширення.

Допит судового експерта доцільно регламентувати також під час досудового розслідування.

Таким чином, сформульовані висновки свідчать про актуальність подальшого дослідження зазначених питань.

Список бібліографічних посилань: 1. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012. *Голос України*. 2012. № 90–91.

2. Гаєнко В. І., Щербаковський М. Г. Актуальні проблеми проведення експертизи при судовому розгляді кримінальних справ. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1999. Вип. 9. С. 291–299. 3. Євдокіменко С. В. Становлення науки про судову експертизу: історичний аспект // Форум права. 2009. № 2. С. 145–149. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2009_2_24.pdf. 4. Калинин Ю. А. Участие в уголовном судопроизводстве лиц, обладающих специальными познаниями: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 1981. 19 с. 5. Корухов Ю. Г. Допустимы ли правовые и юридические экспертизы в уголовном процессе. *Законность*. 2000. № 1. С. 39–40. 6. Махов В. Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений: монография. М.: Изд-во РУДН, 2000. 296 с. 7. Орлов Ю. К. Заключение эксперта и его оценка (по уголовным делам): учеб. пособие. М.: Юрист, 1995. 64 с. 8. Романюк Б. Призначення судової експертизи на досудовому слідстві: деякі проблемні питання. *Право України*. 2003. № 3. С. 86–91. 9. Селина Е. В. Применение специальных познаний в уголовном процессе. М.: Юрлитинформ, 2002. 144 с. 10. Про судову експертизу: закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>. 11. Сегай М. Я. Судова експертиза як конституційна ініціація правосуддя // Конституція України – основа модернізації держави та суспільства: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 21–22 черв. 2001 р.)/упоряд.: Ю. М. Грошевий, М. І. Панов. Харків: Право, 2001. С. 316–320. 12. Надгорний Г. М., Сегай М. Я., Ісакович Б. М. Закон України «Про судову експертизу». *Право України*. 1999. № 2. С. 75–78. 13. Клименко Н. І., Біленчук П. Д. Судова експертиза в розслідуванні комп'ютерних злочинів як форма використання спеціальних знань // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Вип. 2: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф./М-во юстиції України, Харків наук.-дослід. ін-т суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса; Акад. прав. наук України; Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого; редкол.: М. Л. Цимбал, М. І. Панов, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків: Право, 2002. С. 62–66. 14. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент.: у 2 т. Т. 1/ О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків: Право, 2012. 768 с. 15. Щербаковський М. Г., Торопов С. А. Нормативное регулирование использования специальных знаний в новом Уголовном процессуальном кодексе Украины. *Право і Безпека*. 2012. № 4 (46). С. 209–213.

Надійшла до редколегії 05.08.2016

Бондаренко А. А. Привлечение эксперта к уголовному производству

Рассмотрены процессуальные формы использования специальных знаний во время уголовного производства. Сформулированы определения эксперта и судебной экспертизы. Охарактеризована сущность судебной экспертизы и приведены основания ее назначения. Проанализированы формы привлечения эксперта к уголовному производству. Ими являются обращение стороны уголовного производства к эксперту и поручение ему следственным судьей или судом проведения экспертизы.

Ключевые слова: специальные знания, формы использования специальных знаний, судебный эксперт, судебная экспертиза, формы привлечения эксперта к уголовному производству.

Bondarenko O. O. Involving experts into criminal proceedings

Procedural forms of using special knowledge in criminal proceedings have been considered. They are expert involvement, specialist involvement, participation of forensic expert or doctor in conducting examination of a person, demanding the findings of audits and inspections' acts.

Definition of an expert and forensic examination has been formulated. The nature of forensic expertise has been characterized; and the grounds of its appointment have been provided.

Forms of involving experts into criminal proceedings have been analyzed. They include appeal of a party of criminal proceedings to an expert and appointment of examination's conduction by an investigating judge or a court.

It has been stated that the defense can involve an expert to criminal proceedings during the preliminary investigation by the way of: a) petition claiming the prosecution; b) independent involvement of experts on a contractual basis; c) application to the investigating judge with the request to involve experts. Unlike the defense, the victim may involve an expert to criminal proceedings merely by claiming the prosecution motion. Considering this the list of the rights of the victim to involve experts into criminal proceedings requires expansion. It is alleged that questioning of a forensic expert has to be also regulated during the preliminary investigation.

Keywords: special knowledge, forms of using special knowledge, forensic expert, forensic expertise, forms of involving experts into criminal proceedings.

УДК 343.132(477)

Г. І. Глобенко,

кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального процесу факультету № 1 (слідства)

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1533-9213>

ДЕЯКІ ПИТАННЯ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Здійснено аналіз положень кримінального процесуального законодавства України та деяких інших країн пострадянського простору, що стосуються початку досудового розслідування. Розглянуто думки науковців з питань, що досліджуються, та надано їх оцінку. Сформульовано та обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення процесуальних норм, які стосуються предмета дослідження.

Ключові слова: процесуальне рішення, початок досудового розслідування, слідчий, прокурор, кримінальне правопорушення, Єдиний реєстр досудових розслідувань.

Постановка проблеми. Кримінальне процесуальне законодавство покликане створювати необхідні передумови для функціонування правової, соціальної держави й забезпечення додержання процесуальних прав учасників кримінального провадження. Його положення багато в чому ґрунтуються на міжнародних нормативно-правових актах у сфері кримінальної юстиції, що були ратифіковані Верховною Радою України. Не є винятком й інститут початку досудового розслідування, який є одним із ключових. Однак варто зазначити, що й досі окремі аспекти цього етапу кримінальної процесуальної діяльності не знайшли свого остаточного вирішення.

Стан дослідження. Правова регламентація початку досудового розслідування привертає увагу як науковців, так і практиків. Проблемним питанням досліджуваного етапу кримінального провадження присвячені численні праці таких вітчизняних та зарубіжних науковців: Ю. І. Азарова, Ю. П. Аленіна, Т. В. Варфоломеевої, Ю. М. Грошевого, А. Я. Дубинського, В. С. Зеленецького, О. В. Капліної, А. О. Ляша, В. Т. Маляренка, О. Р. Михайленка, М. М. Михеєнка, В. Т. Нора, М. А. Погорєцького, В. О. Попеляшка, С. М. Стахівського, О. Ю. Татарова, В. М. Тертишника, А. Д. Удалової, С. С. Чернявського, В. П. Шибіка, М. Є. Шумила та ін. Однак у більшості з них висвітлюються питання початку кримінального провадження відповідно до положень КПК України 1960 р., що обумовлює необхідність їх розгляду згідно з чинним КПК України.

Метою цієї статті є дослідження правової регламентації окремих дискусійних питань початку досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України [1] містить низку новел, однією з яких є відмова від інституту порушення кримінальної справи. Більш того, стадія порушення кримінальної справи не передбачена кримінально-процесуальним законодавством більшості країн як англосаксонської системи права, так і континентальної Європи.

Питання початку досудового розслідування завжди перебували в полі зору як науковців, так і практиків. Так, зокрема, за часів дії КПК України 1960 р. висловлювалися різні пропозиції щодо запровадження іншої процедури досліджуваного етапу кримінального провадження. Ці погляди безпосередньо вплинули на зміст Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008 [2], в якій наголошувалося на необхідності затвердження спрощеної процедури початку досудового розслідування, яким мав вважатися момент отримання уповноваженими законом органами інформації про кримінальний проступок або злочин. У контексті викладеного слід погодитися з О. А. Вакулік, яка наголошує на тому, що важливим етапом розвитку кримінального судочинства, пов'язаним з переосмисленням його теоретичних основ, був перехід від кримінального

процесу «радянського» зразка до європейських стандартів судочинства [3]. Як наслідок, у КПК України 2012 р. з'явилася норма (ст. 214), яка і втілила в себе вщевказані положення.

Успішність розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, багато в чому залежить від початкового етапу, передбаченого положеннями ст. 214 КПК України, який у вітчизняному кримінальному процесі є принципово новим. Згідно з п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України досудове розслідування – це стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), Положення про порядок ведення якого затверджене наказом Генерального прокурора України від 6 квіт. 2016 р. № 139 [4]. Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування (ч. 1 ст. 214 КПК України). Вищевказані повноваження слідчого та прокурора також розповсюджуються і на керівника органу досудового розслідування, який під час здійснення досудового розслідування користується повноваженнями слідчого (п. 6 ч. 2 ст. 39 КПК України).

Здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається, за винятком проведення у невідкладних випадках огляду місця події. Отже, слідчий може зібрати та перевірити отриману із заяви або повідомлення відповідну інформацію до внесення її в ЄРДР лише шляхом проведення такої слідчої (розшукової) дії, як огляд місця події.

Положення чинного кримінального процесуального законодавства не містять чітких вимог щодо форми та змісту заяви чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення. Частина 5 ст. 214 КПК України містить лише перелік відомостей, що має бути внесений до ЄРДР. Здійснюючи детальний аналіз змісту ст. 214 КПК України, вбачається, що інформація підприємств, установ організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян про вчинені кримінальні правопорушення може надходити як в усній, так і в письмовій формі, а слідчий та прокурор не вправі відмовляти у їх прийнятті. Завідомо неправдиві повідомлення про вчинення кримінального правопорушення мають тягнути за собою відповідальність, передбачену ст. 383 КК України.

Як вже зазначалося, чинний КПК України скасував процедуру проведення тривалої перевірки заяв і повідомлень про вчинені або підготовлювані злочини та необхідність прийняття відповідного процесуального рішення. Водночас аналіз змісту процесуальних норм

більшості країн пострадянського простору, що регламентують початок досудового розслідування, зокрема ст. 210 КПК Азербайджанської Республіки [5], ст. 175 КПК Республіки Білорусь [6], ст. 175 КПК Республіки Вірменії [7], ст. 321 КПК Республіки Узбекистан [8], ст. 156 КПК Киргизької Республіки [9], ст. 146 КПК Російської Федерації [10], свідчить про те, що у більшості з них існує стадія порушення кримінальної справи. Крім того, у вищевказаних КПК докладно регламентовано процедуру дослідчої перевірки за заявами та повідомленнями, а також визначено приводи та підстави для порушення кримінальної справи.

У свою чергу, досудове розслідування у Грузії та Казахстані, як і в Україні, розпочинається саме з моменту внесення відомостей до ЄРДР. Вважаємо, що такий порядок є більш прогресивним і забезпечує реалізацію громадянами права на захист своїх інтересів, а також дозволяє уникати повторного проведення деяких процесуальних дій (опитування – допит, дослідження спеціаліста – експертне дослідження тощо).

На сторінках юридичної літератури зустрічаються і протилежні точки зору науковців, які висловлюють свої зауваження щодо існуючої процедури початку досудового розслідування. Перш за все це пов'язано з тим, що положення чинного КПК України не передбачають прийняття процесуального рішення щодо його початку, що не узгоджується з положеннями ч. 3 ст. 110 КПК України, згідно з якою рішення слідчого, прокурора має прийматися у формі постанови. Так, наприклад, А. В. Черечукіна наголошує на тому, що рішенню уповноважених осіб про порушення (початок) кримінального провадження має бути надана процесуальна форма, тобто винесена відповідна постанова. Лише після цього відомості про кримінальне правопорушення можуть бути внесені до ЄРДР [11, с. 8].

Ряд інших науковців, зокрема А. А. Бабич, О. А. Вакулік, А. С. Симчук, пов'язують це з тим, що відмова від стадії порушення кримінальної справи значно погіршує правовий захист особи, щодо якої проводиться розслідування, та позбавляє її можливості оскаржувати безпідставне відкриття проти неї кримінального переслідування [12, с. 72; 13, с. 74; 14, с. 61]. У зв'язку з викладеним доречно зауважити, що відповідно до положень, передбачених ч. 1 ст. 214 КПК України, внесення відомостей до ЄРДР є прямим обов'язком слідчого та прокурора, а право на оскарження вищевказаної дії можливе лише після внесення відповідних змін та доповнень до КПК України.

Небезпідставно Ю. П. Аленін звертає увагу на те, що в діяльності правоохоронних органів України однією з найскладніших була і є проблема диференційованого підходу до вирішення заяв і повідомлень про злочини [15, с. 175]. Дійсно, кількість заяв та повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення у державі з року в рік збільшується, до того ж усі вони без винятку мають бути розглянуті та

вирішені згідно з положеннями чинного законодавства. У цьому контексті О. О. Мілевський цілком слушно зауважує, що на сьогодні все процесуальне навантаження на даному етапі автоматично лягає виключно на слідчого, а не на відповідні органи дізнання, як це було за часів дії КПК України 1960 р. Тому може скластися ситуація, за якої слідчі будуть вимушені перевіряти найабсурдніші заяви про злочини, в той час як відповідного слідчого реагування вимагатиме розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів [16, с. 110]. Вважаємо, що окреслені науковцем негаразди в більшій мірі знайдуть своє розв'язання після прийняття в Україні закону про кримінальні проступки. Завдяки цьому збільшиться кількість осіб, уповноважених здійснювати досудове розслідування, не за рахунок збільшення кількості слідчих відповідних слідчих підрозділів, передбачених положеннями ч. 1 ст. 38 КПК України, а за рахунок співробітників інших підрозділів органів Національної поліції, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства.

Слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважені на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, зобов'язані прийняти та зареєструвати таку заяву чи повідомлення. Відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається (ч. 4 ст. 214 КПК України). На жаль, на відміну від ст. 97 КПК України 1960 р. законодавець на даному етапі провадження не передбачив положень щодо необхідності вжиття всіх можливих заходів для запобігання кримінального правопорушення або його припинення. Вищевказане питання лише частково регламентовано в Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, яка затверджена наказом МВС України від 6 листопада 2015 р. № 1377. Так, згідно з Інструкцією посадова особа органу поліції в разі звернення до неї громадян або службових осіб із заявою чи повідомленням про події, які загрожують особистій чи громадській безпеці, або в разі безпосереднього виявлення таких зобов'язана вжити заходів щодо запобігання правопорушенням і їх припинення [17].

Аналізуючи в цілому чинний КПК України, доходимо висновку, що на відміну від КПК України 1960 р. його зміст майже не містить положень, що стосуються забезпечення безпеки осіб, вичерпний перелік яких міститься у ст. 2 закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [18]. Так, у положеннях ст. 52-1-53-2 КПК України 1960 р. детально регламентувалися: а) процесуальний порядок обрання заходів безпеки; б) права й обов'язки осіб, щодо яких здійснюються заходи безпеки; в) порядок скасування заходів безпеки тощо. Вважаємо, що вищезазначену прогалину в чинному КПК України також потрібно усунути шляхом внесення відповідних змін та доповнень.

Із заявою чи повідомленням про вчинене кримінальне правопорушення може звернутися як заявник, так і потерпілий. Отже, чинний КПК України розрізняє цих учасників кримінального провадження. Більше того, ст. 60 КПК України наділяє заявника певними правами вже під час реєстрації відповідної заяви чи повідомлення.

Окремої уваги заслуговують положення глави 41 КПК України, що передбачають процедуру кримінального провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні. На наш погляд, вищевказані норми не повною мірою враховують особливості процесуальної діяльності окремих службових осіб стосовно початку досудового розслідування, що, у свою чергу, викликає суттєві складності у практичній діяльності. Зокрема, у разі виявлення ознак кримінального правопорушення на морському чи річковому судні, що перебуває за межами України, досудове розслідування розпочинається негайно; відомості про нього вносяться до ЄРДР при першій можливості (ч. 3 ст. 214 КПК України). З указанного випливає, що законодавець не передбачив механізму початку досудового розслідування у разі виявлення ознак кримінального правопорушення на повітряному транспорті, а також на території дипломатичних представництв чи консульських установ України. Крім того, керівник дипломатичного представництва чи консульської установи України також не визначений як процесуальна особа, що уповноважена розпочати досудове розслідування. Це випливає з аналізу КПК України, Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події.

В юридичній літературі з цього питання існують різні точки зору науковців, у тому числі й небезспірні. Так, наприклад, В. І. Фрич та О. Б. Комарницька вважають, що «в разі вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину за місцезнаходженням повітряного, морського чи річкового судна, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні, та немає можливості у короткі терміни повернутись в Україну для проведення кваліфікованого огляду місця події та зібрання доказів» доцільно передбачити у КПК України невідкладне відрядження слідчо-оперативної групи [20, с. 118]. Очевидно, що на сьогодні запропонована науковцями пропозиція є непосильною для Державного бюджету України. У цьому контексті більш доречно розширити повноваження службових осіб, уповноважених на вчинення процесуальних дій, передбачених положеннями ст. 519 КПК України.

Висновок. На підставі викладеного слід зазначити, що в Україні та деяких інших країнах пострадянського простору запроваджено нову процедуру початку досудового розслідування. У порівнянні з КПК України 1960 р. вона має як позитивні, так і деякі негативні аспекти. В цілому за час своєї нетривалої дії цей інститут показав свою дієвість, проте окремі його положення, що регулюють діяльність органів досудового розслідування, прокуратури та інших учасників, потребують подальшого вдосконалення та закріплення у відповідних нормах КПК України.

Список бібліографічних посилань: 1. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Голос України*. 2012. № 90–91. 2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: указ Президента України від 08.04.2008 № 311/2008. *Урядовий кур'єр*. 2008. 17 квіт. 3. Вакулік О. А. Реформування кримінального процесуального законодавства в частині регламентації початку досудового розслідування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4 (89). С. 160–167. 4. Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: наказ Ген. прокуратури України від 06.04.2016 № 139 // Генеральна прокуратура України: сайт. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&t=fsfile&c=download&file_id=198047 5. Уголовно-процесуальний кодекс Азербайджанской Республики: утв. законом от 14.07.2000 № 907-ІГ; с послед. изм. от 02.07.2002 // Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности: сайт. URL: http://www.unodc.org/tldb/pdf/Azerbaijan_Code_of_Criminal_Procedure_in_Russian_Full_text.pdf 6. Уголовно-процесуальний кодекс Республики Беларусь: закон от 16.07.1999 № 295-3; с изм. и доп. по состоянию на 20.03.2013 // Правовая библиотека. Законодательство России, Беларуси, Украины и других стран: сайт. URL: <http://www.pravo.levonevsky.org/kodeksby/upk/20130320index.htm> 7. Уголовно-процесуальний кодекс Республики Армения: принят 01.07.1998 // Legislationline: сайт. URL: http://www.legislationline.org/download/action/download/id/4261/file/Armenia_CPC_am2006_ru.pdf 8. Уголовно-процесуальний кодекс Республики Узбекистан: от 22.09.1994 // Legislationline: сайт. URL: http://www.legislationline.org/download/action/download/id/3834/file/Uzbekistan_CPC_1994_am_2010_ru.pdf 9. Уголовно-процесуальний кодекс Кыргызской Республики: принят 24.05.1999; с изм. и доп. по состоянию на 06.05.2016 // Параграф: инфор. система. URL: http://online.adviser.kg/Document/?link_id=1000874133 10. Уголовно-процесуальний кодекс Российской Федерации: федер. закон № 174-ФЗ // Кодексы и Законы РФ: правовая навигационная система. URL: <http://www.zakonrf.info/upk/146/> 11. Черечукіна Л. В. Точка відліку кримінального провадження за проектом КПК України (чи відповідає механізм кримінального провадження принципам публічності та змагальності?) // Забезпечення законності в діяльності органів досудового слідства та дізнання: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 26 берез. 2012 р.). Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідо-ренка, 2012. С. 5–12. 12. Бабіч А. А. Особливості початку досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених у Збройних Силах України. *Право*

і Безпека. 2014. № 1 (52). С. 70–75. **13.** Вакулік О. А., Азаров Ю. І. Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні: навч. посіб. Київ: Центр учб. літ., 2015. 184 с. **14.** Симчук А. С. Питання вдосконалення початкового етапу досудового розслідування // Актуальні проблеми розслідування злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 13 лип. 2013 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2013. С. 58–62. **15.** Алєнін Ю. П. Шляхи вдосконалення початку досудового розслідування. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Т. XIII. С. 175–184. **16.** Мілевський О. О. Початковий етап досудового розслідування злочинів, вчинюваних у зоні Чорнобильської АЕС. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2015. Вип. 1 (2). С. 108–114. **17.** Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події: наказ МВС України від 06.11.2015 № 1377 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1498-15>. **18.** Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: закон України від 23.12.1993 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>. **19.** Фрич В. І., Комарницька О. Б. Щодо законного затримання особи на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. № 5 (14). С. 111–120.

Надійшла до редколегії 05.08.2016

Глобенко Г. І. Некоторые вопросы регламентации начала досудебного расследования в уголовном процессе Украины

Осуществлён анализ положений уголовного процессуального законодательства Украины и других стран постсоветского пространства, касающихся начала досудебного расследования. Рассмотрены точки зрения учёных по исследуемым вопросам и дана их оценка. Сформулированы и обоснованы предложения по совершенствованию процессуальных норм, относящихся к предмету исследования.

Ключевые слова: процессуальное решение, начало досудебного расследования, следователь, прокурор, уголовное правонарушение, Единый реестр досудебных расследований.

Globenko G. I. Some issues of regulating the initiation of pre-trial investigation in the criminal procedure of Ukraine

It is indicated that the current Criminal Procedural Code of Ukraine contains a number of novels, one of which is the rejection of the institution of initiating criminal proceedings. However, analysis of the content of procedural norms of most post-Soviet countries that regulate the initiation of the pre-trial investigation indicates that most of them have a stage of initiation of a criminal case. Besides, they regulated in detail the procedure of pre-investigation check.

It is noted that success of the investigation and court hearing of criminal offenses under the law of Ukraine on criminal liability depends on the stage of initiating criminal proceedings. Initiation of criminal proceedings in the domestic criminal procedure is a fundamentally new and starts from the moment of data entry on a criminal offense to the Unified Register of pre-trial investigations. A similar procedure is assumed to be in the legislation of Georgia and Kazakhstan. Opposite points of view of scholars are contained in the legal literature, who express their concerns regarding the current procedure of initiating pre-trial investigation. This is primarily due to the fact that the Criminal Procedural Code of Ukraine does not provide the procedure for making procedural decision on its initiation. Besides a number of issues regarding: the form and content of the statement or report on committed criminal offense; taking all possible measures to prevent criminal offense or its termination; implementing security measures of the participants in criminal proceedings; features of procedural activities of some officials relating to the initiation of pre-trial investigation is not regulated.

Keywords: procedural decision, initiation of pre-trial investigation, an investigator, prosecutor, criminal offense, Unified Register of pre-trial investigations.

УДК 343.123.12(091)(477)“1920”

В. А. Греченко,

*доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6 (права та масових комунікацій) Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6046-0178>*

**АГЕНТУРНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ УСРР
У 1920-ТІ РОКИ**

Розглянуто досвід оперативно-розшукової діяльності міліції в Україні у період нової економічної політики. Проаналізовано правову основу організації карного розшуку, залучення для протидії злочинності агентури, інформаторів та використання інших негласних методів роботи.

Ключові слова: міліція, оперативно-розшукова діяльність, нова економічна політика, агенти, інформатори.

Постановка проблеми. Початок оперативно-розшукової діяльності можна віднести ще до періоду утворення перших держав давнього світу. Вона була пов'язана із провадженням негласної роботи в боротьбі зі злочинністю. Для цього використовувалися послуги таємних помічників із середовища рабів, слуг та інших прощарків населення. Такі помічники називалися «агентами-донощиками», «інформаторами», «наглядачами» й «провокаторами», їх послуги, як правило, оплачувалися. Найбільш розвинені системи розшукової діяльності були у давніх Греції, Римі, Єгипті й Іудеї. За доби Київської Русі розшук осіб, підозрюваних у скоєнні злочинів, здійснював сам постраждалий

або найнятий ним послух – особа, яка таємно розшукувала злочинця. Становлення нової системи оперативно-розшукової діяльності за участі міліції почалося з часів встановлення радянської влади в Україні й кристалізувалося у 1920-ті роки. Форми та методи цієї роботи, опрацьовані у цей період, на довгі роки стали основою цього аспекту діяльності міліції.

Стан дослідження. Через те, що проблематика агентурно-розшукової діяльності раніше (та й зараз) вважалася закритою та напівзакритою, відкритих публікацій існує досить мало. Можна відзначити статтю В. М. Чиснікова [1], яка в багатьох сенсах є піонерською, та монографію О. К. Міхеевої [2], де в одному з підрозділів коротко аналізуються деякі аспекти цієї проблеми.

Метою нашої статті є подальша розробка цієї теми, розширене висвітлення її основних аспектів.

Виклад основного матеріалу. Оперативно-розшукова діяльність у міліції УСРР розпочалася разом зі становленням карного розшуку республіки. Згідно з декретом РНК УСРР «Про організацію судово-карного розшуку» від 16 квітня 1919 р. було юридично визначено правовий статус карного розшуку та визначено його структуру. На виконання цього Декрету відповідною постановою Нарком'юсту УСРР від 11 травня 1919 р. було введено в дію Положення про органи карного розшуку і судово-кримінальної міліції [3, с. 321–329].

Згідно з цим Положенням, окрім штатного персоналу, для розкриття та розслідування злочинів треба було користуватися філерами, тобто особами, які не перебувають на службі, але дають вказівки, необхідні для розкриття злочину, розшуку викраденого або затримання злочинця за певну плату, на що завідувачами секціями карного розшуку відпускалися таємні суми [3, с. 326]. Це Положення було першим нормативним актом, який юридично закріпив інститут таємної агентури в діяльності радянського карного розшуку.

Іншим важливим нормативно-правовим актом щодо організації таємної агентури в установах карного розшуку була постанова РНК УСРР «Про організацію підсобних органів для боротьби зі злочинністю» від 15 жовтня 1921 р. Цією постановою уряд для боротьби з кримінальними злочинами дозволяв Центральному управлінню карного розшуку міліції республіки організовувати у містах і на великих залізничних станціях так звані «малини» у вигляді їдалень, закусочних або чайних. Обслуговували ці «торговельні установи» таємні інформатори, які перебували у безпосередньому підпорядкуванні начальника таємно-оперативної частини місцевого карного розшуку [1, с. 884].

Правові, організаційні й тактичні засади діяльності агентурного апарату карного розшуку були сконцентровані в Інструкції з організації таємної агентури в установах карного розшуку, затвердженій НКВС УСРР 2 січня 1922 р. У ній, зокрема, зазначалося, що таємна агентура складається з таємних розвідників і негласних інформаторів

та «організовується для запобігання різним злочинам та їх розкриття, шляхом завчасної інформації про можливі злочини і для збирання відомостей, що сприяють розшуку щодо злочинів, які вже скоєні» [3, с. 717]. Інструкція розкривала поняття «таємний розвідник» і «негласний інформатор». Під таємними розвідниками малися на увазі особи, що перебували на певній щомісячній винагороді, яким доручалися певні розвідувальні завдання як за місцем проживання, так і з виїздом в інші місця. Негласними інформаторам називалися особи, що надавали карному розшуку відомості про окремі злочини та про представників злочинного світу, не залишаючи своєї основної професії або зайняття. Кадри негласних інформаторів повинні були вербуватися переважно серед осіб, близьких до злочинному світу, і таких, що мали з ним безперервний зв'язок, або серед великих установ – підприємств, фабрик, заводів чи кооперативів, де могли здійснюватися розкрадання, а також в установах, що відають питаннями розподілу постачання й транспорту. Із метою конспірації таємні розвідники могли бути забезпечені документами на вигадане ім'я від різних радянських установ і підприємств; особливо зручними в цьому плані для безперешкодного входу в приватні квартири були документи на ім'я агентів житлово-земельного відділу, monterів електричного освітлення, телефону й водопроводу, оскільки особи, забезпечені такими посвідченнями, не збуджуючи підозри, можуть проникати в усі приміщення та квартири. Отримуючи за свою працю відрядку винагороду, інформатори не повинні були користуватися яким б то не було нелегальними перевагами на зразок поблажливого ставлення до їх злочинної або порочної поведінки, припинення порушених проти них справ, допущення утримання картярських кубел, виготовлення самогонки тощо. Особливо надійні співробітники могли бути використані для підсадки («квочка») до важливих злочинців в одну камеру з метою здобуття довіри як «блатного» й отримання цим шляхом необхідних для справи відомостей. Зважаючи на величезне значення збереження в таємниці осіб, працюючих у секретній частині, співробітники карного розшуку, які викрили кому б то не було секретника, повинні були віддані суду Ревтрибуналу, як за посібництво в скоєнні злочину, шляхом розкриття службової таємниці [3, с. 717–719].

До Інструкції з організації таємної агентури в установах карного розшуку додавалися анкета та підписка – зобов'язання інформатора. Невдовзі Укрцентррозшуком було розроблено допоміжні нормативні акти, які регламентували агентурно-інформаційну роботу карного розшуку республіки. На підставі цих нормативних актів до штату карного розшуку вводилися посади уповноважених з інформування, уповноважених з розвідки, розвідників, старших розвідників, заступників начальника активно-розшукових відділів (таємних частин) із розвідки та гримерів. Наприклад, у Тимчасовій інструкції розшукового відділення Одеського губерньського карного розшуку від

22 вересня 1922 р. вказувалося, що до його складу входять дві підсобні групи: 1) агентура; 2) розвідка. Агентів – 15, розвідників-спостерігачів – 10. Передбачалася також посада перукаря-гримувальника – 1 [4].

В архівних документах збереглася доповідна записка таємного співробітника № 2 уповноваженому агентурою управління карного розшуку УСРР про свою роботу, датована 21 листопада 1922 р. (м. Харків): «Вчора, 20 листопада, я, сексот № 2, прийшов на Південний вокзал, на перехідний міст і, змінивши сексота № 8 тов. Соколова, знаходився на чергуванні до 9 годин вечора, але нікого не було для зміни і так, не дочекавшись другої зміни, я пішов додому, залишивши свій пост» [5]. Як видно з подальшого тексту цієї доповідної, цьому співробітнику було доручено стежити за одним із залізничних вагонів – чи відбувається до нього завантаження або розвантаження.

У рапорті-довіді уповноваженого розвідки агентурної частини агентурно-розшукового відділення управління карного розшуку НКВС УСРР В. Сіммерса начальникові агентурної частини активно-розшукового відділення Управління карного розшуку НКВС УСРР П. А. Петрову «Про стан роботи групи розвідників» від 7 грудня 1922 р. давалася характеристика кожному з таємних співробітників та вказувалося на проблеми в роботі. Характеристики окремих співробітників у цьому документі були такими: «№ 6 – сексот, в повному розумінні слова, кращий працівник. Знає Харків, і має зв'язки в усіх колах суспільства, майже безпомилково бере підхід до того або іншого завдання. Придатний як у зовнішнє (філери), так і у внутрішнє спостереження, підприємливий, захоплюється роботою до того, що забуває про оточення. Недолік один – погано пише російською; № 14 – новий працівник, прибув зі школи міліції, молодий, але людина, яка не цікавиться хлібом, а віддається роботі. Помічається захоплення Шерлок-Холмщиною. № 15 – також новий працівник, але здається виправдовує свою кличку “Трепалова”. Говорить багато, вимагає багато, а роботи поки що мало. Платня, отримана с/с за листопад місяць (20 грудня) занадто мізерна: всього лише 6600 рублів. Можливо, воно було достатнє для одного у вересні-жовтні місяці, але не в грудні. Якщо ми для прикладу візьмемо простого розсильного-кур'єра, то він отримує більше ніж с/с, що несе роботу незрівнянно відповідальнішу, ніж кур'єр. Виданої с/с зарплати вистачає лише на те, щоб купити декілька пудів дрів; на освітлення, їжу і одяг не залишається нічого. Адже не потрібно забувати, що майже усі мають сім'ї – дружин, дітей, яких також потрібно годувати і одягати. С/с заявили що 23-го вони виходять останній раз на роботу, а потім оголошують страйк» [3, с. 876–878]. Як бачимо, склад таємних співробітників (с/с, сексот – з рос. «секретний сотрудник») був досить пістрявим за здібностями та навиками, але об'єднувало їх одне – тяжке матеріальне становище, яке змушувало їх вдаватися навіть до погрози страйком.

Про тяжке матеріальне становище с/с свідчить і інший рапорт того ж В. Сіммерса від 19 грудня 1922 р. У ньому він вказує, що «сексоті поголовно усі роздягнені і, крім того, виплата належної їм платні робиться неакуратно, що більше погіршує їх становище ..., сексотів мало, тому доводиться покладати на кожного чимало роботи, якою за умов, в яких вони перебувають, навряд чи можуть виконувати. Дуже часто сексот, ведучи спостереження за якою-небудь особою, швидко викликає підозру з боку особи, за якою ведеться спостереження, оскільки наш сексот швидше схожий на кишенькового злодія або взагалі шарлатана, тоді як він безумовно повинен мати пристойний вигляд. Сексот, зважаючи на вищевикладене, не лише не може познайомитися, але навіть бути в пристойному товаристві, що необхідно, якщо ми бажаємо мати справу з пристойними (так у тексті – рос. «приличними») і великими злочинцями. Переконаливо прошу Вашого клопотання про видання обмундирування сексотам, а також декілька різних комплектів для гардеробу агентури» [6].

У зразку розвідувального завдання й доповіді співробітника розвідки агентурної частини Укрцентророзшуку вказувалося на основні аспекти роботи розвідника. Установити й перевірити: 1) точну адресу; 2) чим і де займається; 3) спосіб життя; 4) майнове становище; 5) партійність; 6) вік; 7) сімейний стан; 8) де перебуває сім'я; 9) з ким має близьке знайомство; 10) хто буває; 11) куди сам ходить і їздить; 12) які бувають тривалі відсутності; 13) прикмети; 14) чи отримує кореспонденцію тощо [7].

Характерний приклад успішності дій міліції за допомогою інформаторів наводиться у статті начальника агентурної частини агентурно-розшукового відділення Управління карного розшуку НКВС УСРР П. А. Петрова, опублікованій у часописі «Щит революційного порядку» за лютий 1923 р. До керівництва міліції України надійшла скарга керівника Укртютюнтресту Мільштейна про те, що ринок Харкова сповнений фальсифікатом тютюнових виробів, тому він просив ужити екстрених заходів щодо протидії цьому. Розвідка міліції отримала наказ взятися за розробку отриманого донесення. Було встановлено: на ринок щодня викидається колосальна кількість цигарок – підробок різних державних тютюнових фабрик. Викликаному на конспіративну квартиру «капальщику» (інформатору). – В. Г.) категорично було запропоновано дати вичерпні відомості про постачальника, і його адреса була встановлена. Через декілька днів агентура мала вже і його фотографічну картку. Розвідники доносили, що більшість торговців «липою» – корейці. Перед агентурною частиною постало завдання виявити всі підпільні фабрики, а також виробників і розповсюджувачів. Декілька розвідників з цією метою було перетворено на рознощиків цигарок і направлено на базари. Кожен 2–3 дні під спостереження «брався» вже інший корець, установлювався його зв'язок ще з іншими; дізнавалися про їх адреси, спосіб життя

тощо. Робота в розвідці велася досить інтенсивно, було виявлено до 70 учасників.

Одночасно з цим працювало й інформування. Уповноваженому вдалося зробити «своїм» родича основного постачальника, і через нього як від внутрішнього інформатора агентурна частина дізнавалася про кожен крок злочинця. Справа «дозріла» і подальшої агентурної розробки не потребувала. За допомогою курсантів Харківської школи Головміліції виробники з їх знаряддям виробництва та поширювачі підробленого товару були заарештовані. Цікаво відзначити, що після цього профспілка корейських робітників ухвалила рішення припинити нелегальне виробництво цигарок і клопотала про звільнення до суду деяких найменш активних «цигаркових фабрикантів» [8]. Як бачимо, у цій статті досить відверто й конкретно розповідається про методи роботи агентурного відділу.

Про результати оперативно-розшукової роботи в ті часи свідчить і така інформація в пресі: у Вінниці 18 березня 1923 р. по Некрасовській вулиці у будинку гр. Камроша було здійснено невідомими зловмисниками звіряче вбивство семи чоловік – за допомогою удушення. Убиті були гр. М. В. Камрош 80 років, дружина його Ф. Н. Камрош, син їх 15 років, робітниця Ф. Юсова 30 років, подружки останньої А. Морозова і П. Морозова, і співробітник Подільського губрозшуку, що був там, – Дмитро Шевчук. У будинку та квартирі грабіжниками було здійснено повне спустошення майна. Подільське губернське управління кримінального розшуку вжило всі заходи щодо розкриття цього звірячого й загадкового вбивства. У результаті за допомогою негласних розшуків і розвідки спочатку вдалося встановити місце зберігання награбованого. Була затримана гр. Ковальчук, що приховувала речі, яка на допитах надавала суперечливі свідчення, бажаючи збити співробітників розшуку із слідів по упійманню бандитів. Тим самим негласним шляхом було встановлено, що після арешту Ковальчук учасники нальоту виїхали з Вінниці. негайно ж було споряджено переслідування, і злочинці кількістю 4 особи були затримані в 30 верстах від Вінниці на ст. Гнівань. Ними виявилися: 1) Василенко Т., у нього при особистому обшуку знайдені документи на ім'я Брадзя Семена; 2) Смоляков Георгій; 3) Мосюренко Павло; 4) Решітників Родіон. Крім безпосередніх активних учасників пограбування та вбивств, було затримано ще троє осіб, які укривали награбоване та грабіжників. Усі були віддані під суд [9, с. 63–64].

Але не завжди все відбувалося так блискучо чи блискуче. Ось що ми дізнаємося з Акта комісії щодо ревізії діяльності агентурно-розшукового відділу Харківського губернського карного розшуку від 3 травня 1923 р., що мав тоді гриф «Цілком таємно». Тут, зокрема, говорилося: «Особовий склад розвідки примушує привернути до себе увагу своєю малою працездатністю. Відсоток виконання завдань коливається між 10–15. За заявою уповноваженого розвідки, секретні

співробітники кидають пости по спостереженню і навіть займаються сторонньою роботою. С/с № 108 і № 104 абсолютно, за заявою уповноваженого, не відповідають своєму призначенню, попри те, що неодноразово подавали рапорти про їх звільнення, вони все-таки продовжують служити. Плану в роботі розвідки немає, розвідка абсолютно не інструктується. Порядок ведення агентурних справ такий: секретні співробітники подають зведення, уповноважений їх концентрує і виписки дає в справу. Особисті справи с/с порожні. У контрольних листах немає абсолютно відміток про виконуваних с/с і інформаторами завданнях. Конспіративки – 2 абсолютно не обладнані і не відповідають своєму призначенню: одна розміщується в комендатурі будинків Н-ського району, а друга – в приватній квартирі, спільно з хазяями. Чергування не ведуться. Є гардероб, до моменту ревізії що знаходився поряд з кабінетом начальника. Кімната не опечатана, замкнута на висячий замок. При перевірці наявності гардеробу з'ясувалося, що частина речей не заприбутковані. Комісія звірила наявність речей, що значаться в описі наказу № 72, з наявністю що виявилася на особу, при чому шароварів зайвих в гардеробі 9, гімнастерок одна бракує, серветок 1 зайва, поясів ремінних 9 зайвих. Усі речі складені в скриню безладною купою, при чому брудна білизна не відокремлена від чистої, рване від цілого і нове від старого. У цій же кімнаті зберігається спирт, що видається на секретні витрати. Балон, в якому міститься спирт, не опечатаний; спирту значиться по книзі витрат і приходу 13 і одна чверть пляшки – на особу теж 13 і одна чверть пляшки. 3. Розробка. Всього в розробці 81 справа ... 3 81 справи розробляється правильно 49» [10]. Таким чином, можна констатувати, що в цій роботі були суттєві недолаки, пов'язані як з конкретною роботою агентурного відділення, так і з веденням діловодства в ньому.

Обстеження стану та діяльності органів міліції та розшуку Харківської губернії 30 грудня 1924 р. показало, що у Харківському окружному підвідділі міліції і розшуку облік інформаторів було поставлено правильно. Вербування й прийом здійснювалося прикріпленнями до районів округу чотирма агентами (уповноваженими). До жовтня 1924 р. спостерігалось недостатнє дотримання конспірації по керівництву роботою «освідомив» (інформаторів), так, наприклад, керівні директиви, циркуляри й інші розпорядження в галузі організації інформування про методи роботи проходили через загальну канцелярію й видавалися за підписом начканцелярії та діловода.

У Куп'янському окружному підвідділі міліції і розшуку агентурно-інформаційна робота була абсолютно відсутня, і тільки останнім часом уживалися заходи щодо її налагодження. Секретних сум до останнього 1924–1925 бюджетного року відпускалося не більше 200 руб. на рік [3, с. 357–365].

Першою спробою систематизувати весь законодавчий, інструктивний і директивний матеріал, що визначав діяльність карно-

розшукових апаратів республіки, було видання НКВС УСРР «Порадника про порядок діяльності губернсько-міських відділів карного розшуку УСРР» (1924). У ньому розглядалися такі питання: взаємостосунки апаратів карного розшуку з органами міліції, ДПУ і судово-слідчими органами; порядок діяльності й організації активної частини; порядок діяльності розшукових районів щодо провадження дізнання; порядок діяльності карно-статистичного столу; про камери речових доказів; порядок і діяльність агентурно-розшукового відділення; про функції таємної частини служби карного розшуку [1, с. 886].

Ці положення було конкретизовано в цілком таємній Інструкції про організацію таємної агентурно-освідомчої частини при карно-розшуковому апараті УСРР від 1 грудня 1924 р. Тут указувалися мета й завдання таємно-інформаційної частини, функції секретних співробітників, відзначалося, що «для вручення завдань і отримання відомостей як від секретних співробітників, так і від інформаторів, відводяться так звані конспіративні квартири, які в цілях строгої конспірації повинні встановлюватися в місцях, де багатолюдніше, щоб відвідування співробітників і інформаторів не дало б звертати уваги сторонньому оку». Регламентувався також порядок обліку інформації [3, с. 334–335].

Спочатку система інформаторів не відігравала відчутної ролі, але поступово вона набула великого значення, особливо з 1924 р., коли наказом Головного управління міліції було запроваджено планове вербування інформаторів. Вони поділялися на територіальних, що повідомляли про всі негативні явища в межах певної території, та спеціальних, які інформували тільки щодо конкретного виду правопорушень [2, с. 189].

26 червня 1926 р. був ухвалений таємний обіжник № 3715 по міліції та розшуку УСРР «Про прийняття на службу таємних агентів-розвідувачів». У ньому, зокрема, говорилося: «Наказом міліції та розшуку УСРР 1923 року № 217 оголошені «Правила проходження служби в Р.-С. Міліції та Карному Розшуку», в якому в числі інших правил прийому на службу є умова, щоб прийняті не знаходилися під слідством або судом. В практиці роботи карного розшуку зустрічається необхідність використання таємних робітників для внутрішнього доглядання за злочинним елементом. Цю роботу можуть виконувати тільки ті особи, що мають найтісніший зв'язок зі злочинним елементом, цебто більшість з них буде мати в минулому одну або декілька судимостей. Таким чином, в цім випадкові, коли органи міліції та розшуку будуть пристосовувати правила прийому на службу до нештатних робітників у відношенні незнаходження під судом, вони не будуть мати можливості провадити вищезазначену роботу, а по цьому роз'яснюю, що нештатні таємні робітники можуть бути прийняті на службу і в тих випадках, коли вони мають в минулому судимості, але з обов'язковою умовою, щоб органи карного

розшуку мали підставу їм довіряти, бо вони несуть певну відповідальність за наслідки прийому їх на службу. Що ж торкається прийому на штатні посади розвідувачів, то треба керуватись вищезгаданим наказом № 217» [11].

Офіційне затвердження цього методу роботи призвело до надто швидкого зростання кількості інформаторів, при цьому якість інформмережі значно погіршилася. Так, кількість виключених за непрацездатність із лав інформаторів на території Луганської округи в 1924 р. вони становили майже половину завербованих, а в 1925 р. – близько двох третин. Кількісне зростання інформмережі в 1925 р. не дало якісних результатів. Завербовані інформатори у своїй більшості виявлялися нездатними працювати у контакті з правоохоронними органами. Це пояснювалося тим, що на місцях агенти карного розшуку (а саме вони і повинні були вербувати позаштатних працівників) ще не мали досвіду роботи, невміло підходили до цієї досить складної справи. Також нагадувала про себе й одна з найсерйозніших проблем 1920-х рр. – брак засобів пересування. Якщо інформатор і мав якесь повідомлення, то не міг вчасно попередити працівників міліції. З іншого боку, й самі інформатори з прохолодою ставились до виконання своїх обов'язків, оскільки, як уже зазначалося вище, більшість із них були вчорашніми в'язнями, яких примушували видавати колег по ремеслу, до того ж вони добре розуміли, що станеться з ними у разі викриття. Але вже з 1925 р. робота інформаторів досить високо оцінювалася керівниками правоохоронних органів. Так, карний розшук Артемівської округи наприкінці 1925 р. засвідчував, що 50 % усіх злочинів було розкрито завдяки агентурним розробкам та системі інформаторів і лише 20 % – завдяки оперативним діям. У 1926 р., коли роботу з інформаторами було вже чітко налагоджено, позаду лишився організаційний період, і на місцях отримали детальні інструкції щодо добору кадрів інформаторів, якість роботи досягла ще більших показників. Так, у Луганській окрузі наприкінці 1927 р. 70 % злочинів розкривалося завдяки роботі інформаторів, 29 % – у результаті активних операцій і лише 1 % – завдяки застосуванню наукових методів (у цьому випадку маються на увазі дактилоскопія, науково-слідча експертиза) [2, с. 190].

У тасмному наказі міліції та розшуку УСРР «Про усунення можливостей до розшифрування тасмних агентів та освідомив на підставі агентурних відомостей, що прилучені до справ» від 9 січня 1926 р., підписаному начальником міліції та розшуку УСРР І. Якимовичем, зокрема, вказувалося, що «деякі органи міліції залучають до справ відомості, здобуті негласним шляхом». Частина цих документів «складаються так, що вони дають ясне поняття, через кого ці відомості розроблялися». В наказі вказувалося, що це «веде до розшифрування тасмних агентів і має небажані наслідки». Тому приписувалося «агентурні матеріали використовувати виключно при агентурно-

інформаційних розробках і ні в якому разі не прилучати до справ, що надсилаються потім прокуророві, або судово-слідчим органам» [3, с. 542–543].

У цей період зростає значення агентурної роботи у розкритті злочинів та затриманні злочинців. Про це свідчить і запровадження деталізованої інструкції «Про порядок діяльності таємно-агентурної частини при окружних районах міліції Харківщини», розробленої у грудні 1927 р. До місцевих райвідділів вона потрапила на початку лютого наступного року [12, с. 96–132]. У цьому документі докладно пояснювалося, хто потенційно може стати агентом міліції чи карного розшуку, було розписано порядок вербування, підтримання зв'язку й отримання нагород агентами за цінну інформацію.

В інформаційному огляді Управління міліції НКВС УСРР за першу половину 1928 р. зазначалося, що рівень розкриття найбільш небезпечних злочинів на Харківщині був таким: бандитизм – 63 %, розбійні напади – 61 %, убивства – 69 %, крадіжки – 40 % [13]. Якщо звернутися до статистики окремих районів, то найкращі показники мали Люботинський, Водолазький, Мерешанський і Зміївський райони, де рівень розкриття злочинів становив від 75 до 97 %. Водночас Вовчанський, Лозівський і Валківський райони мали лише 25–32 % [12, арк. 31–32]. Такий великий розрив зумовлювали невміння начальників відповідних районів використовувати агентурну мережу та відсутність оперативних заходів щодо розкриття скоєних злочинів. Але там, де агентурні розробки належним чином використовували, як правило, досягали і швидкого розкриття злочинів. Наприклад, 19 січня 1928 р. працівники окррозшуку завдяки даним, отриманим від агентурної мережі, у селищі Васищево поблизу Харкова виявили та знешкодили групу озброєних грабіжників з 5 осіб, яка протягом семи місяців діяла на території Харківського та Зміївського районів [12, арк. 75]. Завдяки своєчасній інформації від агентів 12 лютого у с. Високопілля Коломацького району було затримано зграю фальшивомонетників у кількості 5 осіб, що спеціалізувалася на підробці грошових купюр номіналом 1, 5 та 10 рублів [12, арк. 93].

У другій половині 1920-х років серед керівництва НКВС починає домінувати помилкова думка щодо таємної агентури як другорядного методу ОРД, заборони використання агентів зі злочинного світу й орієнтації на представників громадськості. Розпорядження НКВС РСФРР, видане у жовтні 1928 р., забороняло апаратам карного розшуку залучати до постійного таємного співробітництва осіб, які належали до злочинного світу. На місцях більшість оперативних працівників карного розшуку таку позицію керівництва не підтримала, і тому колегія НКВС була змушена ухвалити у наступному році постанову, в якій, зокрема, зазначалося: «Вважати все ще недостатнім відмову місцевих органів карного розшуку від орієнтації на агентуру зі злочинного світу як на постійне джерело інформації і замасковану

упертість у застосуванні цієї практики з боку значної частини співробітників карного розшуку. Запропонувати відділам карного розшуку вжити рішучих і реальних заходів щодо ліквідації цього шкідливого методу» [14, с. 563].

Висновки. Отже, протягом 1920-х років відбувався багатоаспектний процес становлення та розвитку оперативно-розшукової діяльності міліції. Створювалися спеціальні органи, які нею займалися, формувалися методи роботи та мережа агентів. Незважаючи на брак кадрів та матеріальні труднощі, властиві цьому періоду історії республіки, агентурно-розшукова діяльність відіграла суттєву роль у протидії злочинності та розкритті злочинів.

Список бібліографічних посилань: 1. Чисніков В. М. Оперативно-розшукова діяльність карного розшуку України (1917–1930) // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.): у 6 т.: наук. вид./М. Г. Вербеньський, О. Н. Ярмаш, Т. О. Проценко та ін.; за заг. ред. А. Б. Авакова; ДНДІ МВС України. Т. 3. Народний комісаріат внутрішніх справ Української СРР (грудень 1922 р. – грудень 1930 р.). Київ, 2015. С. 882–886. 2. Міхеєва О. Кримінальна злочинність і боротьба з нею в Донбасі (1919–1929). Донецьк: Схід. видав. дім, 2004. 248 с. 3. Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.): у 6 т.: наук. вид./М. Г. Вербеньський, О. Н. Ярмаш, Т. О. Проценко та ін.; за заг. ред. А. Б. Авакова; ДНДІ МВС України. Т. 3. Народний комісаріат внутрішніх справ Української СРР (грудень 1922 р. – грудень 1930 р.). Київ, 2015. 940 с. 4. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 6. Оп. 1. Спр. 1509. Арк. 22–26. 5. ЦДАВО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 1481. Арк. 3. 6. ЦДАВО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 1481. Арк. 45 зв. 7. ЦДАВО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 1479. Арк. 8. 8. Петров П. Л. Два общих собрания. *Щит революционного порядка*. 1923. № 2. С. 45. 9. Криминальная хроника. *Щит революционного порядка*. 1923. № 1. С. 62–65. 10. ЦДАВО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 2048. Арк. 43–44. 11. ЦДАВО України. Ф. 5. Оп. 2. Спр. 2325. Арк. 35. 12. Держархів Харків. обл. Ф. 564. Оп. 4. Спр. 42. Арк. 1–132. 13. ЦДАВО України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 35. 14. Чисніков В. М. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції) // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т./відп. ред.: В. В. Коваленко, Є. М. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Т. 6. Київ: Атіка, 2010. С. 557–563.

Надійшла до редколегії 29.02.2016

Греченко В. А. Агентурно-розыскная деятельность милиции в 1920-е годы

Рассмотрен опыт оперативно-розыскной деятельности милиции в Украине в период новой экономической политики. Проанализированы правовая основа организации уголовного розыска, привлечение для противодействия преступности агентуры, информаторов и использование других негласных методов работы.

Ключевые слова: милиция, оперативно-розыскная деятельность, новая экономическая политика, агенты, информаторы.

Grechenko V. A. Secret and investigative activities of militia in Ukrainian Soviet Socialist Republic in 1920s

The process of formation of operational and search activities in militia of Soviet Ukraine in 1920s has been researched. This problem is not enough studied and has been just started to be developed.

It has been established that operational and search activities in militia of Ukrainian Soviet Socialist Republic started together with the formation of the criminal investigation office in the Republic. The author has analyzed the legal basis of criminal investigation office's organization, involvement of agents and informants for combating crime and usage of other covert methods of work. It has been indicated that the concepts of "secret agent" and "covert informant" differed in those days. Secret-service agents were referred to as people who had a certain monthly salary, who were assigned with certain intelligence tasks both according to their residence and on-site to other places. Covert informants were called people who provided information on specific crimes and representatives of the criminal world for criminal investigation office without leaving their main profession or occupation. Personnel of covert informants had to be enrolled mainly among persons close to the criminal world and those who had a continuous relationship with it, or among large institutions – enterprises, factories, plants or cooperatives, where embezzlement could happen, as well as within the institutions, which were in charge of the distribution of supplies and transport. Secret-service agents in order of conspiracy could be provided with documents under the fictitious name from various Soviet institutions and enterprises.

Specific examples of solving crimes with the help of secret-service agents and covert informants have been provided; and the shortcomings of this work have been summarized. The author has summed up that despite the lack of personnel and financial difficulties, inherent to this period of the republic's history, secret and investigative activities played a significant role in combating crime and solving crimes.

Keywords: militia, operative criminal investigation's activity, new economic policy, agents, informants.

УДК 343.31

С. В. Івашко,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

НАУКОВА РОЗРОБЛЕНІСТЬ ПРОТИДІЇ ПІДРОЗДІЛАМИ КАРНОГО РОЗШУКУ ГРАБЕЖАМ НА ОБ'ЄКТАХ ЗАЛІЗНИЦІ

Проаналізовано наукові праці з різних сфер юридичної науки, в яких вивчались окремі аспекти протидії злочинам на об'єктах залізниці або грабежам взагалі як різновиду злочинів. Визначено основні напрямки проведених досліджень, що безпосередньо або опосередковано стосуються проблематики протидії підрозділами карного розшуку грабежам на об'єктах залізниці, а також констатовано відсутність монографічного дослідження з окресленої проблематики.

Ключові слова: кримінальна поліція, Карний розшук, протидія, наукова розробленість, грабежі, залізниця.

Постановка проблеми. Процеси реформування різних сфер суспільно-політичного життя в Україні характеризуються не лише суперечливими за змістом змінами, але й неоднозначно позитивними або негативними наслідками. Так, законом України «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів України щодо реформування органів внутрішніх справ» було ліквідовано органи міліції, що забезпечували правопорядок на об'єктах залізниці [1]. Деякі фахівці-правознавці підтримують доцільність такого кроку законодавця, інші ж навпаки – категорично заперечують, що сьогодні існують проблеми зростання динаміки зареєстрованих та нерозкритих злочинів на об'єктах залізниці. Ураховуючи вказане, беззаперечними є лише те, що забезпечення внутрішньої стабільності, законності та правопорядку набуває нині надзвичайно важливого значення. На цих суспільних компонентах ґрунтується не лише добробут населення країни, а і національна безпека в цілому [2, с. 23]. Водночас слід зауважити, що в реаліях сьогодення, зокрема проведення антитерористичної операції на сході країни, загострення суспільно-політичних процесів, погіршення економічного рівня життя населення та підвищених ризиків для національної безпеки в цілому, протидія підрозділами карного розшуку злочинам об'єктах залізниці взагалі та грабжам зокрема стає одним із головних питань, які потребують прискіпливого вивчення з боку науковців.

Стан дослідження. Вивченню окремих аспектів протидії підрозділами карного розшуку злочинам загальнокримінальної спрямованості завжди приділялась і приділяється значна увага науковців та практичних працівників. Так, учені різних сфер юридичної науки (кримінальне право, криміналістика, оперативно-розшукова діяльність) безпосередньо або опосередковано розглядали питання протидії підрозділами карного розшуку злочинам на об'єктах залізниці, зокрема грабжам. Здебільшого під час розгляду вказаної проблематики вчені розглядали її з таких точок зору, як:

- розробка кримінально-правової, кримінологічної та криміналістичної характеристик злочинів на об'єктах залізниці з метою отримання та визначення їх типових ознак;
- визначення причин та умов, які сприяють скоєнню злочинів на об'єктах залізниці, з подальшим запропонованням шляхів їх можливого усунення;
- розробка та визначення напрямків, форм та можливих шляхів попередження злочинів на об'єктах залізниці;
- окреслення типових слідчих ситуацій досудового розслідування злочинів на об'єктах залізниці;
- виокремлення перспективних напрямів удосконалення взаємодії оперативних підрозділів, у тому числі карного розшуку, під час протидії злочинам на об'єктах залізниці;
- визначення особливостей організаційно-тактичних засад протидії злочинам на об'єктах залізниці;

– вироблення напрямків застосування можливостей позаштатних негласних працівників у процесі протидії злочинам на об'єктах залізниці.

Однак більшість робіт, безпосередньо або опосередковано присвячених окресленій тематиці, була проведена до останніх докорінних змін у правоохоронній та правозастосовній сферах. Тому, на нашу думку, дослідження питання протидії підрозділами карного розшуку грабешам на об'єктах залізниці не буде повним без висвітлення стану його наукової розробленості та аналізу різних думок учених із визначенням недостатньо або неповно розроблених питань.

Метою статті є визначення сучасного стану наукової розробленості питання протидії підрозділами карного розшуку грабешам на об'єктах залізниці.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи наявні дослідження, можна резюмувати, що безпосередньо питання протидії грабешам на об'єктах залізниці залишилось поза увагою вчених, воно розглядалось лише в контексті вивчення загальних засад протидії злочинам на об'єктах залізниці або загальних аспектів протидії грабешам. Тому, на нашу думку, з метою поглибленого аналізу загальної проблеми слід розглянути наявні наукові роботи, попередньо згрупувавши їх за певними групами, зокрема:

- дослідження, проведені на рівні докторських дисертацій;
- дослідження, проведені на рівні кандидатських дисертацій;
- дослідження, проведені на монографічному рівні;
- фрагментарні дослідження у вигляді окремих глав, підрозділів і питань у навчальних посібниках, підручниках, наукових статтях та інших публікаціях.

У дослідженнях, присвячених протидії злочинам на об'єктах залізниці, як відзначалось раніше, окреслене питання протягом багатьох років залишається в центрі уваги різних сфер юридичної науки. Так, за радянських часів питання протидії злочинам на об'єктах залізниці було предметом вивчення таких учених, як М. М. Баранов, Л. К. Бурка, С. І. Винокуров, В. К. Гижевський, А. П. Гуляєв, Е. В. Калачов, Г. Я. Клінков, Є. А. Краєнський, Д. П. Мельниченко, П. П. Мозговий, Д. М. Московський, В. С. Назаров, В. П. Некрасов, А. Ф. Облаков, С. С. Овчинський, Л. Я. Околович, В. П. Петруньов, М. А. Рогов, Л. С. Словін, С. М. Титов, А. Б. Утевський, А. М. Чистяков та ін. Зокрема, до наукових здобутків окресленого часового періоду можна віднести:

- 1) на рівні докторських дисертацій:
  - дисертаційне дослідження П. П. Мозгового «Теоретические проблемы и организационно-тактические основы борьбы органов внутренних дел с хищениями социалистического имущества на железнодорожном транспорте» (1983 р.);
- 2) на рівні окремих глав, підрозділів і питань у навчальних посібниках, підручниках, лекціях, наукових статтях та в інших публікаціях:

- навчальний посібник О. П. Мельниченка та Л. С. Словіна «Предотвращение и раскрытие преступлений аппаратами уголовного розыска на железнодорожном транспорте» (1976 р.);
- навчальний посібник О. П. Мельниченка «Организация борьбы с безнадзорностью и правонарушениями несовершеннолетних на железнодорожном транспорте» (1982 р.);
- навчальний посібник Е. В. Калачова та Г. Я. Клінкова «Организация борьбы с бродяжничеством и попрошайничеством на объектах железнодорожного транспорта» (1979 р.);
- навчальний посібник С. С. Овчинського та Д. М. Московського «Предупреждение преступлений на железнодорожном транспорте: пособие для работников милиции» (1962 р.);
- навчальний посібник М. І. Порубова «Расследование по делам о насильственной смерти на железнодорожном транспорте» (1962 р.);
- навчальний посібник за загальною редакцією Б. В. Новікова «Оперативно-розыскная деятельность органов охраны общественного порядка», розділ III «Предупреждение и раскрытие преступлений аппаратами ВХСС» (1968 р.);
- навчальний посібник В. П. Некрасова «Организация охраны общественного порядка при ведении гражданской обороны» (1972 р.);
- навчальний посібник В. П. Петруньова «Расследование краж грузов, совершенных на подвижном составе железнодорожного транспорта» (1973 р.);
- навчальний посібник Л. К. Бурки «Организация работы аппаратов уголовного розыска органов внутренних дел на транспорте» (1982 р.);
- навчальний посібник А. Б. Утевського «Особенности борьбы с преступностью на железнодорожном транспорте (оперативно-розыскной аспект)» (1983 р.);
- навчальний посібник А. Б. Утевського «Предупреждение и раскрытие преступлений оперативными аппаратами ОВД на транспорте» (1986 р.);
- навчальний посібник Є. В. Додіна «Административные проступки и их профилактика органами внутренних дел на транспорте» (1983 р.);
- навчальний посібник С. І. Вінокурова, А. П. Гуляєва та Є. А. Краєнського «Роль патрульных и постовых милиционеров в предупреждении и раскрытии краж на железнодорожном транспорте» (1983 р.);
- навчальний посібник С. І. Вінокурова «Формы и методы предупреждения и раскрытия замаскированных хищений грузов на железнодорожном транспорте» (1984 р.);
- навчальний посібник Л. Я. Околовича «Организация и тактика охраны общественного порядка на транспорте» (1984 р.);
- навчальний посібник В. К. Гижевського «Меры административного принуждения, применяемые органами внутренних дел на транспорте (понятие, система, сферы и особенности реализации)» (1986);

- навчальний посібник А. Ф. Облакова «Организация и тактика раскрытия и расследования краж личного имущества на железнодорожном транспорте» (1986 р.);
- навчальний посібник П. П. Мозгового та Б. А. Дужича «Организация комплексного использования средств оперативной техники в борьбе с преступностью на железнодорожном транспорте» (1990 р.);
- лекція В. С. Назарова на тему «Особенности документооборота на водном транспорте и их использование начальником линейного поста милиции в борьбе с хищениями грузов» (1975 р.);
- лекція М. А. Рогова на тему «Особенности организации оперативно-розыскной деятельности на железнодорожном, водном и воздушном транспорте» (1981 р.);
- лекція В. К. Гижевського «Организационная структура, функции и задачи органов внутренних дел на транспорте по охране общественного порядка» (1984 р.);
- наукова стаття М. М. Баранова «Агент с маршрутными возможностями» (1979 р.);
- наукова стаття А. М. Чистякова «Четко разграничивать функции» (1979 р.);
- наукова стаття С. М. Титова «Проблемы организации борьбы линейных органов внутренних дел с кражами грузов на железнодорожном транспорте» (1986 р.).

Аналіз зазначених праць дозволяє констатувати, що, по-перше, за радянських часів ґрунтовні дослідження, присвячені проблематиці протидії злочинам на об'єктах залізниці, проводились лише в докторській дисертації П. П. Мозгового, а на рівні кандидатських дисертацій чи монографій не було проведено жодного дослідження. По-друге, в дослідженнях, які були проведені на рівні окремих глав, підрозділів і питань у навчальних посібниках, підручниках, лекціях, наукових статтях та інших публікаціях враховуючи останні зміни в кримінальному процесуальному та оперативно-розшукову законодавстві, лише окремі аспекти становлять науково-практичний інтерес.

За часів незалежності нашої держави питання виявлення, попередження та розслідування злочинів на об'єктах залізниці розглядалось вченими з точки зору адміністративного права та адміністративної діяльності (В. М. Бабакін, В. О. Бежанов, В. Г. Вайцман, В. В. Прокопенко, В. С. Тулінов та ін.), кримінального процесуального права (О. В. Вишня), криміналістики (П. О. Кудлай) та оперативно-розшукової діяльності (В. Г. Дараган, О. В. Захарова, В. С. Керницький, М. В. Мінка, В. Л. Соколкін, О. П. Снігерьев, В. В. Трапезников, А. Б. Утевський, М. А. Шелухін та ін.). Розглянемо ступінь вивчення вказаними вченими окресленого питання та основні положення їх робіт.

На рівні докторських дисертацій слід звернути увагу на роботи О. П. Снігерьова «Діяльність органів внутрішніх справ на залізничному

транспорті щодо боротьби з організованими злочинними групами» [3] та М. А. Шелухіна «Оперативно-розшуковий захист особи, власності та державних інтересів органами внутрішніх справ на залізничному транспорті» [4]. Вказані дослідження були проведені з урахуванням існуючого суб'єкта протидії злочинам на об'єктах залізниці – транспортної міліції, яку сьогодні ліквідували. Крім того, правовим підґрунтям зазначених робіт є застаріле законодавство. Тобто можна констатувати, що для нашого дослідження наукову вагомість мають лише окремі їх положення.

Аналогічний умовивід можна зробити, проаналізувавши дослідження, проведене авторським колективом монографії «Організаційно-тактичні засади діяльності органів внутрішніх справ на залізничному транспорті щодо протидії злочинності» (В. П. Меживой, І. Ф. Харабєрюш, М. А. Шелухін) [5].

Водночас слід відзначити дослідження проведені у різних галузях права на рівні дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук», зокрема:

– О. В. Вишні на тему «Особливості виявлення та розслідування викрадань на залізничному транспорті»;

– М. В. Капустіна на тему «Методика розслідування крадіжок вантажів на залізничному транспорті, вчинених злочинними групами»;

– П. О. Кудлая на тему «Криміналістична характеристика та особливості розслідування крадіжок вантажів, скоєних неповнолітніми з рухомого складу залізничного транспорту»;

– О. О. Юхна на тему «Діяльність транспортної міліції щодо попередження крадіжок приватного майна громадян на пасажирському залізничному транспорті»;

– П. Я. Мінки на тему «Попередження оперативно-розшуковими заходами злочинних посягань на вантажі (за матеріалами транспортної міліції)»;

– О. В. Захарової на тему «Особливості оперативно-розшукової діяльності підрозділів ДСБЕЗ органів внутрішніх справ на залізничному транспорті»;

– В. С. Тулінова на тему «Правові та організаційні основи забезпечення громадської безпеки на пасажирському залізничному транспорті із використанням оперативно-розшукової інформації»;

– О. Б. Керницького на тему «Конфіденційне співробітництво у протидії наркозлочинності на залізничному транспорті»;

– В. І. Трапєзнікова на тему «Агентурна робота органів внутрішніх справ на залізничному транспорті»;

– В. В. Дарагана на тему «Розкриття викрадань державних коштів при проведенні закупівель товарів та виконанні робіт (послуг) на підприємствах залізничного транспорту»;

– В. М. Бабакіна на тему «Діяльність транспортної міліції в Україні щодо профілактики адміністративних правопорушень у сфері пасажирських та вантажних перевезень»;

– В. А. Соколкіна на тему «Теоретико-прикладні засади прокурорського нагляду за дотриманням законності при провадженні оперативно-розшукової діяльності органами внутрішніх справ на залізничному транспорті».

У вказаних дослідженнях вченими вивчалися адміністративно-правові, кримінологічні, криміналістичні та оперативно-розшукові аспекти протидії злочинам на об'єктах залізниці. Однак, детально аналізуючи дослідження зазначених учених, можна резюмувати, що лише окремі аспекти цих робіт лишилися сьогодні актуальними та можуть бути використані як підґрунтя для подальших досліджень або впровадження у практичну діяльність.

Останньою групою досліджень вважатимемо ті, в яких вивчалось питання протидії грабежам підрозділами карного розшуку, зокрема на об'єктах залізниці. Узагалі дослідженню різних аспектів протидії грабежам були присвячені роботи вчених різних галузей права, зокрема кримінального права (В. С. Батиргареева, О. В. Головкін, А. М. Демидова), криміналістики (В. І. Куклін, С. С. Степінчев, Г. О. Чорний, Г. В. Щербакова, Б. В. Щур) та оперативно-розшукової діяльності (Г. М. Бірюков, О. В. Головкіна, К. В. Драчова, А. М. Демидова, В. П. Колонюк, М. В. Корнієнко, В. І. Кукліна, В. А. Лукашов, В. І. Литвиненко, В. І. Оперук, В. А. Пашковський, В. В. Плукар, І. В. Сревичкий, В. О. Сілюков, Б. П. Смагоринський, М. М. Спіров, С. С. Степінчев, В. І. Тіхоненко, Г. О. Чорний, Г. В. Щербаков та ін.). Разом із цим, аналізуючи вказані дослідження, можна дійти висновку, що вчені у сфері:

- а) кримінального права вивчають лише кримінально-правову характеристику грабежів;
- б) криміналістики – тактику розслідування грабежів;
- в) оперативно-розшукової діяльності – організаційно-тактичні особливості протидії грабежам.

Однак безпосередньо такий вид злочинів, як грабежі на об'єктах залізниці, ще не був досліджений.

Отже, підбиваючи підсумки, можна дійти **висновку**, що сьогодні немає комплексного монографічного дослідження з питань протидії підрозділами карного розшуку грабежам на об'єктах залізниці, що обумовлює необхідність більш активної наукової розробки цього питання.

Список бібліографічних посилань: 1. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів України щодо реформування органів внутрішніх справ: закон України від 12.02.2015 № 193-VIII // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/193-19>. 2. Бандуріна Я. Ю. Організаційно-тактичні засади досудового розслідування контрабанди вогнепальної зброї та боєприпасів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. 266 с. 3. Снігерьев О. П. Діяльність органів внутрішніх справ на залізничному транспорті щодо боротьби з організованими злочинними групами:

автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 1996. 34 с. 4. Шелухін М. Л. Оперативно-розшуковий захист особи, власності та державних інтересів органами внутрішніх справ на залізничному транспорті: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2010. 452 с. 5. Меживой В. П., Харабєрюш І. Ф., Шелухін М. Л. Організаційно-тактичні засади діяльності органів внутрішніх справ на залізничному транспорті щодо протидії злочинності. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС, 2011. 260 с.

Надійшла до редколегії 23.08.2016

Ивашко С. В. Научная разработанность противодействия подразделениями уголовного розыска грабежам на объектах железной дороги

Проанализированы научные работы в различных сферах юридической науки, в которых изучались отдельные аспекты противодействия преступлениям на объектах железной дороги или грабежам вообще как разновидности преступлений. Определены основные направления проведённых исследований, которые непосредственно или косвенно касаются проблематики противодействия подразделениями уголовного розыска грабежам на объектах железной дороги, а также констатировано отсутствие монографического исследования по указанной проблематике.

Ключевые слова: криминальная полиция, уголовный розыск, противодействие, научная разработанность, грабежи, железная дорога.

Ivashko S. V. Scientific development of counteracting robberies at railway facilities by criminal police units

Research papers from different areas of legal sciences, which studied some aspects of counteracting crimes at railway facilities or robberies in general as a form of crime have been analyzed. It has been determined that scholars studied this issue from the following points of view:

- development of criminal and legal, forensic and criminological characteristics of crimes at railway facilities in order to model and determine their typical features;*
- determining the causes and conditions that assist crime commission at railway facilities with further suggestion of possible ways to eliminate them;*
- development and determining the directions, forms and possible ways to prevent crimes at railway facilities;*
- determining the typical investigative situations of preliminary investigation of crimes at railway facilities;*
- singling out perspective directions of improving the interaction of operative units, including the criminal investigation, while counteracting crime at railway facilities;*
- determining features of organizational and tactical principles of combating crime at railway facilities;*
- development of directions of implementing the possibilities of the off-duty secret employees within the process of counteracting crime at railway facilities.*

However, most of the papers, directly or indirectly devoted to this topic, were realized before recent fundamental changes in law and law enforcement sectors. Considering specified, it has been stated that today there is no comprehensive monographic study on counteracting robberies at railway facilities by criminal police units that necessitates a more active scientific research of this issue.

Keywords: criminal police, criminal investigation, counteraction, scientific development, robberies, railway.

УДК 351.74(477)

І. Д. Коцан,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3839-9614>*

ОХОРОНА ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ МІЛІЦІЄЮ ХАРКІВЩИНИ В 20-Х РОКАХ ХХ СТ.

Спираючись на нормативно-правові акти й архівно-документальний матеріал, досліджено діяльність міліції Харківщини в період її становлення та розвитку як штатного органу охорони громадського порядку, а саме в 20-ті роки ХХ ст. Зазначено, що в цей період неодноразово ухвалювалися рішення про звільнення міліції від невластивих їй функцій, однак все одно вона була перевантажена ними. За різними оцінками, до 80 % усього обсягу проведеної роботи не стосувалися безпосередньо охорони громадського порядку, що, безумовно, мало негативний вплив на стан забезпечення громадської безпеки.

Ключові слова: робітничо-селянська міліція, Харківщина, органи охорони громадського порядку, міліцейські райони міста, райнаглядач, санітарно-адміністративний відділ, громадська безпека.

Постановка проблеми. Закон України «Про Національну поліцію» визначає охорону громадського порядку одним із пріоритетних завдань органів внутрішніх справ. Термін «громадський порядок» словники тлумачать як порядок, який виникає та відбувається в суспільстві або пов'язаний з ним (суспільний) [1, с. 262]. Він є похідним від поняття «громадська безпека», яке розуміють як систему суспільних відносин та юридичних норм, що регулюють ці відносини для забезпечення громадського спокою, недоторканності особи, її життя та здоров'я, нормальної діяльності державних і громадських інституцій, установ, закладів, підприємств.

Реформування української поліції нині пов'язано насамперед із реалізацію низки нових принципів, заснованих на визнанні загальнолюдських цінностей, гідному ставленні до особи, посиленні охорони прав і свобод громадян, різних форм власності та інших пріоритетів правового, демократичного суспільства. У зв'язку з цим особливою

актуальності набувають питання діяльності поліції з охорони громадського порядку та громадської безпеки, запобігання та припинення правопорушень, виявлення та розкриття злочинів, забезпечення безпеки дорожнього руху, захисту власності від протиправних посягань, забезпеченню реалізації інших законних прав і свобод громадян. Ці та інші завдання поліція України виконує шляхом широкого застосування заходів переконання та адміністративного примусу, які не завжди відповідають умовам розбудови демократичного суспільства, тому що залишилися нам у спадок від тоталітарної держави. Саме тому вдосконалення тактики, форм і методів діяльності поліції щодо ефективного вирішення цих питань – актуальне завдання сьогодення. Особливо резонансними, такими, що найбільш впливають на громадську думку, є злочини та правопорушення, які посягають на громадський порядок та громадську безпеку. Водночас дії поліції з розкриття та попередження цих правопорушень ще не досить ефективні. Працівники поліції в окремих випадках діють невміло, не рішуче або грубо, порушуючи елементарні моральні установки, що викликає законне обурення громадян.

Враховуючи наведене, вбачається необхідним вивчення досвіду діяльності міліції України з охорони громадського порядку в період її становлення та розвитку, а саме в 20-х роках ХХ ст. Проблеми реформування поліції сучасної України мають багато спільного з проблемами утворення штатного органу охорони громадського порядку в зазначений період.

Стан дослідження. Теоретичною основою для вивчення цієї проблеми є наукові праці С. Алексєєва, В. Авер'янова, О. Андрійко, М. Баймуратова, О. Бандурки, Ю. Битяка, І. Голосніченка, Є. Додіна, Г. Мурашина, М. Орзіха, В. Погорілка, М. Рабіновича, А. Селіванова, В. Колпакова, Ю. Тодици, Ю. Тихомирова, Є. Тихонова, О. Фрицького, В. Шаповала, В. Шкарупи, Ю. Шемшученка, О. Ярмиша та ін. Водночас вироблення теоретичних і практичних пропозицій у сфері охорони громадського порядку, які можна втілити, відбувається вкрай повільно, що викликає занепокоєння у практичних працівників і науковців. Саме тому зазначена проблема потребує подальшого комплексного дослідження. У зв'язку з цим **метою** цієї статті є провести історично-правовий аналіз діяльності міліції з охорони громадського порядку протягом 20-х років ХХ ст. на Харківщині, що дасть можливість визначити перспективи розвитку та шляхи вдосконалення організації, напрямків і методів діяльності поліції України на сучасному стані.

Виклад основного матеріалу. У липні 1926 р. Харків охороняли 100 постів загальної міліції, з яких 49 несли охорону околиць міста, а Сергіївський, Розі Люксембург і Привокзальний майдани охороняли 4 кінні міліціонери. Через нестачу кадрів і некомплект у лавах міліції певна кількість постів часто були відкриті [2, арк. 52].

У деяких районах міліції з огляду на місцеві умови були виділені окремі підрайони. У першому районі був виділений підрайон на Кінному ринку, у другому – на станції Основа, в четвертому – в Помірках, у п'ятому – на Павлівці, в шостому – на Комунальному ринку та Привокзальному майдані, у сьомому – на Григорівці й у Липовому Гаю. У кожному підрайоні несли службу райнаглядач і 3 міліціонери. Винятком був підрайон міліції на Комунальному ринку, де було 3 райнаглядачі та 12 міліціонерів. Усього 7 окремих підрайонів міліції мали призначення зосередити роботу на околицях [2, арк. 49].

Найпоширенішими злочинами у приміській смузі були дрібні крадіжки, хуліганство, зустрічались окремі випадки конокрадства і крадіжок худоби. 66% злочинів було скоєно в 1926 р. у місті, більшість з яких грабежі, кишенькові крадіжки, посадові злочини та шахрайство [2, арк. 51].

Підрайони міліції мали великі труднощі в господарській сфері. Так, наприклад, підрайон на станції Основа знаходився в напівзруйнованому стані, гуртожитків для особового складу не було, тому працівники мешкали в місті та несли службу регулярно, з належною ретельністю не мали можливості. На допомогу постовій службі загальної міліції виділялися кінні роз'їзди з кінного резерву округу. Вони складалися з двох осіб, які з 12 години ночі до 3–4 години ранку об'їжджали місто. Піші обходи міста від районів міліції здійснювалися один-два рази на тиждень залежно від присутності особового складу [2, арк. 52].

У другій половині 20-х років у Харкові збільшилася кількість випадків хуліганства. Для боротьби з цим негативним явищем працівники міліції використовували не тільки карні й адміністративні, а й профілактичні та виховні заходи. Важливу роль відігравав інститут дільничних інспекторів, який був створений з метою охорони громадського порядку. Наказом по робітничо-селянській радянській міліції Харківської губернії від 5 липня 1923 р. № 471 для відома та керівництва оголошувалася зразкова інструкція Головного управління міліції республіки від 16 червня 1923 р. для районних наглядачів міських районів. Відповідно до цієї інструкції міліцейські райони міста розділялися на підрайони, а в кожному підрайоні для спостереження і безпосереднього виконання службових обов'язків призначався постійний райнаглядач. Райнаглядач, який перебував на службі при районі, але не мав свого підрайону, значився запасним і знаходився при управлінні району для виконання службових доручень начальника району.

Райнаглядачі, знаходячись у прямому підпорядкуванні начальникам району, одержували від них усі доручення і розпорядження та систематично доповідали їм про стан справ на своїй території. Вони мали право давати вказівки постовим міліціонерам свого підрайону щодо належного виконання обов'язків і повинні були усувати недоліки,

доповідаючи в особливо важливих випадках начальнику району і черговому по району, здійснюючи при цьому записи в постовій книжці міліціонера.

Обов'язки райнаглядача розділялися на загальні й основні. Основні поділялися на обов'язок спостереження за зовнішнім порядком, обов'язок з внутрішнього нагляду та обов'язок чергування в управлінні району.

Загальні обов'язки випливали з обов'язків міліції:

а) запобігати злочинним діям, спрямованим проти законів радянської влади, громадського порядку і спокою;

б) припиняти злочинні дії;

в) у разі неможливості запобігти і припинити скоєння злочинних діянь вживати всіх заходів для затримання підозрюваних.

Райнаглядачі здійснювали нагляд за дотриманням у ввірених їм підрайонах правил, що стосуються громадського благоустрою та порядку. Вони були зобов'язані попереджувати і припиняти порушення цих правил, вживаючи законних заходів до порушників. У разі невиконання громадянами законних вимог райнаглядачі складали протоколи, передаючи їх начальнику району для подальшого розгляду.

Якщо райнаглядач став очевидцем порушення порядку або скоєння злочинного діяння в іншому підрайоні, він був зобов'язаний сприяти працівникам міліції, розшуку і прокуратури, а якщо таких не було, то самостійно вживати відповідних заходів. Через райнаглядачів виконувалися службові доручення району міліції: пред'явлення громадянам законних вимог, вручення повісток, оголошення інших службових паперів. При цьому громадяни не викликалися до управління району, за винятком проведення дізнань. Дрібні доручення другорядного характеру виконувалися райнаглядачами через міліціонерів, що знаходились у їх розпорядженні.

Райнаглядачі були зобов'язані складати протоколи в усіх випадках, коли одержували дані про якийсь злочин чи порушення порядку або були їх очевидцями, приступаючи надалі з відома та дозволу начальника району до проведення дізнання. Також були зобов'язані надавати законне сприяння працівникам карного розшуку в розшуку підозрюваних у злочинах осіб, украдених речей, затримці розшукуваних осіб, надавати допомогу дільничним райнаглядачам, запасним підрайонним наглядателям як свого, так і інших районів під час проведення дізнань, а у деяких випадках діяти спільно, кожний у своєму підрайоні, щоб спільними зусиллями розкривати злочини. Вони сприяли прокурорському нагляду, наслідчим, наслідкам і допомагали у проведенні обшуків, виїмок, арештів. Райнаглядачі сприяли судовим виконавцям, якщо під час виконання службових обов'язків їм чинився опір, усім агентам та уповноваженим інших органів та організацій, якщо вони зверталися за законною допомогою.

Кожний райнаглядач повинен був мати із собою «Пам'ятну книжку міліціонера» та як додаток – інструкцію, довідкову книжку з даними про місцезнаходження партійних, державних і громадських органів, організацій і установ, а також карту міста. Обов'язково повинен був вести книги з описом свого підрайону. Цей опис являв собою детальну характеристику внутрішнього життя підрайону з усіма його особливостями і місцевими умовами. Опис поповнювався у разі будь-яких змін та зберігався в управлінні району.

До особливих обов'язків райнаглядачів входив нагляд за зовнішнім порядком. Не менше двох разів на добу вони зобов'язані були обходити ввірені їм підрайони. Не менше одного обходу вдень і одного в нічний час призначалися для перевірки постових міліціонерів. При цьому в особливій книжці постового міліціонера райнаглядачі обов'язково виставляли оцінку. Під час обходу райнаглядач перевіряв, чи виконують двірники покладені на них обов'язки, періодично оглядав, як дотримується порядок і чистота на вулиці, тротуарах, у вигрібних ямах тощо. Райнаглядач наказував двірникам, власникам будинків, комендантам негайно прибирати сміття і бруд. Взимку стежив, щоб не було снігових наметів на тротуарах і подвір'ях, щоб під час прибирання снігу з дахів вживалися необхідні заходи безпеки. Слідкував за тишею та спокоєм на вулицях і припиняв будь-яке порушення громадського порядку й спокою, вживав відповідних заходів до порушників, з'ясував причини скупчення на вулицях натовпу. У випадках порушення встановлених правил вуличного руху або законів про збори пропонував розійтися, вживаючи в разі потреби заходи щодо затримання винних. Міг бути присутнім на дозволених зборах під відкритим небом, спостерігав за порядком і надавав законне сприяння організаторам зборів. На зборах у закритих приміщеннях міг бути присутнім тільки за запрошенням організаторів зборів або якщо виконував службу в наряді. Під час призначення в наряд райнаглядачі перебували в безпосередньому підпорядкуванні старшому по наряді.

Райнаглядачі стежили, щоб ніякі будівельні та ремонтні роботи, що потребують дозволу міського відділу комунального господарства, не відбувалися самовільно, щоб під час ремонту зовнішньої сторони будинків дотримувалися необхідні запобіжні заходи. Слідкували за місцями масових розваг і видовищ, звертаючи увагу на те, щоб їх упорядники мали дозвіл на проведення, щоб лавки, ресторани та магазини, що торгують вином, працювали у визначений для них час, усі торгові заклади та торговці мали на це дозвіл і були зареєстровані в районному управлінні міліції. Не допускали, щоб рознощики і торговці на ринках спричиняли занепокоєння громадянам настирливим звертанням із пропозицією своїх послуг і товарів, те ж саме стосовно чистильників чобіг, забороняли продаж незрілих, зіпсованих плодів і недоброякісних продуктів.

Райнаглядачі зобов'язані були стежити за водіями, щоб вони виїжджали на справних машинах і в порядку, зазначеному інструкцією для водіїв, за візниками, щоб вони мали відповідні дозволи і номер, виїжджали на здорових конях і справних упряжках, стояли на відведених для них місцях, дотримуючись порядку, і не чинили ніякого шуму, були чемні з громадянами, за велосипедистами, щоб вони мали номер на велосипеді та їздили вулицями, а не тротуарами.

Райнаглядачі повинні були слідкувати, щоб усіякі плакати й оголошення вивішувалися на відведених для цього місцях і мали візу відповідних органів.

У випадку пожежі райнаглядачеві приписувалося негайно довести до відома по телефону або через посильного чергового по району, самому прибути на місце пожежі, забезпечити оточення міліціонерами будинку, що горить, з метою зберігання від розкрадання майна і забезпечення нормальної роботи пожежної команди. Надавати допомогу в гасінні пожежі й порятунку людей і майна.

Райнаглядачі повинні були стежити за тим, щоб заходи, вжиті з метою попередження і припинення крадіжок та інших злочинів, а також спрямовані на усунення нещасних випадків, були дотримані в точності, щоб виїзди і небезпечні місця на вулицях були освітлені, у кожному подвір'ї були ліхтарі та номери будинків, щоб сторожі та дворники завжди були напоготові й мали сигнальні дзвінки із зовнішньої сторони воріт.

Щодня, вранці і ввечері, начальнику району доповідалося про наслідки обходу підрайону, а в разі відсутності начальника – черговому по району.

До обов'язків з внутрішнього нагляду входила необхідність якнайближче познайомитися з населенням свого підрайону, підтримувати товариські зв'язки з трудящими, звертаючи при цьому увагу на нетрудовий, карний елемент. Райнаглядач повинен був знати прізвища всіх домовласників, управляючих будинками, комендантів, дворників, швейцарів, утримувачів готелів, мебльованих кімнат, постоялих дворів, їх повірених, утримувачів всіляких артільей. Зобов'язаний був знати всі торгові, промислові, фабричні та ремісничі установи у своєму підрайоні, особливо стежити за лавками, де скуповувалися старі речі, за складами лахмітників, ресторанами, місцями збіговищ підозрілих осіб, місцями, де торгівля служила лише засобом прикриття більш прибуткових злочинних промислів.

Серйозну увагу райнаглядач повинен був приділяти питанню прописки всіх, хто проживав у підрайоні як у приватних квартирах, так і в будинках жил-кооперативів, державних установ, готелях, мебльованих кімнатах. Якнайчастіше робити перевірку будинкових книг і зареєстрованих у них мешканців, наглядати за особами, які перебували під наглядом міліції, рецидивістами-кримінальниками, особами, які відбували покарання, мати їх адреси. Повинен був

стежити, щоб у підрайоні не було кубла звідництва, морфіністів, картярських та інших місць розпусти і приховування злочинців, щоб у ресторанах, чайних та інших закладах не велася гра на гроші.

Крім перерахованих вище обов'язків райнаглядачі також несли чергування в управлінні району [3].

Варто мати на увазі, що ні тогочасне законодавство, ні наука державного права не розділяли державні органи на представницькі та виконавчі в сучасному розумінні. Термін «виконавчий» означав підсобний, допоміжний орган. Що стосується міліції, то це можна проілюструвати на прикладі покладання на неї обов'язків зі сприяння іншим державним органам [4, с. 74]. Так, наказом по радянській робітничо-селянській міліції Харківської губернії від 18 червня 1921 р. № 38 відповідно до постанови президії губвиконкому від 16 червня 1921 р. № 184 при Харківській губміліції з метою створення постійного чинного органу зі спостереження за санітарним станом усіх населених пунктів губернії був організований санітарно-адміністративний відділ із відповідним штатом, а також штрафний батальйон із порушників для санітарного очищення міста. Санітарно-адміністративний відділ при Губміліції являв собою апарат, що повинен був швидко і точно приводити в життя всі необхідні санітарні заходи, застосовуючи відповідний тиск за допомогою стройових чинів міліції.

Окрема сторінка діяльності міліції – це забезпечення виконання продовольчого податку. У розпорядження губернських продовольчих органів виділялися спеціальні міліцейські загони, що діяли в тісному зв'язку з місцевими територіальними органами міліції [5, с. 31].

28 лютого 1921 р. наказом по Харківській губміліції «до відома і належного виконання» оголошувалася копія телеграми Головніліції УСРР. У зв'язку з частими пожежами, що відбувалися в більшості випадків через халатне ставлення до своїх обов'язків комендантів будинків, домкомів і посадових осіб, які відають будинками установ, начальнику губернської міліції наказувалося дати розпорядження всім підлеглим начміліції про те, що про виниклу пожежу негайно належало повідомляти одночасно пожежним і судово-слідчим органам. Крім слідчого й наряду міліції на місце пожежі повинен був приїхати представник командного складу міліції, в обов'язок якого входило з'ясування причин пожежі й організація затримання винних. Усі особи, які намагалися перешкоджати міліції у здійсненні зазначених функцій, підлягали затриманню та передачі до слідчих органів [6].

Отже, аналіз архівного матеріалу дає підстави зробити **висновок**, що міліція повинна була сприяти органам «усіх відомств під час приведення ними в життя покладених на них обов'язків». Такий обов'язок відображав слабкість державного апарату, зберігання місницьких тенденцій, був свідченням прийомів державного управління, властивих «військовому комунізму», коли основне значення приділялося примусовим методам. У такий спосіб здійснювалося те державне

регулювання непу, що дозволяло не випускати розвиток капіталістичних відносин із відомих рамок і забезпечувати незмінність політичної системи. Намагаючись покласти на міліцію виконання тих або інших функцій, наркомат внутрішніх справ був змушений регулярно видавати накази, циркуляри з нагадуванням про те, які обов'язки повинні виконуватися міліцією, з додаванням переліку законів, підзаконних актів, що визначали ці обов'язки. Неодноразово ухвалювалися рішення про звільнення міліції від невластивих функцій, але протягом усього аналізованого періоду вона була перевантажена ними. За різними оцінками, від 45 % до 50 % (а в деяких випадках до 80 %) усього обсягу проведеної роботи не стосувався безпосередньо охорони громадського порядку, боротьби зі злочинністю, забезпечення громадської безпеки.

Список бібліографічних посилань: 1. Великий тлумачний словник сучасної української мови/уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2001. 1440 с. 2. Держархів Харків. обл. Ф. Р-845. Оп. 2. Спр. 637. Арк. 49–50. 3. Держархів Харків. обл. Ф. Р-563. Оп. 1. Спр. 345-а. Арк. 113–115. 4. Полиция и милиция России: страницы истории/А. В. Борисов, А. И. Дучин, А. Я. Малыгин и др. М.: Наука, 1995. 318 с. 5. Історія органів внутрішніх справ: у 2 ч.: навч. матеріали до спецкурсу. Ч. II (XX століття)/за ред. Л. О. Зайцева. Харків: Ун-т внутр. справ, 1999. 154 с. 6. Держархів Харків. обл. Ф. Р-563. Оп. 1. Спр. 38-а. Арк. 14.

Надійшла до редколегії 29.06.2016

Коцан І. Д. Охрана общественного порядка милицией Харьковщины в 20-х годах XX в.

Опираясь на нормативно-правовые акты и архивно-документальный материал, исследована деятельность милиции Харьковщины в период её становления и развития как штатного органа охраны общественного порядка, а именно в 20-е годы XX в. Указано, что в этот период неоднократно принимались решения об освобождении милиции от не свойственных ей функций, но тем не менее она была перегружена ими. По разным оценкам, до 80 % проделаной работы не касалось непосредственно охраны общественного порядка, что, безусловно, негативно сказывалось на состоянии обеспечения общественной безопасности.

Ключевые слова: рабоче-крестьянская милиция, Харьковщина, органы охраны общественного порядка, милицейские районы города, райондзиратель, санитарно-административный отдел, общественная безопасность.

Kotsan I. D. Public order protection by Kharkiv region's militia in the 20-s of the XX century

Based on the regulations and archival documentary material, the author has studied the activities of militia in Kharkiv region in the period of its formation and development as an in-service body for keeping public order, namely in the 20-s of the XX century.

It has been indicated that at the initial stage of the Soviet militia formation, when it was not an in-service body, the main form of protecting the rights and safety of citizens was patrolling the streets by armed detachments of workers' militia. But

such organization and methods of work became ineffective very quickly. The scope of activities was expanded and working methods changed with the further development and improvement of organizational and legal forms of the activities of Kharkiv militia. Decisions on releasing militia from extrinsic functions were repeatedly made during this period; nevertheless, it was overloaded with them. According to various estimates, up to 80 % of performed work was not within the direct scope of protecting public order, which certainly had a negative effect on the state of public safety.

Keywords: workers and peasants' militia, Kharkiv region, agencies of keeping public order, militia districts of the city, district superintendent, sanitary and administrative department, public safety.

УДК 343.1:65.012.8

О. В. Манжай,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри захисту інформації факультету № 4 (кібербезпеки)
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5435-5921>*

ОСОБЛИВОСТІ ОГЛЯДУ ЗАСОБІВ КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕХНІКИ

Проаналізовано особливості огляду засобів комп'ютерної техніки та сформульовано загальний порядок його проведення. Охарактеризовано основні види такого огляду, засоби комп'ютерної техніки, з якими доводиться стикатися правоохоронним органам. Проаналізовано головні проблемні моменти, які існують у досліджуваній сфері. Розкрито особливості роботи правоохоронних органів на підготовчих етапах, а також безпосередньо під час огляду. Акцентовано увагу на важливості збирання та документування волатильних даних, наведено два основні способи їх збирання. Окреслено особливості огляду мобільних засобів комп'ютерної техніки, наведено приклади.

Ключові слова: комп'ютер, огляд, алгоритм, правоохоронні органи, протидія злочинності, засоби комп'ютерної техніки.

Постановка проблеми. Засвоєння практично всіма прошарками суспільства комп'ютерних технологій (за даними Міжнародного союзу електрозв'язку, в 2015 р. у світі частка окремих осіб-користувачів Інтернету становила 43,4 % [1, с. 1, 3]) сприяє невпинному зростанню випадків їх використання із протиправною метою. Так, лише за статистичними даними за окремою категорією зареєстрованих кіберзлочинів можна простежити експоненційне зростання принаймні виявлених правопорушень (рис. 1).

Зважаючи на викладене, правоохоронні органи все частіше стикаються з необхідністю огляду засобів комп'ютерної техніки (далі – ЗКТ) як під час здійснення оперативно-розшукових заходів, так і в рамках провадження слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій.

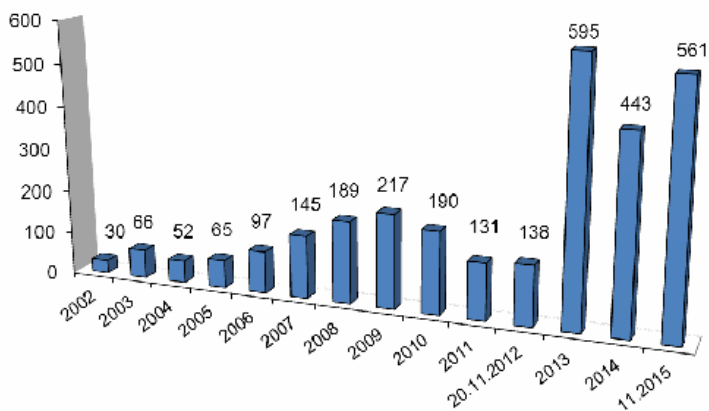

Рис. 1. Зареєстровані злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку за 2002–2015 рр.

Стан дослідження. Вивченням процедури огляду ЗКТ у різні часи займалися Г. К. Авдєєва, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв, Еоган Кейсі, Рональд Ван Дер Кніф, Роб Лі, М. Ю. Літвінов, А. П. Паламарчук, Д. В. Пашнев, Даріо Форте, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський та ін. Проте велика кількість напрацювань у сфері техніки огляду ЗКТ на пострадянському просторі видаються вкрай поверховими та такими, що не відповідають сучасним умовам технологічного розвитку.

Метою цієї статті є проаналізувати особливості техніки огляду ЗКТ на сучасному етапі та сформулювати загальний порядок такого огляду.

Виклад основного матеріалу. Основними ЗКТ, з якими доводиться мати справу працівникам правоохоронних органів, на сьогодні є:

- стаціонарні персональні комп'ютери (робочі станції або сервери);
- ноутбуки та нетбуки;
- планшети;
- бортові комп'ютери автомобілів;
- телевізори з функцією SMART;
- GPS-навігатори;
- носії цифрової інформації (диски, флеш-носії тощо);
- периферійне обладнання (принтери, сканери тощо);
- мобільні комп'ютерні пристрої з функцією телефону [2, с. 105].

Враховуючи особливості роботи з наведеними пристроями, а також відповідне апаратне та програмне забезпечення, яке використовується для їх огляду, відповідний процес можна умовно поділити на чотири види:

- 1) огляд стандартних ЗКТ, носіїв і периферійних пристроїв;
- 2) огляд мобільних ЗКТ:

- з функцією телефона;
- автомобільних пристроїв;
- 3) огляд побутових ЗКТ («розумних речей»);
- 4) огляд інших ЗКТ.

Аналіз наукової, методичної, навчальної літератури та нормативних джерел дозволив виділити низку проблемних моментів, які існують у досліджуваній сфері.

1. На сьогодні не існує єдиної методики здійснення огляду ЗКТ. Наприклад, дискусії викликає питання, чи можна вилучати пристрої у ввімкненому стані, зокрема мобільні пристрої. Якщо вони вилучені таким чином, то як підтримувати їх джерела живлення в зарядженому стані?

2. У країнах пострадянського простору, а також у вітчизняній науковій та експертній сферах переважно спостерігається тяжіння до адаптації старих методик у нових умовах розвитку техніки. Причому увага чомусь концентрується не на порядку вилучення інформації (навіть у загальному вигляді), а на процедурі опису відповідних пристроїв у протоколі та їх опечатуванні. Так, наприклад, у російському підручнику з криміналістики 2007 року [3, с. 382] пропонується під час огляду місця події, де наявні ЗКТ, шукати коаксіальні кабелі, стримери, дискети тощо. Навіть у 2007 році, не говорячи про сучасну правоохоронну практику, такі ситуації були радше випадковістю, ніж звичайною практикою. Аналогічний підхід можна побачити в дисертації І. Є. Мазурова [4, с. 86–91], де навіть згадуються перфокарти.

3. Мовний бар'єр призводить до того, що найкращі методи здійснення огляду ЗКТ лишаються незатребуваними в Україні або впроваджуються із суттєвим запізненням, в окремих випадках як переклад відповідних методик однієї з країн колишнього СРСР, які імплементували ці методики із західної правоохоронної практики.

4. Розвиток технологій відбувається надто випереджаючими темпами порівняно із впровадженням відповідної нормативної та методичної бази, а також порівняно з процесом підвищення кваліфікації працівниками правоохоронних органів. У результаті знання та навички працівників правоохоронних органів є недостатніми для здійснення якісного та всеосяжного огляду ЗКТ.

5. Висока вартість техніки, потрібної для здійснення огляду ЗКТ, призводить до того, що на місцях її не вистачає, а низька оплата праці правоохоронців, задіяних у досліджуваній сфері, призводить до високої плінності кадрів у відповідних підрозділах.

6. Оскільки правоохоронним органам часто доводиться мати справу з великим обсягом даних, що підлягають огляду, то відповідно це призводить до суттєвих витрат часових, матеріальних і людських ресурсів (наприклад, час копіювання даних із жорсткого диска Seagate ST3320310CS 320 GB на Seagate ST3320613AS 320 GB за допомогою пристрою EPOS DiskMaster Portable складає 1 годину 26 хвилин. Аналогічна операція зі створення образу диска за допомогою стандартних ЗКТ збільшує цей час приблизно в 1,5 рази).

7. Нестача експертів, які мають право проводити комп'ютерно-технічну експертизу, утворює черги, які можуть тривати більше року, що є неприйнятним для забезпечення розумних строків кримінального провадження.

8. Особливості зберігання цифрових даних роблять їх легко втраченими та змінюваними.

9. Застарілі навчально-методична та матеріальна бази призводять до неактуальності знань, які набувають майбутні правоохоронці у вишах.

10. Використання клієнт-серверних технологій та термінального доступу, розподілений характер збереження даних можуть викликати труднощі юрисдикційного характеру (див. [5, с. 217–218]), а також неможливість відкладеного дослідження відповідних даних.

Перед проведенням відповідного огляду важливо правильно підібрати інструментарій оглядача. При цьому слід пам'ятати, що швидкий розвиток технологій, а також велика кількість умов, які виникають під час огляду ЗКТ, з чисто практичної точки зору унеможливають так звану сертифікацію відповідних апаратних та/або програмних засобів. Це підтверджується і правозастосовною практикою провідних західних країн [6, с. 26]. В Україні така сертифікація також не проводиться, зважаючи на її недоречність. Так само у процесі огляду потрібно намагатись уникати використання програм, наявних у системі, що підлягає огляду, адже потім буде складно підтвердити правильність їх роботи.

Тому, враховуючи українське законодавство, вважаємо за доцільне акцентувати увагу на двох важливих аспектах. По-перше, засоби, що використовуються, мають бути з відповідною відкритою ліцензією або такими, що перебувають на балансі правоохоронного органу, щоб можна було в будь-який час перевірити коректність їх роботи. По-друге, якщо використовується відкрите програмне забезпечення, наприклад, Live-CD під керуванням Linux, то відповідну копію з геш-сумою диска потрібно долучити як додаток до протоколу огляду.

Основними інструментами, які можуть знадобитися працівникові правоохоронних органів для огляду ЗКТ, є: портативний комп'ютер з автономним джерелом живлення; привод CD-ROM (DVD-ROM); викрутки та інший інструмент; комплекти запасних батарей; диски з операційними системами та іншими програмними засобами, накопичувачі інформації, серед яких обов'язково має бути носій, ємністю більшою від ємності накопичувача, який підлягає огляду, блокувач жорсткого диска та/або набір дублікаторів, польовий комплект експерта-криміналіста тощо [2, р. 106–107]. Перелік інструментарію залежить від конкретної ситуації. У цьому сенсі у процесі його підбору вельми корисними стають регулярно оновлювані каталоги криміналістичних програмних та апаратно-програмних засобів. Наприклад, перелік криміналістичного програмного забезпечення, протестованого Американським інститутом стандартизації (NIST), можна зайти за інтернет-адресою <http://www.cftt.nist.gov>.

Після підготовки відповідного інструментарію, який можна вважати підготовчим етапом огляду, проведення інших підготовчих

заходів працівники правоохоронного органу переходять безпосередньо до збирання даних на місці події. З урахуванням вивчення сучасної зарубіжної та вітчизняної практики [7; 8; 9, р. 135–145], а також критичного осмислення цього матеріалу сам алгоритм огляду ЗКТ у загальному вигляді можна представити так:

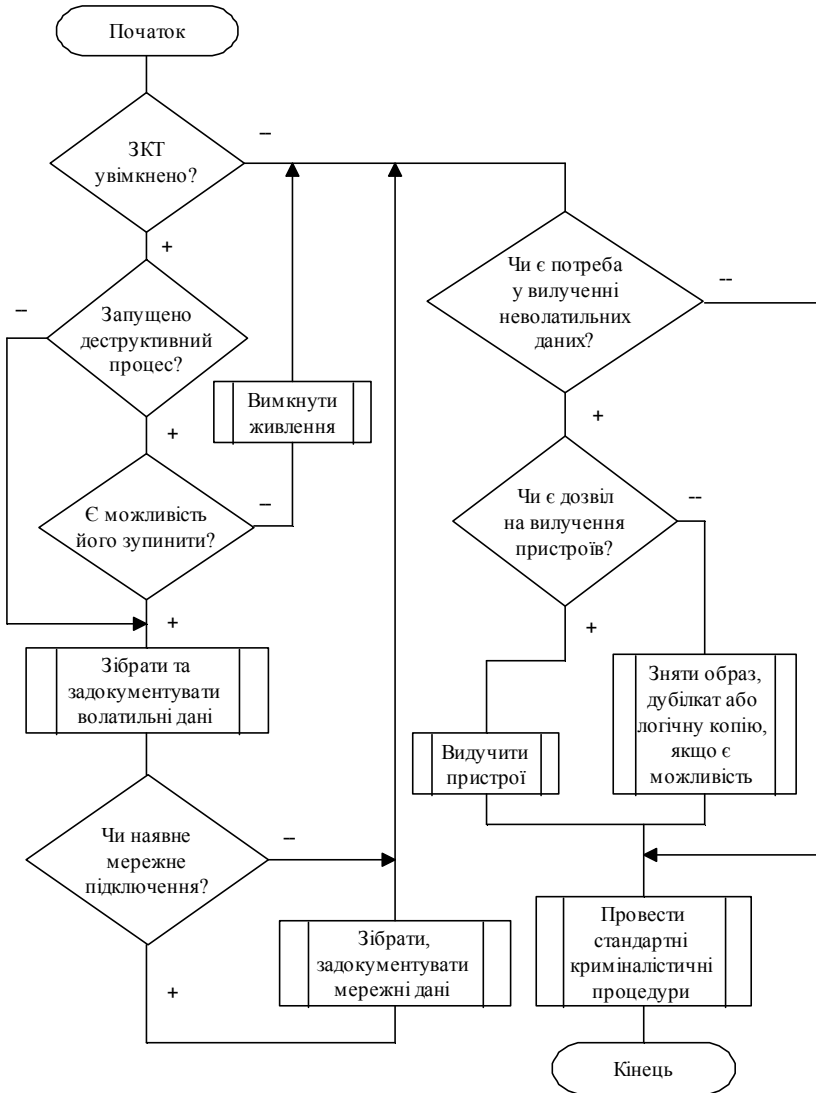

Рис. 2. Загальний алгоритм техніки огляду ЗКТ

Коментуючи окремі елементи цього алгоритму, потрібно зауважити, що на сьогодні в Україні практично не відбувається збирання та документування нестійких волатильних даних (зберігаються в енергозалежних запам'ятовувальних пристроях: оперативній пам'яті, кеші, регістрах), хоча саме вони часто містять ключі до різних криптоконтейнерів, останні повідомлення в мережі та відкриті документи тощо. Також само потрібно звернути увагу на мережні технології віддаленого зберігання даних (хмари, термінали тощо).

Щодо копіювання неволатильних даних, то на сьогодні у світі застосовується 3 головні способи одержання копій цифрових носіїв, що містять слідову інформацію:

- 1) створення образу відповідного носія;
- 2) створення дублікату носія;
- 3) логічне копіювання окремих даних.

Перший спосіб є більш повільним, однак з його допомогою працівник правоохоронних органів одразу одержує готовий для дослідження програмними засобами матеріал, який можна достатньо легко тиражувати для здійснення розподіленого дослідження декількома фахівцями одночасно.

У будь-якому випадку для забезпечення цифрових доказів рекомендується робити дві копії цифрового носія, одна з яких є контрольною (еталонною) та зберігається на випадок втрати або пошкодження іншої, робочої копії цифрового носія. Вилучені пристрої та носії потрібно належним чином зберігати та досліджувати. Наприклад, для дослідження мобільних пристроїв потрібно використовувати клітку Фарадея.

Перед зняттям копії більшості цифрових носіїв потрібно одержати геш-значення для вихідного носія інформації (джерела) за алгоритмом SHA-1 або SHA-2. Підрахунок гешу за допомогою алгоритму MD5 проводити не рекомендується, враховуючи можливості знаходження колізій із прийнятною обчислювальною складністю [10], що неодноразово демонструвалися дослідниками для цього алгоритму.

Слід пам'ятати, що особливості зберігання даних на окремих носіях (флеш-карти, SSD-вінчестери), а також вирівнювання ступеня їх зношеності [11] призводять до того, що посекторне геш-значення такого носія може не збігатися під час наступного підрахунку. У цьому випадку можна говорити лише про можливість підтвердження геш-значеннями так званих логічних структур даних, наприклад, окремих файлів.

Перед одержанням дублікату цифрового носія інформації (джерела) потрібно простерилізувати носій, на який будуть копіюватися відповідні дані (приймач). Цей носій, по-перше, має бути за ємністю більшим від джерела, по-друге, перед створенням дублікату його потрібно заздалегідь стерилізувати, тобто заповнити всі сектори нулями. Деякі дослідники пропонують лише частково стерилізувати

носії уже після копіювання даних у частині, що не зайнята скопійованими даними. Під час огляду стандартних ЗКТ провести процес стерилізації в операційній системі Windows можна, наприклад, за допомогою X-ways Forensics (Winhex). У Linux аналогічна процедура може бути виконана командами:

```
fdisk -l
# перегляд інформації про носії;
dd if=/dev/zero of=/dev/sd[a-z] bs 2048
# заповнення нулями відповідного носія;
killall -USR1 dd
# перевірка стану роботи процесу dd (вводиться в іншому терміналі).
```

Підтвердити перед понятими, що диск є дійсно стерилізованим, можна:

1) у операційній системі Windows за допомогою підрахунку контрольної суми (Checksum – логічна сума за допомогою операції «або») в програмі X-ways Forensics (Winhex);

2) у Linux з використанням команди пошуку ненульових значень:

```
grep -a -v '0' /dev/sd[a-z]
```

у квадратних дужках вказано обрання відповідної літери для диска приймача.

У подальшому скопійовані дані найчастіше передаються для дослідження експерту, проте слідчий має право самостійно оглянути їх у рамках процедури огляду речей, результати чого зафіксувати у відповідному протоколі.

Якщо слідчий має необхідну кваліфікацію або залучив спеціаліста, то за допомогою відповідних засобів він може, наприклад, дослідити робочу копію образу.

У загальному вигляді такий огляд з урахуванням певних міркувань [12] можна представити так:

1. Аналіз даних, одержаних з оперативних запам'ятовуваних областей, у тому числі з буфера обміну

2. Аналіз залишкових слідів в елементах ОС, які вказують на дані, що оброблялися системою:

2.1. дослідження програмного забезпечення, яке використовується;

2.2. дослідження елементів системних файлів;

2.3. дослідження та перевірка назв і реквізитів ярликів;

2.4. дослідження файлів історій відповідних програмних засобів;

2.5. дослідження налаштувань інтернет-браузерів;

2.6. дослідження атрибутів і метаданих файлів, що викликали інтерес під час перевірки.

3. Аналіз безпосередньо файлів із даними шляхом контекстного пошуку за ключовими фразами:

3.1. дослідження файлів, які зберігаються на цифрових носіях, зокрема:

- 3.1.1. пошук прихованих і зашифрованих даних;
- 3.1.2. пошук і перевірка тимчасових файлів;
- 3.1.3. аналіз специфічних даних, передбачених структурою файлової системи, наприклад, альтернативних потоків даних;
- 3.1.4. аналіз файлів, що пов'язані з мережною активністю;

3.2. відновлення з наступним аналізом видалених файлів, у тому числі:

- 3.2.1. дослідження залишків файлів у кластерах;
- 3.2.2. перевірка вільного простору носіїв інформації;
- 3.2.3. перевірка файлів підкачки, якщо вони мають місце.

Огляд мобільних ЗКТ має свої особливості. Найбільш складним елементом у цьому процесі є зняття дампа даних мобільного пристрою, оскільки для цього потрібно мати спеціальні права доступу до нього. Дамп, як правило, знімається програмним шляхом, проте окремі апаратно-програмні комплекси дозволяють проводити зняття фізичного дампу пристроїв безпосередньо з відповідних чіпів (наприклад, UFED, XRY).

Висновки. У липні 2016 року в Харківському національному університеті внутрішніх справ завершується навчання першого потоку слухачів, які будуть працювати в кіберполіції. Досліджувана у статті тема була лише однією з багатьох, які засвоїли майбутні кіберполіцейські. Проте цілком очевидно, що саме правильно проведений з технічної та юридичної точок зору огляд ЗКТ є базою для успішного виявлення, припинення та розслідування кіберзлочинів.

Список бібліографічних посилань: 1. Измерение информационно-общества. Отчет 2015 год. Резюме/Международный союз электросвязи, Бюро развития электросвязи. Женева, 2015. [VII, 42] с. URL: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/publications/misr2015/MISR2015-ES-R.pdf>. 2. Виявлення, попередження та розслідування злочинів торгівлі людьми, вчинених із застосуванням інформаційних технологій (проект): навч. курс/В. Гузій, Д. Девіс, В. Дубина, М. Каліжєвський, О. Манжай, В. Марков. Київ: Координатор проектів ОБСЄ в Україні, 2015. 158 с. 3. Криминалістика: інформаційні технології доказування: учеб. для вузів/под ред. В. Я. Колдина. М.: Зерцало-М, 2007. 752 с. 4. Мазуров И. Е. Методика расследования хищений, совершенных с использованием Интернет-технологий: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Казань, 2015. 197 с. 5. Манжай О. В. Використання кіберпростору в оперативно-розшуковій діяльності. *Право і Безпека*. 2009. № 4 (31). С. 215–219. 6. Handbook of Digital Forensics and Investigation/edited by Eoghan Casey. Elsevier Academic Press, 2010. 567 p. 7. Петрович Л, В'ятюв Н. Пошук та вилучення доказів: тренінг для тренерів з викладання тематики розслідування кіберзлочинів для представників навчальних закладів МВС України. Київ: Проект ОБСЄ «Посилення кримінального переслідування торгівлі людьми з використанням інформаційних технологій в Україні», 2014. 60 с. 8. Літвінов М. Ю. Проблемні питання фіксації комп'ютерних слідів під

час здійснення огляду // Протидія кіберзлочинності в фінансово-банківській сфері: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 23 квіт. 2013 р.)/МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Незалеж. асоц. банків України, Харків. банк. союз. регіон. представник НАБУ. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2013. С. 20–23.

9. McCoy M., Elliott R. Collection and Preservation of Digital Evidence // The Detective's Handbook/edited by John A. Etemo, Cliff Roberson. London; New-York: CRC Press, 2015. 358 с. 10. MD5 // Википедія: свобод. енцикл. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/MD5>. 11. TRIM // Википедія: свобод. енцикл. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/TRIM>. 12. Манжай О. В., Бучак Т. А. Методика контекстного пошуку документів, які оброблялися в інформаційно-телекомунікаційній системі, в рамках проведення контрольних заходів по перевірці стану інформаційної безпеки організації // Інформатизація вищих навчальних закладів МВС України: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 27 квіт. 2007 р.)/МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2008. С. 151–153.

Надійшла до редколегії 01.07.2016

Манжай А. В. Особенности осмотра средств компьютерной техники

Проанализированы особенности осмотра средств компьютерной техники и сформулирован общий порядок его проведения. Охарактеризованы основные виды такого осмотра, средства компьютерной техники, с которыми приходится сталкиваться правоохранительным органам. Проанализированы основные проблемные моменты, которые существуют в исследуемой сфере. Раскрыты особенности работы правоохранительных органов на подготовительных этапах, а также непосредственно во время осмотра. Акцентировано внимание на важности сбора и документирования волатильных данных, приведены два основных способа их сбора. Очерчены особенности осмотра мобильных средств компьютерной техники, приведены примеры.

Ключевые слова: компьютер, осмотр, алгоритм, правоохранительные органы, противодействие преступности, средства компьютерной техники.

Manzhai O. V. Features of computer technique facilities examination

The features of examination of computer technique facilities have been analyzed; and the general procedure of its holding has been formulated. Special attention has been paid to the relevance of the studied issue, relevant statistics on Internet users and some types of committed cybercrimes have been provided. The author has determined the main means of computer facilities, which law enforcement agencies face. The main types of examination of computer technique facilities based on the type of studied means (standard, mobile, consumer, etc.) have been provided. On the basis of the analysis of scientific, methodical, educational literature and regulatory sources the author has highlighted a number of problematic issues that exist in the studied area. The author has revealed the features of law enforcement agencies' activities at the preparatory stages (tools formation, work with catalogs of forensic software, hardware means, and directly during the examination (general algorithm for data

collection, methods of securing collected data, peculiarities of working with flash drives, methods of sterilization of carriers in operating systems Linux and Windows, the procedure of examination of the collected data, etc.).

The attention has been paid on the importance of collecting and documenting volatile data (RAM, network processes, terminal clients' work). Two main ways of collecting non-volatile data (creating an image of corresponding carrier and its duplicate) have been revealed; their advantages and disadvantages have been analyzed. The peculiarities of examining mobile computer facilities, software and physical way of removing the backup of mobile devices have been outlined; some examples have been provided.

It has been concluded that properly conducted examination of computer technique facilities from technical and legal points of view is the basis for the successful detection, suppression and investigation of cybercrimes.

Keywords: computer, examination, algorithm, law enforcement authorities, crime combating, computer technique facilities.

УДК 343.31

Я. О. Морозова,

кандидат юридичних наук, докторант

Харківського національного університету внутрішніх справ

СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ ЗАГАЛЬНОКРИМІНАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ

Визначено правовідносини, що притаманні процесу протидії підрозділами кримінальної поліції організованої злочинності загальнокримінальної спрямованості, та, враховуючи їх правову природу, виокремлено нормативно-правові акти, що є правовим підґрунтям їх існування. В результаті проведеного дослідження констатовано, що сучасний стан правового регулювання оперативно-розшукової протидії підрозділами кримінальної поліції характеризується наявністю як двосторонніх, так і багатосторонніх та різнопланових за своєю юридичною природою правовідносин, які регулюються великою кількістю нормативно-правових актів.

Ключові слова: підрозділи кримінальної поліції, правове регулювання, організована злочинність, загальнокримінальна спрямованість.

Постановка проблеми. Аналіз статистичних даних правоохоронних органів України свідчить про щорічне зростання кількості вчинення злочинів, у тому числі загальнокримінальної спрямованості*. Водночас вбачається позитивна до зросту тенденція вчинення

---

* Див., наприклад, статистичні дані Генеральної прокуратури України (<http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>).

злочинів таким суб'єктом, як організована злочинність. Вказане пов'язано з тим, що, по-перше, сьогодні в Україні організована злочинність вже набула ознак міжнародної та поширює свій вплив як на фінансово-кредитну й банківську системи, так і на сферу зовнішньоекономічної діяльності – вивіз стратегічної та інших видів сировини й матеріалів, відмивання грошей та вкладання їх у нерухомість, цінні папери, валюту, коштовності, фінансування комерційної діяльності. Посилились процеси відмивання грошей шляхом укладання їх у легальну економіку або вивозу за кордон [1]. По-друге, аналіз емпіричного матеріалу дозволяє стверджувати, що організована злочинність, окрім економічного спрямування своєї протиправної діяльності, сьогодні очолює вчинення злочинів загальнокримінальної спрямованості. Водночас слід відмітити, що у квітні 2015 року спеціалізований суб'єкт протидії організованій злочинності МВС України був ліквідований, а повноваження передані підрозділам кримінальної поліції Національної поліції України, які сьогодні в результаті триваючого процесу реформування виконують вказану діяльність вкрай незадовільно [2]. На нашу думку, одними з можливих причин вказаного стану є «хаотичність» та «розпорошеність» серед нормативно-правових актів, що регулюють процес протидії підрозділами кримінальної поліції організованій злочинності загальнокримінальної спрямованості, оскільки детальне правове регулювання роботи оперативних підрозділів – важливий захід повного і правильного втілення в життя законів та підзаконних актів з питань боротьби зі злочинністю [3, с. 37].

Стан дослідження. Проблему протидії організованій злочинності протягом багатьох років вивчають вчені різних галузей юридичної науки. Так, цьому питанню приділяли увагу А. І. Аркуша, А. В. Багрій, А. В. Гайдук, В. Д. Гвоздецький, І. П. Голосніченко, О. О. Дульський, О. Т. Кальман, М. І. Камлик, Я. Ю. Кондратьєв, М. В. Корнієнко, Н. В. Кузнецова, О. А. Мартиненко, Н. П. Матюхіна, Є. К. Марчук, М. І. Мельник, Я. Є. Мишков, С. Г. Стеценко, О. В. Ткаченко, О. Ю. Шостка та інші. Беззаперечно, науковий внесок зазначених учених в розвиток різних аспектів протидії організованій злочинності є значним. Проте слід відмітити, що після останніх змін у нормативно-прикладних напрямках питання правового регулювання протидії підрозділами кримінальної поліції організованій злочинності загальнокримінальної спрямованості не розглядалось.

Метою статті є визначення сучасного стану правового регулювання протидії підрозділами кримінальної поліції організованій злочинності загальнокримінальної спрямованості.

Виклад основного матеріалу. В сучасній теорії оперативно-розшукової діяльності питання правового регулювання протидії тому чи іншому виду злочинної діяльності розглядається як з боку вивчення правовідносин, що виникають в досліджуваному процесі, так і з

боку безпосереднього дослідження нормативно-правових актів, що регулюють вказані правовідносини. Враховуючи вказане, вважаємо доцільним спочатку визначити, які ж правовідносини виникають у процесі протидії підрозділами кримінальної поліції організованій злочинності загальнокримінальної спрямованості, а на підставі цього визначити основні нормативно-правові акти, що їх регулюють.

Слід зазначити, що доволі цікавою є думка Ю. Ф. Кравченка про те, що правовідносини, які виникають під час здійснення оперативно-розшукової діяльності оперативними підрозділами податкової міліції, мають комплексний, двосторонній, а в деяких випадках і багатосторонній характер. Водночас, досліджуючи вказане питання Ю. Ф. Кравченко пропонує розподілити правовідносини під час оперативно-розшукової діяльності на такі групи:

- перша – це правовідносини, що виникають між суб'єктами оперативно-розшукової діяльності, усередині між собою та серед різних оперативних підрозділів правоохоронних органів, яким надано право здійснювати оперативно-розшукову діяльність чи які виконують правоохоронні функції (внутрішні, системні правовідносини);

- друга – правовідносини, що виникають між суб'єктами оперативно-розшукової діяльності (оперативними підрозділами) та різними державними і недержавними установами, організаціями, підприємствами, засобами масової інформації та подібними структурами у зв'язку зі здійсненням оперативно-розшукової діяльності;

- третя – правовідносини, що виникають між суб'єктами оперативно-розшукової діяльності та особами, які залучаються до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності на конфіденційній та інших основах;

- четверта – правовідносини, що виникають між суб'єктами оперативно-розшукової діяльності та особами, які потрапили до поля зору оперативних підрозділів з інших причин, – задумують, готують або вчиняють злочини, підозрюються у вчиненні злочинів, ухилиються від кримінального покарання, безвісно відсутні та інше;

- п'ята – правовідносини, які виникають між суб'єктами оперативно-розшукової діяльності та особами, які захищаються в процесі її здійснення;

- шоста – правовідносини, що виникають у процесі використання оперативно-розшукових сил, засобів, методів та способів вирішення оперативно-розшукових завдань для боротьби зі злочинністю і документування злочинної діяльності;

- сьома – правовідносини, що виникають у процесі проведення спеціальних оперативно-розшукових заходів;

- восьма – правовідносини, що виникають у процесі переведення оперативно-розшукової інформації з площини конспіративного провадження в офіційне;

– дев'ята – правовідносини, що виникають у процесі прокурорського нагляду та судового контролю за здійсненням оперативно-розшукової діяльності [3, с. 25–26].

Аналізуючи емпіричний матеріал, а також враховуючи запропоновану Ю. Ф. Кравченком класифікацію правовідносин в ОРД, можна дійти висновку, що процесу протидії підрозділами кримінальної поліції організованій злочинності загальнокримінальної спрямованості характерні певні правовідносини, зокрема:

– правовідносини, що виникають між різними підрозділами кримінальної поліції (підрозділами карного розшуку, оперативної та оперативно-технічної служби) у процесі протидії організованій злочинності загальнокримінальної спрямованості (наприклад, під час спільного здійснення заходів);

– правовідносини, що виникають під час здійснення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на протидію організованій злочинності загально кримінальної спрямованості;

– правовідносини, що виникають між підрозділами кримінальної поліції та особами, які є фігурантами оперативної розробки;

– правовідносини, що виникають між підрозділами кримінальної поліції та слідчими у процесі оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження злочинів загальнокримінальної спрямованості, що вчинені суб'єктами організованої злочинності;

– правовідносини, що виникають між підрозділами кримінальної поліції в результаті здійснення внутрішньої взаємодії під час проведення попереджувальних заходів, спрямованих на протидію організованій злочинності загальнокримінальної спрямованості;

– правовідносини, що виникають під час перевірки дотримання законності при здійсненні оперативно-розшукової протидії підрозділами кримінальної поліції організованій злочинності контролюючими органами (прокуратурою, судом);

– правовідносини, що виникають між підрозділами кримінальної поліції та особами, які негласно співпрацюють з ними у процесі оперативно-розшукової протидії організованій злочинності загальнокримінальної спрямованості (конфідентами);

– правовідносини, що виникають між підрозділами кримінальної поліції, з одного боку, та населенням, засобами масової інформації, Службою безпеки України, Інтерполом тощо, з іншого боку, в результаті здійснення зовнішньої взаємодії під час проведення профілактичних та попереджувальних заходів, спрямованих на протидію організованій злочинності загальнокримінальної спрямованості.

Аналізуючи правову природу вказаних правовідносин, можна резюмувати, що правовим підґрунтям їх існування є такі нормативно-правові акти:

1. Конституція України. Так, Основний Закон України, що має найвищу юридичну силу, є передумовою для ухвалення інших

законів та підзаконних актів, його положення є обов'язковими для виконання всіма членами суспільства. Водночас слід відмітити, що Конституція України закріплює основні положення кримінального процесу, оперативного-розшукової діяльності, зокрема:

– ст. 55 передбачає, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Так, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна; кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань*;

– ст. 56 передбачає, що кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень;

– ст. 57 передбачає, що кожному гарантується право знати свої права та обов'язки. Закони й інші нормативно-правові акти, що визначають права та обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права та обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними;

– ст. 58 передбачає, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення;

– ст. 59 передбачає, що кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура;

– ст. 60 передбачає, що ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази. За віддання і виконання явно

---

* Положення ст. 55, 59 викладено без урахування змін, що внесені законом України від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII і набирають чинності 30 вересня 2016 р.

злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність;

– ст. 61 передбачає, що ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер;

– ст. 62 передбачає, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи таумачаться на її користь. У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням;

– ст. 63 передбачає, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист. Засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду;

– ст. 64 передбачає, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень;

– ст. 68 передбачає, що кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності [4].

2. Акти міжнародно-правового характеру. Серед численних міжнародних нормативно-правових актів, присвячених різним аспектам протидії організованій злочинності, беззаперечно одним із основних є Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 р.) з Протоколами до неї [5]. Так, вказаний нормативно-правовий акт був ратифікований Верховною Радою України з подальшим закріпленням у національному законодавстві положення про те, що вказана Конвенція застосовується до попередження, розслідування і карного переслідування у зв'язку зі злочинами, визнаними такими відповідно до статей 5, 6, 8 і 23 Конвенції, та серйозними злочинами, що носять транснаціональний характер і вчинені за участю організованої злочинної групи.

Водночас указаною Конвенцією визначається, що злочин носить транснаціональний характер, якщо:

- а) він вчинений у більш ніж одній державі;
- б) він вчинений в одній державі, але істотна частина його підготовки, планування, керівництва або контролю має місце в іншій державі;
- в) він вчинений в одній державі, але за участю організованої злочинної групи, яка здійснює злочинну діяльність у більш ніж одній державі;
- г) він вчинений в одній державі, але його істотні наслідки мають місце в іншій державі.

3. Кодифіковані нормативні акти:

– Кримінальний кодекс України, у ст. 28 якого визначаються кримінально карані діяння з ознаками організованості, зокрема:

а) злочин визначається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи;

б) злочин визначається вчиненим злочинною організацією, якщо він скоєний стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп [6];

– Кримінальний процесуальний кодекс України. Вказаним нормативно-правовим актом визначаються основні положення досудового, судового розслідування, а також оперативно-розшукового забезпечення злочинів, у тому числі вчинених суб'єктами організованої злочинності загальнокримінальної спрямованості [7].

4. Закони України:

– «Про оперативно-розшукову діяльність», положення якого визначають:

– а) підрозділи кримінальної поліції суб'єктами оперативно-розшукової діяльності;

– б) оперативно-розшукову протидію організованій злочинності загальнокримінальної спрямованості як прерогативну правоохоронну функцію оперативних підрозділів [8];

– «Про Національну поліцію», який визначає правові засади організації та діяльності Національної поліції України, статус поліцейських, а також протидію злочинності (зокрема організованій злочинності загальнокримінальної спрямованості) як один із головних обов'язків підрозділів Національної поліції [9];

– «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», який визначає головні напрями загальнодержавної політики та організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю. Водночас указаний Закон під організованою злочинністю закріплює сукупність злочинів, що вчиняються у зв'язку зі створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань. Разом з тим у вказаному Законі визначено, що:

- 1) метою боротьби з організованою злочинністю є:
  - а) встановлення контролю над організованою злочинністю, її локалізація, нейтралізація та ліквідація;
  - б) усунення причин та умов існування організованої злочинності;
- 2) основними завданнями вказаного Закону є:
  - а) створення загальних правових і організаційних засад у сфері боротьби з організованою злочинністю, сприяння її попередженню та ліквідації;
  - б) визначення системи державних органів, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю, та їх взаємовідносин;
  - в) встановлення повноважень спеціальних державних органів по боротьбі з організованою злочинністю та спеціальних заходів, що здійснюються ними;
  - г) встановлення обов'язків інших державних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю;
  - г) правове забезпечення фінансових, матеріально-технічних та інших умов, необхідних для боротьби з організованою злочинністю;
  - д) забезпечення гарантій прав громадян і юридичних осіб під час здійснення заходів боротьби з організованою злочинністю [10].

5. Підзаконні нормативні акти у вигляді указів Президента України та розпоряджень Кабінету Міністрів України, зокрема:

– указ Президента України від 21.10.2011 № 1000/2011 «Про Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю»;

– розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.01.2012 № 53-р «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю».

6. Підзаконні нормативні акти у вигляді міжвідомчих та відомчих наказів, основними з яких є:

– спільний наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби, міністерств фінансів та юстиції України від 16.10.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 «Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні»;

– наказ Національної поліції України від 14.11.2015 № 90 «Про затвердження Положення про Департамент карного розшуку Національної поліції України»;

– наказ МВС України від 14.08.2012 № 700 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень».

7. Відомчі нормативно-правові акти закритого характеру, що регламентують організаційно-тактичні основи оперативно-розшукової протидії підрозділами кримінальної поліції організованій злочинності загальнокримінальної спрямованості.

Отже, підбиваючи **підсумок**, можна резюмувати: сучасний стан правового регулювання оперативно-розшукової протидії підрозділами кримінальної поліції характеризується наявністю як двосторонніх, так і багатосторонніх та різнопланових за своєю юридичною природою правовідносин, які регулюються великою кількістю нормативно-правових актів.

Список бібліографічних посилань: 1. Соціально-кримінологічна характеристика «п'ятої влади»: реферат // Vchys: сайт. URL: <http://vchys.net/4642-referat-z-pravoznavstva-na-temu-socjalno-krimnologchna-harakteristika-pyatoyi-vladi.html>. 2. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів України щодо реформування органів внутрішніх справ: закон України від 12.02.2015 № 193-VIII // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/193-19>. 3. Кравченко Ю. Ф. Оперативно-розшукова діяльність податкової міліції: навч. посіб. Київ: ДПАУ, НАДПСУ, 2005. 480 с. 4. Конституція України: закон України від 26.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. 5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: від 15.11.2000 // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789. 6. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. 7. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. 8. Про оперативно-розшукову діяльність: закон України від 18.02.1992 № 2135-XII // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>. 9. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>. 10. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: закон України від 30.06.1993 № 3341-XII // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>.

Надійшла до редколегії 23.08.2016

Морозова Я. А. Современное состояние правового регулирования противодействия подразделениями криминальной полиции организованной преступности общекриминальной направленности

Определены правоотношения, присущие процессу противодействия подразделениями криминальной полиции организованной преступности общекриминальной направленности, и, учитывая их правовую природу, выделены нормативно-правовые акты, которые являются правовой основой их существования. В результате проведённого исследования констатировано, что современное состояние правового регулирования оперативно-розыскного противодействия подразделениями криминальной полиции характеризуется наличием как двусторонних, так и многосторонних и разноплановых по своей юридической природе правоотношений, регулируемых большим количеством нормативно-правовых актов.

Ключевые слова: подразделения криминальной полиции, правовое регулирование, организованная преступность, общекриминальная направленность.

Morozova Y. O. The current state of legal regulation of combating organized crime of general criminal focus by criminal police units

The author has defined legal relations inherent to the process of combating organized crime of general criminal focus by criminal police units, in particular: legal relations arising between different criminal police units; legal relations arising in the course of realizing operative and search activities; legal relations arising between criminal police units and persons who are subjects of cultivation; legal relations arising between criminal police units and investigator; legal relations arising between criminal police units as a result of internal interaction; legal relations arising while checking compliance with the law within the implementation of operative and search criminal police units' counteraction organized crime of regulatory authorities; legal relations arising between criminal police units and persons who secretly cooperate with them; legal relations arising between criminal police units as a result of external interaction.

However, considering their legal nature, the author has singled out regulations, which are legal basis for their existence, which include: the Constitution of Ukraine; international and legal acts; codified regulations; laws of Ukraine; subordinate legal acts in the form of decrees of the President of Ukraine and orders of the Cabinet of Ministers of Ukraine; subordinate regulations in the form of inter-ministerial and departmental orders; departmental regulations of closed nature.

As a result of conducted study it has been stated that the current state of legal regulation of operative and search counteraction by criminal police units is characterized by both bilateral and multilateral and diverse in their legal nature legal relations regulated by a large number of legal acts.

Keywords: criminal police units, legal regulation, organized crime, general criminal focus.

УДК 343.12

С. В. Пеньков,

*кандидат юридичних наук, працівник слідчого управління
фінансових розслідувань Головного управління Державної
фіскальної служби у Дніпропетровській області*

СУЧАСНИЙ СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Проаналізовано наукові праці з різних сфер юридичної науки, які умовно розподілено за часовим критерієм. У результаті проведеного дослідження констатовано, що питання використання спеціальних засобів ОРД в основному було предметом дослідження фахівців у сфері криміналістики та ОРД. Водночас резюмовано, що сьогодні відсутні сучасні ґрунтовні наукові праці, в яких проблема використання засобів ОРД у протидії злочинності розглядалась би на дисертаційно-монографічному рівні.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, наукова розробленість, засоби оперативно-розшукової діяльності.

Постановка проблеми. Особливе місце у правоохоронній діяльності займають різноманітні організаційні, технічні, виховні та інші засоби, зокрема оперативно-розшукові, використання яких забезпечує безпосереднє попередження та виявлення порушень законодавства, виявлення винних та подальше їх притягнення до юридичної відповідальності, а також усунення суспільно небезпечних та шкідливих наслідків злочинної діяльності. Результати аналізу емпіричного матеріалу свідчать про те, що майже в третині випадків для викриття винних у вчиненні злочинів засоби оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) обов'язково використовувались. Водночас, враховуючи, що з метою побудови сучасної правової держави першочергового значення набувають проблеми захисту її громадян від злочинних посягань, протидії спробам криміналізації суспільства, нейтралізації негативних соціальних тенденцій, а також сучасний стан оперативної обстановки та нещодавні зміни у кримінальному процесуальному законодавстві, можна резюмувати, що у контексті вказаного актуальним є визначення стану наукової розробленості використання засобів ОРД у протидії злочинності.

Стан дослідження. Аналізуючи наукові дослідження, присвячені вивченню різних аспектів використання засобів ОРД, можна констатувати, що вказане питання більшою мірою розглядалось радянськими та сучасними вченими з точки зору криміналістики та оперативно-розшукової діяльності. Зокрема, вивченню окресленого питання були присвячені дослідження учених В. Є. Боднаря, І. П. Бондаренка, М. Г. Варича, А. Ф. Гули, О. Ф. Долженкова, В. М. Євдокимова, М. О. Живка, В. П. Захарова, О. О. Кисельова, М. Я. Маньковського,

В. В. Матвійчука, А. В. Мовчана, А. С. Морозова, Д. Й. Никифорчука, Ю. Ю. Орлова, Л. П. Скалозуба, Л. Г. Титаренко, Н. Є. Філіпенко, В. В. Шендрика, О. І. Якимця та ін. Однак, констатуємо вагомий внесок зазначених учених у розвиток теорії та практики використання засобів ОРД у протидії злочинності, можна зробити висновок, що більшість досліджень були проведені без урахування останніх законодавчих змін.

Метою статті є визначення сучасного стану наукової розробленості використання засобів оперативно-розшукової діяльності у протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових праць, присвячених вивченню різних аспектів використання засобів ОРД у протидії злочинності, свідчить, що окреслене питання почало досліджуватись ученими ще за радянських часів. Ураховуючи вказане, на нашу думку, доцільно дослідити стан наукової розробленості використання засобів оперативно-розшукової діяльності у протидії злочинності, розподіливши умовно дослідження за часовим критерієм.

Отже, по-перше, розглянемо дослідження, що були проведені у радянський період та предметом дослідження яких були різні аспекти використання засобів ОРД. Аналізуючи наукові дослідження зазначеного періоду, слід виділити два напрями вивчення вказаного питання. Так, наукові праці, що були проведені за радянських часів, можливо умовно поділити на ті, що були проведені в рамках науки криміналістики та науки оперативно-розшукової діяльності. Вказане пояснюється тим, що до середини 60-х років ХХ сторіччя більшість аспектів оперативно-розшукової науки розглядалась в рамках криміналістики, а засоби ОРД переключаються із криміналістичними засобами.

Враховуючи вказане та аналізуючи криміналістичну літературу, можна резюмувати, що питання криміналістичних засобів та засобів оперативно-розшукової діяльності частково розглядалось у навчальних посібниках із криміналістики, зокрема в:

- навчальному посібнику М. С. Полевого та Г. О. Самойлова «Криминалистика», розділ II «Криминалистическая техника»;

- навчальному посібнику Ю. П. Годованського «Изучение следов взлома на месте происшествия: пособие для экспертов НТО и оперативных работников»;

- навчальному посібнику А. І. Булатова, В. І. Жулева та В. М. Петренка «Расследование дорожно-транспортных происшествий»;

- навчальному посібнику Є. І. Зуева, Ю. П. Годованського, В. Д. Зуева та Н. В. Савушкіна «Научно-технические средства и методы, применяемые при осмотре места кражи со взломом»;

- навчальному посібнику А. А. Горидька та З. І. Мурзана «Краткое пособие по осмотру места происшествия» та ін.

Водночас радянські криміналісти вивчали різні аспекти протидії окремим видам злочинів за допомогою використання спеціальних

засобів. Так, Р. С. Белкін, Л. П. Ніколаєва та М. А. Хоменкер у монографічному дослідженні «Борьба с хищением, незаконным изготовлением, распространением и потреблением наркотических веществ» визначають, що одним із дієвих засобів протидії злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних речовин є використання слідчими та оперативними працівниками спеціальних засобів [1, с. 23].

Аналогічної думки щодо можливостей використання спеціальних засобів слідчими та оперативними працівниками дотримується авторський колектив посібника «Обнаружение, фиксация и изъятие следов: справочник для следователей и оперативных работников органов внутренних дел» (за загальною редакцією Є. І. Зуєва), в якому надаються організаційно-тактичні рекомендації використання вказаними суб'єктами спеціальних засобів [2].

Однак у кінці 70-х років ХХ сторіччя все частіше постає питання щодо розмежування спеціальних засобів правоохоронних органів на оперативно-розшукові та криміналістичні. Так, А. І. Комаров фрагментарно досліджує питання визначення дефініцій «криміналістичні засоби», «оперативно-розшукові засоби» та «спеціальні засоби», визначаючи при цьому їх співвідношення. Разом з тим навіть проводяться конференції з указаних питань та виходить ціла збірка праць, присвячених окресленому питанню [3, с. 4].

У той же час радянськими вченими починають проводитися дослідження, присвячені безпосередньо вивченню організації й тактики використання оперативно-розшукових засобів.

Враховуючи наведене та аналізуючи дослідження, проведені у сфері оперативно-розшукової діяльності, предметом вивчення яких були різні аспекти використання засобів ОРД у протидії злочинності, можна дійти висновку, що в радянські часи окреслене питання фрагментарно вивчалось у:

- навчальному посібнику А. Г. Лекаря та В. Д. Гребельського «Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел. Общая часть»;

- навчальному посібнику І. П. Козаченка «Тактика применения методов и средств оперативно-розыскной деятельности в профилактике и раскрытии преступлений»;

- навчальному посібнику В. М. Аتماжитова «Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел»;

- навчальному посібнику Е. П. Вечерніна, К. С. Скоромникова та В. П. Лещенко «Использование оперативно-технических средств в деятельности аппаратов БХСС»;

- науково-практичному посібнику А. І. Левкова та П. М. Ануфрієва «Использование средств специальной техники в работе уголовного розыска»;

- навчальному посібнику М. К. Камінського «Применение средств специальной техники аппаратами БХСС».

Разом з тим слід відмітити, що вказаний перелік робіт не є вичерпним. У всіх навчальних посібниках, монографіях, кандидатських дисертаціях та іншого виду працях, які були присвячені вивченню загальних аспектів ОРД або протидії різним видам злочинності, в більшості випадків питання використання спеціальних засобів, зокрема оперативно-розшукових, розглядалися.

Порівнюючи праці радянських та вітчизняних фахівців, можна зробити майже аналогічний висновок у частині, яка стосується вивчення питання використання оперативно-розшукової діяльності. Перш за все, вказане пояснюється тим, що теорія ОРД під засобами оперативно-розшукової діяльності розуміє сукупність об'єктів, що застосовуються в оперативно-розшуковій практиці, причому до недавнього часу до них належали різноманітні засоби оперативної техніки, оперативно-розшукові обліки та службово-розшукові собаки. Після ухвалення закону України «Про Національну поліцію» вказаний перелік видозмінився, зокрема до нього додали службових коней [4]. Враховуючи вказане та аналіз емпіричного матеріалу з питань використання засобів ОРД у протидії злочинності, можна дійти висновку, що використання засобів ОРД прямо або опосередковано вичалося на всіх рівнях досліджень.

Так, різні аспекти використання засобів ОРД розглядалися у працях В. Є. Боднаря, І. П. Бондаренка, М. Г. Варича, А. Ф. Гули, О. Ф. Долженкова, В. М. Євдокимова, М. О. Живка, В. П. Захарова, О. О. Кисельова, М. Я. Маньковського, В. В. Матвійчука, А. В. Мовчана, А. С. Морозова, Д. Й. Никифорчука, Ю. Ю. Орлова, Л. П. Скалозуба, Л. Г. Титаренко, Н. Є. Філіпенко, В. В. Шендрика, О. І. Якимця та ін.

На рівні докторських дисертацій питання використання засобів ОРД було фрагментарно розглянуто в дослідженні О. Ф. Долженкова «Теоретичні проблеми становлення політики протидії створенню інфраструктури злочинного світу засобами оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ».

У той же час окремі особливості використання засобів ОРД у протидії злочинності були предметом вивчення вченими на рівні кандидатських дисертацій, зокрема в дослідженнях:

- М. В. Корнієнка «Організаційно-тактичні основи застосування службово-розшукових собак: оперативно-розшуковий аспект»;
- О. М. Мельника «Протидія наркотизму серед неповнолітніх оперативно-розшуковими силами, засобами та методами».

Окрему групу становлять дослідження, проведені у вигляді лекцій з ОРД як наукової дисципліни, наукових статей, тез доповідей та науково-практичних рекомендацій з питань використання засобів ОРД у протидії злочинності. Зокрема, до них можна віднести:

- лекцію М. Г. Варич на тему «Средства оперативно-розыскной деятельности ОВД»;

- лекцію Л. Г. Титаренко та Н. Є. Філіпенко на тему «Силы и средства оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел»;
- лекцію А. С. Морозова на тему «Силы і засоби оперативно-розшукової діяльності ОВС»;
- наукову статтю О. І. Якимця «Організація і тактика застосування оперативно-розшукових та криміналістичних засобів і методів»;
- наукову статтю О. О. Кисельова «Особливості застосування криміналістичних та оперативно-розшукових засобів і методів»;
- наукову статтю В. М. Євдокимова «Застосування спеціальних технічних засобів в оперативно-розшуковій діяльності»;
- наукову статтю Ю. Ю. Орлова та В. В. Матвійчука «Засоби оперативно-розшукової діяльності»;
- наукову статтю Ю. Ю. Орлова «Роль оперативної техніки у формуванні системи методів оперативно-розшукової діяльності»;
- наукову статтю В. П. Захарова та Л. Ф. Гули «Використання оперативних засобів та агентури в боротьбі з організаторами, лідерами та злочинними «авторитетами» в кримінально-виконавчій системі»;
- наукову статтю М. О. Живка на тему «Законодавче забезпечення застосування технічних засобів для отримання оперативно-розшукової інформації»;
- наукову статтю А. В. Мовчана «Оперативні обліки як засіб оперативно-розшукової діяльності»;
- наукову статтю І. П. Бондаренка «Проблеми використання засобів оперативно-розшукової діяльності в міськрайліноорганах»;
- наукову статтю Л. П. Скалозуба «Організація з розстановки сил і засобів оперативно-розшукової діяльності в протидії економічним злочинам»;
- наукову статтю М. В. Корнієнка «Особливості розстановки сил та засобів підрозділами карного розшуку при визначенні оперативно-розшукової ситуації на території обслуговування»;
- наукову статтю Д. Й. Никифорчука на тему «Використання сил та засобів оперативних підрозділів щодо розкриття злочинів у сфері автостраховання»;
- наукову статтю М. Я. Маньковського «Використання оперативно-розшукових засобів під час виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації»;
- наукову статтю В. Є. Боднаря на «Розстановка сил та засобів підрозділів внутрішньої безпеки в процесі протидії злочинам, що вчиняють працівники ОВС».

Однак у вказаних фрагментарних дослідженнях здебільшого використовується застаріла нормативно-правова база та не враховуються останні технологічні досягнення.

Водночас слід відмітити, що вітчизняними фахівцями у сфері оперативно-розшукової діяльності тематика використання засобів ОРД розглядається також під час вивчення як загальних теоретичних питань ОРД (наприклад, вказане питання досліджується в докторській дисертації В. В. Шендрика «Теорія і практика попередження злочинів оперативними підрозділами ОВС України»), так і питань протидії злочинності (в кандидатських дослідженнях О. О. Ганжі на тему «Протидія оперативними підрозділами ОВС України діяльності організованих груп, які готують вчинення крадіжок із квартир громадян» та Ю. О. Анциферова на тему «Оперативно-розшукова протидія злочинам проти власності у районі проведення антитерористичної операції» та ін.).

Отже, **підсумовуючи** наведене, можна резюмувати, що питання використання спеціальних засобів ОРД в основному було предметом дослідження фахівців у сфері криміналістики та ОРД. Однак на сьогодні відсутні сучасні ґрунтовні наукові праці, в яких проблема використання засобів ОРД у протидії злочинності розглядалась би на дисертаційно-монографічному рівні.

Список бібліографічних посилань: 1. Николаева Л. П., Хоменкер М. Л. Борьба с хищением, незаконным изготовлением, распространением и потреблением наркотических веществ: учеб. пособие/под ред. Р. С. Белкина. М.: ВНИИ МВД СССР, 1969. 174 с. 2. Обнаружение, фиксация и изъятие следов: справ. для следователей и оператив. работников органов внутр. дел/под общ. ред. Е. И. Зуева. М.: ВНИИ МВД СССР, 1969. 143 с. 3. Комаров А. И. Правовые основы применения криминалистических, оперативных и специальных средств: лекция. Киев: НИИРЮ КВШ МВД УССР, 1976. 18 с. 4. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // Голос України: сайт. URL: <http://www.golos.com.ua/article/257729>.

Надійшла до редколегії 23.08.2016

Пеньков С. В. Состояние научной разработанности использования средств оперативно-розыскной деятельности в противодействии преступности

Проанализированы научные работы в различных сферах юридической науки, которые условно разделены по временному критерию. В результате проведённого исследования констатировано, что вопрос использования специальных средств ОРД в основном был предметом исследования специалистов в области криминалистики и ОРД. В то же время резюмировано, что сегодня отсутствуют современные фундаментальные научные труды, в которых проблема использования средств ОРД в противодействии преступности рассматривалась бы на диссертационно-монографическом уровне.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, научная разработанность, средства оперативно-розыскной деятельности.

Penkov S. V. The current state of scientific elaboration of using means of operative and search activities in combating crime

Research papers from different areas of legal science, which are split by time criterion have been analyzed. Thus, the authors has considered the research conducted in the Soviet period, the subject of which were different aspects of using means of operative and search activities. In particular, having analyzed the research of the stated period, the author has highlighted two areas to study specified issues: those that were conducted within forensic science and the science of operative and search activities. At the same time it has been stressed that all Soviet textbooks, monographs, candidate dissertations and other types of works that were devoted to the study of general aspects of operative and search activities or combating different types of crime, considered in most cases the use of special means, including operative and search. Comparing the works of Soviet and modern Ukrainian experts, the author has made a similar conclusion in the part relating to the research of using means of operative and search activities. However, analyzing the domestic research devoted to the outlined problems, the author of the article states that the studies mostly use outdated regulatory base and does not take into account the latest technological achievements, although national experts in the field of operative and search activities consider the topic of using means of operative and search activities while studying general theoretical issues of operative and search activities.

As the result of the study the author has stated that the use of special means of operative and search activities has basically been the subject of research of specialists in forensic and operative and search activities spheres. However, it has been summarized that nowadays there are no current fundamental scientific works, where the issue of using means of operative and search activities in combating crime would be considered in dissertations and monographs.

Keywords: operative and search activity, scientific elaboration, means of operative and search activities.

УДК 343.98

С. І. Перлін,

здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВАХ МВС УКРАЇНИ

Розглянуто поняття, класифікацію та систему криміналістичної техніки. Висвітлено поняття, структуру й основні завдання Експертної служби МВС України. Проаналізовано історію розвитку експертних підрозділів органів внутрішніх справ. Запропоновано авторську класифікацію етапів розвитку криміналістичної техніки в експертних установах МВС України.

Ключові слова: криміналістична техніка, експертні установи, етапи розвитку, Експертна служба МВС України, експертна установа.

Постановка проблеми. Сьогодні, в умовах соціально-економічної та політичної кризи, яку переживає Україна, неухильно збільшується кількість учинених злочинів, серед яких питома вага припадає на тяжкі, такі як убивства, з'валтування, грабежі та розбої. Збільшилась і кількість злочинів, учинених із використанням вогнепальної зброї та вибухових речовин. Важливою умовою ефективного їх розслідування є використання спеціальних знань у різних формах, у тому числі шляхом упровадження сучасних досягнень науки й техніки у практику розслідування злочинів для якісного виявлення, фіксації, вилучення та дослідження слідів злочину. Розробка сучасних техніко-криміналістичних засобів та використання їх під час розслідування як у процесі слідчих (розшукових) дій, так і під час проведення експертних досліджень покладаються головним чином на експертні підрозділи системи МВС України.

Стан дослідження. Питанням розвитку криміналістичної техніки й використання її в експертній практиці присвятили свої праці українські науковці П. Д. Біленчук, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, А. В. Кофанов, С. П. Лапта, В. К. Лисиченко, О. М. Моїсєєв, І. В. Пиріг, М. В. Салтєвський, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаківський та ін. [1–12]. Водночас історія становлення експертних підрозділів органів внутрішніх справ в Україні досліджувалася недостатньо. Питання етапів розвитку криміналістичної техніки саме в експертних установах МВС України детально не були розглянуті. Періодизації, які пропонувалися, викликають певні зауваження та заперечення.

Метою цієї статті є окреслення етапів розвитку криміналістичної техніки в експертних установах МВС України.

Виклад основного матеріалу. Поняття криміналістичної техніки сформувалося на етапі становлення криміналістики як науки одним із перших. Історично саме криміналістична техніка, що розвивалася шляхом застосування досягнень природничих і технічних наук для вирішення завдань кримінального судочинства, започаткувала становлення криміналістики. Безпосередньо з криміналістичної техніки розпочалося розроблення понятійного апарату науки криміналістики.

Термін «криміналістична техніка» має декілька значень – це і назва другого розділу криміналістики, і сукупність техніко-криміналістичних засобів, прийомів і методів, використовуваних для збирання й дослідження речових доказів у кримінальному провадженні.

На думку М. В. Салтєвського, криміналістична техніка – це розділ криміналістики, який містить у собі систему теоретичних положень, принципів, технічних засобів і методів, що ґрунтуються на них і застосовуються для збирання, опрацювання, дослідження та подання криміналістичної інформації при розслідуванні та запобіганні злочинів [13, с. 55–56].

Зараз система криміналістичної техніки складається з таких основних галузей: 1) судова фотографія; 2) судова кінематографія і відеозапис; 3) трасологія; 4) судова балістика; 5) криміналістичне дослідження письма; 6) техніко-криміналістичне дослідження документів; 7) ідентифікація особи за ознаками зовнішності; 8) кримінальна реєстрація. В основу системи криміналістичної техніки покладено предметний принцип, що відображає особливості кожної галузі [14, с. 60].

Існують різні класифікації засобів криміналістичної техніки. Перша класифікація була запропонована С. М. Потаповим (1926), який поділив усі засоби криміналістичної техніки на дві групи: 1) засоби для збирання інформації в ході слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; 2) засоби для експертного дослідження речових джерел [13, с. 56].

А. В. Кофанов пропонує виділити такі методи збирання криміналістичної інформації технічними засобами: а) методи «польової» криміналістики, тобто такі, які використовують слідчий та оперативні працівники для виявлення, фіксації й попереднього дослідження матеріальних джерел інформації; б) науково-дослідні методи, які використовують експерти під час проведення судових експертиз та попередніх досліджень. При цьому до методів «польової криміналістики» належать судово-фотографічні, копіювання й моделювання слідів та інші методи. У свою чергу, науково-дослідні методи – це фізичні, хімічні, біологічні, математичні, кібернетичні тощо. Вони, як правило, потребують лабораторних експертних досліджень (наприклад спектральний аналіз, хроматографія, електронна мікроскопія, рентгенографія та ін.) [15, с. 59].

Виходячи з викладеного вище, можна дійти висновку про те, що існують два основних напрями розвитку криміналістичної техніки – слідчо-оперативний та науково-дослідний.

Найбільш складним напрямом є розвиток науково-дослідної техніки, яка застосовується головним чином у лабораторних умовах висококваліфікованими фахівцями, такими, наприклад, як фахівці Експертної служби МВС України.

Експертна служба Міністерства внутрішніх справ України (далі – Експертна служба МВС) є системою державних спеціалізованих установ судової експертизи, діяльність якої спрямовується й координується Міністерством внутрішніх справ України. Експертна служба МВС безпосередньо підпорядковується міністру внутрішніх справ України. Вона складається з Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України (далі – ДНДЕКЦ) та територіальних підрозділів – науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів (далі – НДЕКЦ).

Основними завданнями Експертної служби МВС є: 1) здійснення судово-експертної діяльності; 2) забезпечення залучення працівників

Експертної служби МВС до досудового розслідування та судового розгляду; 3) у межах компетенції проведення експертних досліджень на договірних засадах з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених законом України «Про судову експертизу»; 4) проведення сертифікаційних та інших випробувань, а також оцінювання відповідності продукції, процесів і послуг, виконання інших робіт у межах своєї компетенції; 5) проведення відповідно до законодавства оцінювання майна, майнових прав та здійснення професійної оціночної діяльності; 6) забезпечення функціонування обліку знярядь кримінальних правопорушень та інших об'єктів; 7) забезпечення функціонування інформаційно-пошукових систем, обробка персональних даних у межах повноважень, визначених законом, забезпечення режиму доступу до інформації; 8) здійснення спеціальних вибухотехнічних робіт з пошуку та знешкодження вибухонебезпечних предметів і пристроїв, що використовуються в терористичних цілях; 9) підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації працівників Експертної служби МВС як судових експертів, спеціалістів-криміналістів і спеціалістів-вибухотехніків [16].

Для кращого розуміння сутності діяльності Експертної служби МВС слід проаналізувати історію її становлення у взаємозв'язку з розвитком криміналістичної техніки як складової розвитку юридичних, технічних, природознавчих та інших наук, а також із певними соціально-політичними процесами, що відбувалися й відбуваються в нашій країні дотепер.

Найбільш вдалою з проаналізованих, на наш погляд, є класифікація, запропонована І. В. Пирогом, який виділяє чотири етапи становлення експертних установ МВС: перший – дореволюційний етап формування умов для утворення експертних установ (1864–1917 рр.); другий – етап розвитку експертних установ між двома світовими війнами (1918–1941 рр.); третій – етап відродження експертних установ та інтенсифікація їх діяльності (1943–1997 рр.); четвертий – сучасний етап розвитку експертних установ на теоретичній основі судової експертології та новітніх досягненнях науки, техніки й інформаційних технологій (з 1997 р. дотепер) [9, с. 22].

Однак, на нашу думку, у наведеній класифікації не враховано специфіку устрою держави, в якій експертні установи перебували. Военізованість і жорстка структура підпорядкування радянських експертних установ та відсутність можливості проведення експертизи недержавними організаціями не завжди сприяли встановленню істини в кримінальних провадженнях.

Проаналізувавши думки науковців щодо етапів розвитку криміналістичної техніки в експертних установах МВС, пропонуємо визначити такі чотири етапи її становлення.

1. Дорадянський етап – створення умов для організації експертних установ (до 1917 р.). У 1914 р. у містах Києві та Одесі були відкриті кабінети науково-судової експертизи при прокурорах судових палат. Київський кабінет очолював С. М. Потапов, Одеський – М. П. Макаренко. Для виконання поставлених завдань у складі кабінетів було створено такі секції: 1) хімічних і фізико-хімічних досліджень; 2) судово-фотографічних досліджень; 3) судово-медичних макро- й мікроскопічних досліджень; 4) ідентифікації особи.

2. Радянський етап (з 1917 р. до 1991 р.). Початок відродженню криміналістичних установ поклав декрет Ради Народних Комісарів УСРР від 15 квітня 1919 р. про організацію судово-карного розшуку, який спочатку підпорядкувався Наркомату юстиції. Створювали передумови для впровадження в практику боротьби зі злочинністю криміналістичних прийомів і методів, зокрема була відновлена діяльність реєстраційних бюро. Однак через рік – 25 березня 1920 р. – карний розшук було виведено з підпорядкування Наркомату юстиції з утворенням Центрального управління карного розшуку (Центророзшуку) Головного управління робітничо-селянської міліції НКВС УСРР. У 1922–1923 роках у структурі Центророзшуку виникають перші науково-технічні апарати, які і поклали початок становленню й розвитку експертно-криміналістичних підрозділів у системі органів внутрішніх справ України радянської доби. У травні 1922 р. у складі адміністративно-організаційного відділу Управління карного розшуку НКВС УРСР утворили науково-технічне відділення, однак у зв'язку зі скороченням штатів у жовтні того самого року воно припинило свою діяльність. У серпні 1923 р. після наступної реорганізації у структурі відділу карного розшуку Головного управління міліції (Головміліції) УСРР почав функціонувати науково-технічний кабінет, який внаслідок ще однієї реорганізації у жовтні того самого року перетворився на науково-технічний підрозділ відділу карного розшуку Головміліції [17]. Постановою РНК УРСР від 10 червня 1923 р. у містах Києві, Харкові й Одесі були створені кабінети науково-судової експертизи, які відновили свою роботу на базі кабінети, які діяли раніше. Крім виконання експертиз під час розслідування конкретних злочинів вони були зобов'язані здійснювати науково-дослідну роботу. Ці установи було створено з метою використання різних науково-технічних досліджень під час розслідування злочинів. 1 листопада 1923 р. у м. Харкові було організовано третій кабінет науково-судової експертизи. Ініціатива його створення належить М. С. Бокаріусу, видатному спеціалісту в галузі судової медицини. За його безпосередньою участю на юридичному факультеті Харківського університету було запроваджено викладання курсу криміналістики [18, с. 47].

Із 1925 р. київський, одеський і харківський кабінети наукової судової експертизи були реорганізовані в інститути науково-судової

експертизи, що сприятливо вплинуло на розвиток наукових основ судової експертизи, розширення її можливостей та вдосконалення експертної практики. Ця реорганізація була передумовою формування системи судово-експертних установ в Україні та напрямків їх діяльності.

Поряд із кабінетами науково-судової експертизи, які входили в структуру Міністерства юстиції, виникали й розвивалися експертні підрозділи органів внутрішніх справ. На думку М. Г. Щербаковського, науково-технічний відділ кримінального розшуку Народного комісаріату внутрішніх справ РРФСР став новою організаційною формою криміналістичної служби. З роками організаційна будова експертно-криміналістичних підрозділів змінювалася. У 1948 р. був створений самостійний Науково-технічний відділ Управління міліції Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) УРСР, а з 1970 р. відділ перетворено на оперативно-технічне управління МВС УРСР. У листопаді 1981 р. зі складу Оперативно-технічного управління вийшов і став самостійним експертний підрозділ. На його основі було створено Експертно-криміналістичне управління з відповідними підрозділами в територіальних органах [12, с. 19].

3. Пострадянський етап (з 1991 р. до 2015 р.). Після набуття незалежності Україні залишилася радянська система експертних установ. Робилися спроби її виводити. Так, у 2000 р. при Міністерстві внутрішніх справ була створена Експертно-криміналістична служба [19] як система експертних підрозділів, до якої увійшли Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС (як головний підрозділ Експертної служби МВС України), науково-дослідні експертно-криміналістичні центри при головних управліннях МВС в Автономній Республіці Крим, м. Києві та Київській області, управліннях МВС в областях, м. Севастополі та на транспорті. Значно розширили завдання, функції і повноваження експертних підрозділів. Починаючи з 2000 року керівництвом НДЕКЦ здійснюється цілеспрямована робота щодо покращення матеріально-технічної бази експертних підрозділів, у тому числі придбання сучасної експертної техніки, вдосконалення методик проведення експертиз та розробка нових, підвищення ефективності застосування техніко-криміналістичних засобів під час проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів і поліпшення умов праці працівників експертної служби. Однак, незважаючи на низку позитивних зрушень, у цілому залишалась стара система залежності експертно-криміналістичних підрозділів від керівників органів досудового розслідування.

4. Етап сучасного розвитку (з 2015 року й дотепер) знаменується початком кардинальних змін системи експертних закладів. Експертна служба реформується за європейським зразком реально незалежної від органів досудового розслідування, високопрофесійної, відкритої для суспільного контролю мережі експертних підрозділів,

покликаних виконувати важливу для правової держави місію – сприяти утвердженню справедливому суду в Україні.

На думку А. Авакова [20], це дозволить позбутися традицій, успадкованих ще від радянської міліції, коли керівник слідчого блоку здійснював кураторство експертно-криміналістичними підрозділами, маючи адміністративні важелі впливу на судового експерта та його керівника. Мета реформи досягається шляхом утворення структурно відокремленої Експертної служби МВС, яка буде підпорядковуватися Міністерству внутрішніх справ України, а не органу досудового розслідування (поліції). У результаті реформування органів внутрішніх справ слідчі підрозділи, що увійшли до складу центрального органу виконавчої влади – Національної поліції, та експертні підрозділи, що залишилися у складі Експертної служби під патронатом МВС, втратять організаційний зв'язок, їх службові взаємовідносини будуть будуватися виключно у формі взаємодії [20].

Висновки. Слід відзначити, що на сучасному етапі розвитку криміналістичної техніки в експертних установах МВС створюються передумови для кардинального покращення професійної діяльності, підвищення ефективності застосування експертно-криміналістичних засобів під час проведення досудового розслідування і в процесі судово-експертної діяльності. Розпочинається цілеспрямована робота зі зміцнення матеріально-технічної бази експертних підрозділів, поліпшення умов праці фахівців, модернізації існуючих і створення нових лабораторій; здійснюється їх акредитація за міжнародними стандартами якості. Удосконалення організаційної структури, завдань, функцій і рівня науково-технічного оснащення експертно-криміналістичних підрозділів є важливими напрямками подальшої науково-дослідної та управлінської діяльності.

Список бібліографічних посилань: 1. Біленчук П. Д., Курко М. Н., Стахівський С. М. Судові експертизи: довідник. Київ: Влад и Влада, 1997. 48 с. 2. Журавель В. А. Стан та перспективи експертної профілактики // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: зб. матеріалів засідання «круглого столу», присвяч. 85-річчю створення Харків. наук.-дослід. ін-ту суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 11–12 листоп. 2008 р.)/М-во юстиції України, ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. Харків, 2008. С. 36–40. 3. Іщенко А. В., Красюк І. П., Матвієнко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 212 с. 4. Клименко Н. І. Судова експертологія. Курс лекцій: навч. посіб. Київ: Ін Юре, 2007. 521 с. 5. Кофанов А. В. Зародження та виникнення експертно-криміналістичних установ в першій половині ХХ ст. // Наукові конференції: сайт. URL: <http://intkonf.org/kand-yurid-n-kofanov-av-zarodzhennya-ta-viniknennya-ekspertno-kriminalistichnih-ustanov-v-pershii-polovini-hh-stolittya-chastina-persha/>. 6. Лапта С. П. Правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2006. 234 с. 7. Лисиченко В. К., Шуміло М. Є. Про реформування судово-експертної діяльності в

Україні. *Криміналістичний вісник*. 2005. № 1 (3). С. 9–17. **8.** Моїсєєв О. М. Експертні технології: теорія формування і практика застосування: монографія. Харків: Апостіль, 2011. 424 с. **9.** Пиріг І. В. Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2011. 312 с. **10.** Салтевский М. В., Мальшев В. Н. Из истории развития криминалистических подразделений МВД Украинской ССР. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1979. Вып. 19. С. 10–15. **11.** Шепитько В. Ю., Цымбал М. Л. Развитие судебно-экспертной деятельности в Украине: проблемы и перспективы // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. матеріалів міжнар. наук.-прак. конф./М-во юстиції України; ХНДІСЕ; АПНУ; НЮОАУ ім. Я. Мудрого; редкол.: М. Л. Цимбал та ін. Харків: Право, 2002. Вип. 2. С. 18–21. **12.** Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с. **13.** Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підруч. для вузів. Київ: Кондор, 2005. 586 с., 32 іл. **14.** Криміналістика: підруч. для студентів юрид. спец. вузів / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого; за ред. В. Ю. Шепітька; Глібоко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін. Київ: Ін Юре, 2001. 682 с. **15.** Криміналістика: питання і відповіді: навч. посіб. для студентів ВНЗ/А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Я. В. Кузьмічов, Ж. В. Удовенко, С. В. Хільченко; МОН України, Нац. акад. внутр. справ. Київ: ЦУЛ, 2011. 276 с. **16.** Про затвердження Положення про Експертну службу МВС України: наказ МВС України від 06.11.2015 № 1343 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15>. **17.** Історія розвитку Експертної служби МВС України // Експертна служба МВС України. Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр: офіц. сайт. URL: http://dndekc.mvs.gov.ua/?page_id=1917. **18.** Критерієм істини є досвід: Літопис експертної служби Харківщини/МВС України, Наук.-дослід. експерт.-криміналіст. центр; редкол.: С. М. Шелепкова, С. І. Перлін, С. О. Шевцов та ін. Харків, 2010. 280 с. **19.** Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ: постанова Кабінету Міністрів України від 20.06.2000 № 988 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2000-п>. **20.** Аваков А. МВС: Реформа експертної служби // Facebook: сайт. URL: <https://www.facebook.com/arsen.avakov.1/posts/920914231332017>.

Надійшла до редакції 14.06.2016

Перлін С. И. Основные этапы развития криминалистической техники в экспертных учреждениях МВД Украины

Рассмотрены понятие, классификация и система криминалистической техники. Освещены понятия, структура и основные задания Экспертной службы МВД Украины. Проанализирована история развития экспертных подразделений органов внутренних дел. Предложена авторская классификация этапов развития криминалистической техники в экспертных учреждениях МВД Украины.

Ключевые слова: криминалистическая техника, экспертные учреждения, этапы развития, Экспертная служба МВД Украины, экспертное учреждение.

Perlin S. I. Main stages of the development of criminal investigation technique within expert institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

The concept, classification and system of criminal investigation technique have been studied. The concept, structure and main tasks of the Expert service of the Ministry of Internal Affairs (hereinafter – MIA) of Ukraine have been highlighted. The history of the development of expert departments of Internal Affairs Agencies has been analyzed. The author has provided own classification of the stages of the development of criminal investigation technique within expert institutions of the MIA of Ukraine, taking into account the structure of the state, where they were: 1) pre-Soviet stage – creation of conditions for the organization of expert institutions (up to 1917); 2) Soviet stage (from 1917 to 1991); the Decree of the Council of People’s Commissars of Ukrainian SSR dated from April 15, 1919 on the organization of a forensic and criminal investigation laid the beginning of the revival of forensic institutions; preconditions of forensic techniques and methods for the implementation into practice of fighting against crime were created, namely activity of registration offices was renewed; 3) post-Soviet stage (from 1991 to 2015) – post-Soviet system of expert institutions remaining, but there were attempts to change it; 4) the stage of modern development (from 2015 to the present time), which is marked with the beginning of major changes in the system of expert institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Preconditions for improving service activities, increasing the effectiveness of using forensic means during the pre-trial investigation and during forensic activity are created at the present stage of the development of criminal investigation technique within expert institutions of the Ministry of Internal Affairs.

Keywords: criminal investigation technique, expert institutions, stages of development, Expert service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

УДК 343.1:351.746

С. Ю. Попов,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗДІЙСНЕННЯ ОПЕРАТИВНОЇ ЗАКУПКИ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЗА СУЧАСНОГО НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Висвітлено нормативно-правове регулювання оперативної закупки в оперативно-розшуковому та кримінальному процесуальному законодавстві. Акцентовано увагу на основних суперечностях, пов’язаних із правовими колізіями, та їх вплив на ефективність застосування оперативної закупки підрозділами кримінальної поліції. Обґрунтовано необхідність додаткового дослідження оперативної закупки з внесенням відповідних змін до законодавства та відомчої нормативно-правової бази. Указано на необхідність коригування підходів до проведення оперативної закупки через зміни злочинного середовища.

Ключові слова: оперативна закупка, оперативно-розшукова діяльність, кримінальний процес, злочин, наркотики, зброя.

Постановка проблеми. Українське суспільство переживає вкрай складні часи. Політичні, суспільні та економічні чинники як ніколи раніше загострили криміногенну ситуацію, а на тлі збройного протистояння на сході країни та не зовсім вдалої кадрової політики керівництва Національної поліції криміналітет небаченими раніше темпами посилює свої позиції.

Збільшується кількість осіб, які стають на злочинний шлях отримання прибутку за рахунок реалізації заборонених для обігу товарів, предметів і речовин, адже останнім часом збільшилась кількість джерел надходження таких товарів за рахунок неконтрольованого перетину кордону з Російською Федерацією на ділянці більше 200 км. Також збільшилась кількість потенційних покупців таких товарів і предметів через ті ж само вищепераховані факти.

Крім того, сьогодні кількість учинюваних злочинів є більшою, ніж кількісні та якісні можливості підрозділів Національної поліції щодо їх розслідування, не кажучи про їх виявлення та розкриття. Більше того, за останній рік підрозділи поліції, зокрема кримінальної, втратили значну частину працівників із досвідом роботи понад 15 років, без яких втрачається принцип наслідування як першооснова результативної оперативної роботи.

Але, подобається нам це чи ні, це – об'єктивна реальність, яка вимагає адекватних засобів реагування. Зокрема, потребує перегляду й удосконалення нормативно-правове забезпечення та практика підрозділів кримінальної поліції запобігання та протидії злочинним проявам, що на ньому ґрунтується, за рахунок застосування найбільш дієвих засобів, які є на озброєнні, зокрема оперативної закупки.

Протидія злочинності є складним і трудомістким процесом, і, безумовно, застосуванням лише одного заходу чи дії неможливо досягти очікуваного результату. Тільки комплексне застосування сил і засобів дозволить досягти цілей кримінального процесу та притягнути винних осіб до відповідальності. Але без детального дослідження кожної зі складових частин цього копінного процесу неможливо забезпечити дієве та законне досягнення поставлених цілей. Саме тому неможливо обійтися без вивчення й узагальнення наукового надбання із зазначеної тематики.

Стан дослідження. У кримінальному процесі та теорії ОРД окремі аспекти або суміжні питання цієї проблеми розглядали К. В. Антонов, О. М. Бандурка, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, І. О. Воронов, Е. О. Дідоренко, О. Ф. Долженков, С. В. Єськов, В. П. Захаров, А. П. Кіцул, І. П. Козаченко, О. І. Козаченко, В. А. Некрасов, Д. Й. Никифорчук, В. С. Овчинський, С. С. Овчинський, Ю. Ю. Орлов, В. А. Ортинський, М. А. Погорецький, Б. Г. Розовський, Е. В. Рижков, В. Г. Самойлов, В. П. Столбовий, І. Ф. Харабєрюш, О. М. Чистолінов, Ю. Е. Черкасов, І. Р. Шинкаренко, Г. О. Юхновець, В. І. Янушко й інші вчені. Утім, динаміка змін, які відбуваються у суспільстві,

потребує постійної дослідницької роботи та коригування використуваних засобів і заходів оперативного реагування на злочинні прови для досягнення дієвого результату.

Метою статті є висвітлення головних суперечностей нормативно-правового характеру, усунення яких сприятиме підвищенню ефективності проведення оперативної закупки підрозділами кримінальної поліції під час протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 8 закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» працівникам оперативних підрозділів надано право проводити оперативну закупку товарів, предметів та речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь. При цьому зазначається, що проведення оперативної закупки здійснюється згідно з положеннями ст. 271 Кримінального процесуального кодексу України у порядку, визначеному нормативно-правовими актами Міністерства внутрішніх справ України, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову й митну політику та Служби безпеки України, погодженими з Генеральною прокуратурою України та зареєстрованими у Міністерстві юстиції України [1].

Жоден із згаданих законів не дає поняття оперативної закупки та не розкриває її сутність, відсилаючи до нормативно-правових актів відомчого характеру.

Одним із таких актів є спільний наказ МВС України, СБУ та Міністерства доходів і зборів України від 16.09.2013 № 887/384/480, яким затверджено Інструкцію про порядок проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки товарів, предметів, речей, послуг, документів, засобів та речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності (далі – Інструкція) [2], згідно з якою оперативна закупка – це оперативно-розшуковий захід, пов'язаний з негласним придбанням у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товарів, предметів та речовин, обіг яких визначено чинним законодавством України (у тому числі заборонених до обігу), з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь.

Зазначене поняття уявляється зрозумілим і, в цілому, аргументованим. Його зміст не заперечується, адже залишається практично незмінним у низці інструкцій, які змінюють одна одну [3; 4]. Проте вважаємо, що це поняття потребує уточнення та додаткового дослідження. Зокрема, конкретизації мають підлягати предмети та речовини, обмежені або заборонені в обігу, оскільки кожен із них має свої відмінні якості, які можуть значно впливати на організаційно-тактичні особливості проведення заходу. Так, в організаційному аспекті зовсім різні заходи здійснюються для підготовки оперативної

закупки, наприклад, наркотичних засобів та зброї. Ще більше відмінностей є як в організації так і в тактиці проведення оперативної закупки таких предметів та речовин, як радіоактивні матеріали, культурні цінності, донорські органи людини та ін. [5–7].

Поряд із цим, ураховуючи постійні зміни законодавства, що не завжди ухвалюються з дотриманням нормотворчої техніки стосовно узгодження з чинними нормативно-правовими актами, виникають складнощі в їх практичному застосуванні.

Досі не подолане протиріччя між правоохоронними органами щодо отримання показника діяльності та відсутність узгодженості в досягненні кінцевої мети кримінального судочинства ще більше загострюють ситуацію, дають додаткові можливості особам, які займаються злочинною діяльністю, уникнути кримінального покарання та знижують ефективність роботи правоохоронних органів загалом.

Так, навіть нещодавнє ухвалення Кримінального процесуального кодексу України не змогло вирішити проблему співвідношення кримінального процесу й оперативно-розшукової діяльності. Певною мірою, ситуація ще більше заплуталась через неготовність практики до кардинальних змін, що стало причиною неможливості документування вже виявлених злочинних фактів з подальшим уникненням заохочення покарання.

Прокуратура та суди продовжують ігнорувати положення закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», керуючись виключно положеннями КПК України. І це з їхнього боку певною мірою зрозуміло, адже порядок проведення оперативної закупки регламентується цими нормативними актами зовсім по-різному.

Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 8 закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» рішення про проведення оперативно-розшукових заходів, які не потребують дозволу слідчого судді або рішення прокурора (у тому числі щодо оперативної закупки), ухвалюються керівником відповідного оперативного підрозділу або його заступником. Інструкція [2] (п. 1.8), уточнюючи норму цього Закону, вказує, що рішення про проведення оперативної закупки товару ухвалює керівник оперативного підрозділу, погоджуючи з відповідним прокурором. Водночас КПК України (ч. 7 ст. 271) вказує, що рішення про проведення оперативної закупки, яка є однією з форм контролю за вчиненням злочину, ухвалює прокурор.

Навіть якщо допустити, що вказана ситуація стала можливою через постійне суперництво процесуальних та оперативно-розшукових заходів і методів протидії злочинності, то з цим твердженням ніяк не узгоджується наказ Генеральної прокуратури України від 03.12.2012 № 4/1гн-1 «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність» [8], яким передбачається не право прокурора на винесення постанови про проведення контрольованої поставки,

контрольованої та оперативної закупки, а лише на її погодження (п. 13).

Указана невизначеність повноважень співробітників оперативних підрозділів та прокурора може бути підставою для визнання дій суб'єктів ОРД щодо ухвалення чи погодження рішень про проведення оперативної закупки в рамках оперативно-розшукових справ такими, що були ухвалені поза межами їх повноважень, а отримані унаслідок їх проведення докази – недопустимими [9].

Подальше ігнорування вказаної ситуації без внесення відповідних змін до законодавства не просто відобразиться на злочинній статистиці, а може коштувати не одного життя, адже збройне протистояння на сході України заповнило нелегальний ринок зброєю та боеприпасами. І головна небезпека полягає у тому, що, окрім злочинців, які і без цього використовують зброю у своєму промислі, вона потрапляє до рук пересічних громадян, які ні морально, ні фізично не готові до її застосування, через що значно збільшилися випадки поранення та загибелі людей від необережного поводження зі зброєю.

Крім того, через складне кадрове становище оперативних підрозділів в Україні в разі збільшилася кількість випадків реалізації наркотичних засобів; наркодівки майже відкрито реалізують новітні наркотичні засоби у великих містах та селищах, застосовуючи при цьому не лише фізичні контакти, а й продаж за допомогою мережі Інтернет.

Останнє опитування працівників оперативних підрозділів, здійснене в рамках нашого наукового дослідження, показало, що організація й тактика проведення оперативної закупки потребують негайного перегляду з урахуванням сучасного інформаційно-технічного процесу та всесвітньої глобалізації суспільства.

Попри те, що в оперативно-розшуковій теорії проблемні аспекти проведення оперативної закупки стосовно наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів досліджувались багатьма вченими (О. Ф. Долженковим [3], О. О. Кисельовим [7], А. П. Кіцулом [10–12], Д. Й. Никифорчуком [4], Ю. Е. Черкасовим [13], І. Р. Шинкаренком [14] та ін. [15; 16]), розвиток інформаційних технологій та можливості їх використання у злочинній діяльності зумовляють перегляд і відповідне коригування організаційно-тактичних засад проведення оперативної закупки як оперативно-розшукового заходу та негласної слідчої (розшукової) дії з розробкою відповідних практичних рекомендацій.

Висновок. Ухвалення нового Кримінального процесуального кодексу було важливим і необхідним кроком. Проте темпи його підготовки, недостатнє обговорення та відсутність апробаційного періоду призвели до того, що оперативно-розшукова діяльність на тлі розширення ролі слідства втратила свою ініціативність та наступальність,

що є недопустимим, оскільки переважна частина кримінальних проваджень, які розслідуються слідчими підрозділами, є результатом саме оперативних розробок, заведених на підставі фактичних даних, отриманих від негласних джерел інформації. Тому цілком виправданою є позиція щодо поєднання процесуальних та оперативно-розшукових засобів, але зі збереженням своїх основних якостей та за повного узгодження, інакше успішне проведення оперативної закупки з документуванням злочинного факту ставить під загрозу не лише судову перспективу кримінального провадження, а й життя та здоров'я осіб, які були задіяні у проведенні заходу. Ефективність здійснюваного заходу за рахунок цього є не просто нульовою, а стає від'ємною.

Список бібліографічних посилань: 1. Про оперативно-розшукову діяльність: закон України від 18.02.1992 № 2135-XII // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>. 2. Про затвердження Інструкції про порядок проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки товарів, предметів, речей, послуг, документів, засобів і речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності: наказ МВС України, СБУ, М-ва доходів і зборів України від 16.09.2013 № 887/384/480; зареєстр. в М-ві юстиції України 17.10.2013 за № 1776/24308. Служб. док. 3. Гальчинський Ю. Н., Долженков О. Ф., Костенко К. Г., Шинкаренко І. Р. Контрольована поставка: навч.-метод. посіб. Одеса: Одес. ін-т внутр. справ, 2001. 52 с. 4. Никифорчук Д. Й. Оперативно-розшукові заходи боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 300 с. 5. Долженков О. Ф. Тактика і технологія використання окремих методів оперативно-розшукової діяльності у боротьбі з інфраструктурою організованої злочинності. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 2001. № 3. С. 64–69. 6. Кіцул А., Карауш Д. Оперативна закупівля у боротьбі зі злочинністю у сфері наркобізнесу. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 2001. № 3. С. 132–133. 7. Киселев А. А. К вопросу о повышению эффективности оперативной закупки. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2000. № 4. С. 67–70. 8. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність: наказ Ген. прокуратури України від 03.12.2012 № 4/Ігн-1 // Генеральна прокуратура України: сайт. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=151868. 9. Бабіков О., Соколкін В. Використання у кримінальному провадженні як доказів матеріалів, отриманих оперативними підрозділами у здійсненні ОРД // Прокуратура Харківської області: офіц. сайт. URL: http://khar.gp.gov.ua/ua/intervu_ta_komentari?_m=publications&_t=rec&id=148562. 10. Кіцул А. П. Оперативна закупка наркотичних засобів – ефективний метод ОРД у боротьбі з наркозбувачами. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1999. № 1: Спецвипуск. С. 61–63. 11. Кіцул А. П. Оперативна закупка наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів як вид оперативно-тактичної операції ОВС. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2004. № 2. С. 61–68. 12. Кіцул А. П., Капшук Д. В. Обставини, які необхідно враховувати при здійсненні оперативної закупки наркотичних засобів.

Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. 2000. № 4. С. 71–75. **13.** Черкасов Ю. Е. Оперативна закупка як ефективний тактичний прийом у діяльності оперативних підрозділів БНОН МВС України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України.* 2003. № 1, ч. 2. С. 58–65. **14.** Шинкаренко І. Р., Костенко К. Г. Правові, організаційні й тактичні основи використання контрольованої поставки щодо викриття міжнародних каналів постачання наркотиків: навч. посіб. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 116 с. **15.** Бережний А. В. Оперативна закупка як захід протидії незаконному обігу наркотиків. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України.* 2003. Спецвип. № 2: Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності. С. 3–8. **16.** Бережний А. В. Контрольована поставка як захід протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України.* 2003. Спецвип. № 3: Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності. С. 13–18.

Надійшла до редколегії 25.08.2016

Попов С. Ю. Эффективность осуществления оперативной закупки подразделениями криминальной полиции при современном оперативно-правовом регулировании

Освещено нормативно-правовое регулирование оперативной закупки в оперативно-розыском и уголовном процессуальном законодательстве. Акцентировано внимание на основных противоречиях, связанных с правовыми коллизиями, и их влиянии на эффективность применения оперативной закупки подразделениями криминальной полиции. Обоснована необходимость дополнительного исследования оперативной закупки с внесением соответствующих изменений в законодательство и ведомственную нормативно-правовую базу. Указано на необходимость корректировки подходов к проведению оперативной закупки из-за изменений преступной среды.

Ключевые слова: оперативная закупка, оперативно-розыскная деятельность, уголовный процесс, преступление, наркотики, оружие.

Popov S. Y. The effectiveness of executing operative procurement by the units of criminal police under the current legal regulation

Legal regulation of operative procurement within operative and search and criminal procedural legislation has been highlighted. Special attention is paid to the main contradictions related to legal conflicts and their impact on the effectiveness of implementing operative procurement by the units of criminal police. The need of additional research of operative procurement with appropriate amendments to the legislation and departmental regulatory base has been grounded. The author has stated on the need for adjustments of approaches to conduct operative procurement because of the changes in criminal environment.

It has been stressed that only a comprehensive application of capabilities will make it possible to achieve the goals of criminal procedure and bring the perpetrators to justice. Further ignoring of the stated situation without appropriate amendments to

the legislation will be not just reflected on criminal statistics, but can cost more than one life, since an armed conflict in eastern Ukraine flooded illegal market with arms and ammunition.

Special attention is paid to the need for revision of the practice of conducting operative procurement through the use of modern information technologies and the Internet by criminals.

It has been indicated that the adoption of the new Criminal Procedural Code, because of a number of factors led to the loss of operative and search activities and their initiative and offensive, which is unacceptable, because the vast majority of criminal proceedings being investigated by investigative units, is the result of operative developments. Therefore, position on combining procedural, operative and search means, but preserving their main qualities and with the full agreement is fully justified, otherwise the successful conduction of operative procurement with documenting criminal fact threatens not only the judicial perspective of the criminal proceedings, but also the life and health of people who were involved in the event.

Keywords: operative procurement, operative and search activity, criminal procedure, crime, drugs, weapons.

УДК 343.123.1

В. Д. Пчолкін,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Харківського національного університету внутрішніх справ;*

О. В. Іванцова,

*здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін
факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ*

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЮЮТЬСЯ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто питання визначення криміналістичної характеристики злочинів як наукової категорії. Проаналізовано погляди науковців щодо поняття криміналістичної характеристики та встановлено особливості її складових елементів, характерних для злочинів у сфері економічної діяльності.

Ключові слова: криміналістична характеристика, злочин, спосіб посягання, предмет посягання, особа злочинця, сліди злочину, обстановка вчинення злочину.

Постановка проблеми. Криміналістична характеристика злочину як наукова категорія криміналістики має велике значення для успішного вирішення теоретичних і практичних завдань методик розслідування окремих видів злочинів, у тому числі економічної спрямованості. Вона інформаційно наповнює коло конкретних обставин, які треба встановити у кримінальному провадженні, особливо на

початковому етапі розслідування. У багатьох випадках від уміння слідчого проникнути не тільки у кримінально-правову, а й у криміналістичну сутність кримінальних правопорушень залежить ефективність їх розслідування. Для цього слідчий повинен знати не тільки кримінально-правові, кримінально-процесуальні та кримінологічні характеристики злочинів, але й уміти цілеспрямовано виявляти необхідну криміналістичну інформацію щодо вчиненого кримінального правопорушення. Такою інформаційною базою є криміналістична характеристика злочинів, яка являє собою систему відомостей про криміналістично-значущі ознаки злочинів певного виду, відображає закономірні зв'язки між ними й слугує побудові та перевірці слідчих версій у розслідуванні злочинів. Її метою є оптимізація процесу розкриття та розслідування злочину. Таким чином, криміналістична характеристика сприяє розробці окремих методик, побудові типових програм і моделей розслідування злочинів та визначенню напрямку розслідування конкретного злочину. Але розробка практичних рекомендацій, пов'язаних із найбільш ефективним вирішенням важливих завдань досудового розслідування, ускладнюється тією обставиною, що досі немає близькості наукових позицій, які пояснюють структуру й зміст криміналістичної характеристики злочинів, що вчинюються у сфері економічної діяльності.

Мета цієї статті полягає у розгляді криміналістичної характеристики злочинів як наукової категорії, аналізі поглядів учених на це питання, а також у визначенні особливостей криміналістичної характеристики злочинів у сфері економічної діяльності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення проблеми.

Розробка проблематики криміналістичної характеристики злочинів є одним із важливих напрямів криміналістичних досліджень. Криміналістична характеристика як наукова категорія криміналістики досліджувалась багатьма вченими-криміналістами, серед яких Р. С. Белкін, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін. [1–4]. Однак, незважаючи на значний внесок науковців у розробку цієї проблематики, вона залишається актуальною й досі.

Для більш повного та об'єктивного визначення сучасного стану розробки проблеми криміналістичної характеристики злочинів слід звернутись до історії її зародження.

Термін «криміналістична характеристика злочинів» виник у науці криміналістики порівняно недавно, однак одразу отримав визнання провідних учених-криміналістів. Він уперше потрапив до наукового обігу в 1967 році завдяки О. Н. Колесніченку, який зазначив, що розробка цієї наукової категорії сприяє вдосконаленню розслідування злочинів [5, с. 14]. У подальшому разом з В. О. Коноваловою дослідник запропонував розглядати криміналістичну характеристику як систему інформації про ознаки злочинів цього виду, що мають

криміналістичне значення, відзначають закономірні зв'язки між ними і слугують побудові та перевірці слідчих версій для вирішення конкретних завдань розслідування [2, с. 16]. Таку дефініцію підтримали й інші науковці, які вважали, що криміналістична характеристика є сукупністю відомостей про такі спільні риси, типові ознаки, обставини й інші характерні риси певного виду (групи) злочинів, які мають організаційне і тактичне значення для розкриття злочинів.

Окремі вчені акцентували увагу на визначенні складових елементів криміналістичної характеристики злочинів. Так, наприклад, М. П. Яблоков зазначає, що типова криміналістична характеристика злочинів є системою наукового опису криміналістично значущих ознак виду, різновиду та групи злочинів, і насамперед тих, що проявляються в особливостях таких її елементів, як спосіб, механізм та обстановка їх вчинення, особистість їх суб'єкта та інші властиві для цього виду злочину елементи з розкриттям кореляційних зв'язків і взаємозалежностей між ними, знання яких у сукупності зі змістовною стороною опису забезпечує успішне розслідування злочинів [4, с. 64].

Р. С. Белкін також вважає, що для визначення криміналістичної характеристики окремих видів злочинів важливо, щоб вона містила в собі характеристику вихідної інформації, систему даних про способи вчинення та приховування злочину й типові наслідки його застосування, особи ймовірного злочинця та ймовірних мотивів і цілей злочину, особи потерпілого та деяких обставин скоєння злочину (місце, час, обстановка) [1, с. 215–216].

Такої ж думки дотримується і О. М. Васильєв, який пропонує об'єднати в криміналістичну характеристику злочину спосіб вчинення злочину, механізм дій злочинця та виникнення слідів злочину, джерела отримання доказів і визначення кола осіб, серед яких може перебувати злочинець [6, с. 65].

У свою чергу, В. П. Бахін і О. Н. Колесниченко дійшли висновку, що криміналістична характеристика злочинів являє собою систему узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) злочинів, що проявляються в способі та механізмі діяння й обставині його вчинення, у даних про особу злочинця та в інших обставинах, закономірний зв'язок яких служить основою наукового та практичного вирішення завдань розкриття та розслідування злочинів [7, с. 27].

Дискусії, що точилися навколо криміналістичної характеристики, не вщухають і дотепер. З огляду на концепції, запропоновані представниками відомих наукових шкіл криміналістики, сьогодні криміналістичну характеристику злочинів науковці розуміють як: модель типових ознак певного виду (групи) злочинів [8, с. 38]; систему узагальнених даних (відомостей) про типові криміналістично значущі ознаки злочинів [2, с. 7–9]; наукові положення окремої методики розслідування, що є системою відомостей про елементи механізму

злочину [9, с. 22]; наукову категорію, якій описано типові ознаки та властивості події злочину [10, с. 17]; відповідний елемент у структурі окремих методик розслідування злочинів [11, с. 93]; ідеальну сукупність криміналістично значущих елементів та закономірностей вчинення конкретного злочину [12, с. 5] тощо.

Виклад основного матеріалу. Наведений аналіз свідчить, що науковці, визначаючи поняття криміналістичної характеристики, роблять акцент на основних ознаках злочину, до яких відносять спосіб вчинення та приховування злочину, сліди злочину і предмет посягання, особу злочинця, місце, обстановку та час вчинення злочину [3, с. 182].

Серед основних елементів криміналістичної характеристики злочину домінуючу позицію займає *спосіб його вчинення*. Він охоплює систему взаємопов'язаних дій суб'єкта, що вчиняються з певною послідовністю із застосуванням різних знарядь і засобів та спрямовуються на досягнення мети злочину [13, с. 38].

Спосіб вчинення злочину – це складна категорія, в якій відображаються кримінально-правовий, кримінально-процесуальний, судово-психологічний і абсолютно криміналістичний аспекти. Криміналісти охоплюють поняттям «спосіб» стадії підготовки, вчинення та приховування злочину. Він визнається центральним елементом криміналістичної характеристики злочинів, а тому знанням слідопити типових способів учинення певних видів злочинів у сфері економічної діяльності надає можливість своєчасно ухвалити рішення щодо відкриття кримінального провадження та забезпечити якісне розслідування.

Як правило, злочини економічної спрямованості складаються з великої кількості взаємозалежних і взаємообумовлюючих дій. Такі дії можуть слугувати базою для створення резервів для розкрадання, вилучення та реалізації викраденого. Структуру способу вчинення злочинів у сфері економічної діяльності складають наступні елементи: створення неврахованих надлишків, їх вилучення та приховування злочинних дій, збут викрадених цінностей. Більш того, такі злочини найчастіше вчинюються групами осіб, в яких досить чітко розподілено обов'язки на різних ділянках виробництва, а іноді й кількох виробництв. Тому серед способів учинення злочинів у сфері економічної діяльності можна виділити найбільш типові, притаманні саме цій галузі виробництва, що можуть бути поділені за стадіями технологічного циклу. Саме це пояснює складність розслідування вказаних злочинів [14, с. 152].

Типовими способами вчинення злочинів у сфері економічної діяльності є такі: а) заниження кількісних та якісних показників сировини під час її одержання, що сприяє створенню надлишків; б) неофіційне придбання низькосортної сировини з метою використання її в процесі виробництва неврахованої продукції; в) недовкладення

окремих дорогих складових компонентів або заміна їх більш дешевими; г) виготовлення продукції, яка не відповідає нормам Держстандарту, тощо [15, с. 126–127].

Значне місце у системі елементів криміналістичної характеристики посідає поняття *слідів злочину*. У сфері економічної діяльності типові сліди злочинної діяльності мають свою специфіку та становлять сукупність найбільш типових проявів злочинної діяльності, що знаходять відображення у фінансовій діяльності підприємства, у виробництві та збуті продукції. Тому для виявлення слідів злочинів слідчому необхідно знати особливості технології виробництва, специфіку фінансової звітності та бухгалтерського обліку, вид, обсяг та якість сировини, що використовується у виробництві та може слугувати джерелом розкрадання.

Важливе місце в структурі криміналістичної характеристики посідає *предмет посягання*. Він має принципове значення, оскільки корелюється з іншими її елементами. Зокрема, він пов'язаний із певними способами вчинення та приховування злочину та характеризує особу злочинця. Інформація про предмет злочину дозволяє скласти певне уявлення про особу злочинця та його ставлення до процесу виробництва та відстежити злочинні зв'язки у злочинній групі, вказує на можливе коло свідків, які володіють чи можуть володіти необхідною інформацією для кримінального провадження. Під час розслідування злочинів у сфері економічної діяльності предметом посягання, як правило, є майно, що перебуває в правомірному володінні або віданні винного. Найчастіше це кошти та матеріальні цінності (вироби, які випускає підприємство, компоненти сировини та напівфабрикати).

Важливим елементом криміналістичної характеристики є *особа злочинця*. Досліджуючи особу злочинця, всі юридичні науки мають обов'язково враховувати положення кримінального права щодо загального та спеціального суб'єкта злочину. Особа злочинця характеризується специфічними рисами, обумовленими мотивами та спрямованістю його злочинної діяльності.

Г. А. Матусовський вважає, що криміналістична класифікація осіб, які вчиняють економічні злочини, пов'язана зі схожими класифікаціями в науках кримінального права та кримінології, однак не збігається з ними, оскільки має за мету виділити співпадаючі та відмінні ознаки дослідженого контингенту осіб, поділити їх на відповідні типи за характером та особливостями утворюваних ознак (слідів) злочину. Дані про особу злочинця, його особистісні характеристики й методика встановлення цих даних у процесі розслідування є важливими для з'ясування способу вчинення злочину, виявлення осіб, причетних до нього, та їхньої ролі в цьому злочинному діянні.

Серед суб'єктів учинення злочинів у сфері економічної діяльності виділяють дві основні групи осіб, а саме: а) особи, які безпосередньо

беруть участь в економічній діяльності та її регулюванні; б) особи, що посягають на економічні відносини шляхом порушення правових норм, що встановлюють монополію держави на виготовлення певних предметів (але без участі в економічній діяльності) [16, с. 67].

Специфікою цих злочинів є те, що здебільшого вони характеризуються спеціальним суб'єктом або обмеженим колом можливих суб'єктів, а саме: а) керівники підприємств, установ чи організацій; б) особи, яким було ввірене або у віданні яких перебуває майно; в) засновники підприємств, установ чи організацій; г) службові особи; ґ) фізичні особи та ін. [17, с. 95–96].

Під час розслідування злочинів, що вчиняються у сфері економічної діяльності, особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики є важливою категорією для визначення можливого кола співучасників, їх ставлення до предмета посягання, зв'язків з іншими організаціями. Важливе значення має інформація про службове становище особи злочинця, його навички, вміння організувати вчинення й приховування злочину. Необхідно зауважити, що привласнення майна різних форм власності організовується службовими особами, які мають доступ до матеріальних цінностей на різних етапах виробничого процесу.

Місце, обстановка та час вчинення злочину зумовлюються специфікою фінансово-господарської діяльності підприємства, установи чи організації та мають тісний зв'язок зі способом вчинення злочину. Розглядаючи такий елемент криміналістичної характеристики, як *місце злочину*, слід акцентувати увагу на важливості розуміння особливостей виробництва та документообігу на підприємстві, де вчинено злочин. У багатьох випадках у слідчих виникає потреба в ході розслідування вивчати технологію виробництва, особливості управлінського або бухгалтерського апарату, взаємовідносини працівників та організацію охорони товарно-матеріальних цінностей. Місце злочину перебуває в прямому зв'язку зі способом вчинення злочину й дозволяє виявити велику кількість інформації, що сприяє розслідуванню злочину.

Обстановку вчинення злочинів можна визначити як сукупність ознак, що характеризують виробничі процеси, організацію виробництва, відносини посадових і матеріально-відповідальних осіб, систему обліку, звітності та контролю, що створює певне уявлення про справжні та можливі дії злочинців.

У науці криміналістиці існує два підходи до розуміння обстановки злочину. У вузькому сенсі це обстановка місця події (злочину), що виступає як сукупність об'єктів матеріального світу, яка відображає інформацію про скоєний злочин. У широкому – обстановка злочину розглядається як більш масштабна категорія, що аналізується на більш глибокому рівні й охоплює не лише об'єкти матеріального світу. Її не слід розглядати статично, оскільки вона може змінюватись,

іноді дуже стрімко, і безпосередньо слугувати своєрідною передумовою, що певною мірою формує й направляє розвиток злочину або ускладнює його реалізацію.

Матеріально-фізична природа елементів обстановки злочину проявляється у вигляді місцезнаходження об'єктів. До них належать природні об'єкти та продукти людської діяльності (споруди, житло, приміщення), явища та об'єкти у сфері споживання (побут, проведення дозвілля та соціальна інфраструктура), виробничі (комплекси, об'єкти, агрегати, обладнання). Зокрема, до обстановки, крім матеріальних умов, належить також і поведінка прямих та непрямих учасників злочину.

Серед елементів криміналістичної характеристики певне значення належить і *часу вчинення злочину*, який розуміється як астрономічний час, а також як період, протягом якого здійснювався злочин. Як правило, злочини у сфері економічної діяльності є триваючими, а тому точне визначення часу початку та закінчення вчинення злочину є важливою умовою для визначення розмірів заподіяної шкоди та правильної кваліфікації вчиненого злочину.

Висновок. Насамкінець слід зазначити, що криміналістична характеристика певного виду або групи злочинів є важливою частиною окремої криміналістичної методики. Вона утворює систему даних про типові ознаки злочинів. Важливо зауважити, що елементи криміналістичної характеристики злочинів не тільки мають велике теоретичне значення, а й застосовуються в практичній діяльності під час організації розслідування.

Список бібліографічних посилань: 1. Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. М.: Юрист, 1997. 480 с. 2. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. пособие. Харьков: Харьков. юрид. ин-т им. Ф. Э. Дзержинского, 1985. 92 с. 3. Криміналістика: підручник/В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. 5-те вид. перероб. та допов. Київ: Ін Юре, 2016. 640 с. 4. Криминалістика: учебник/отв. ред. Н. П. Яблоков. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2005. 781 с. 5. Колісниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харьков, 1967. 38 с. 6. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. М.: Лэкс; Эст, 2002. 76 с. 7. Бахин В. П., Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений // Методика расследования отдельных видов преступлений/под ред. В. К. Лисиченко. Киев: Вышш. шк., 2008. С. 27–29. 8. Криминалістика: учеб. для юрид.вузов/под ред. В. А. Образцова. М.: Юрист, 1997. 760 с. 9. Волобуев А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: автореф. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2002. 42 с. 10. Драпкин Л. Я. Предмет доказывания и криминалистические характеристики преступлений. *Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений*. 1978.

Вып. 69. С. 17–22. **11.** Герасимов И. Ф. Криминалистические характеристики преступлений в методике расследования // Методика расследования преступлений: материалы науч.-практ. конф. (Одесса, ноябрь 1976 г.)/Всесоюз. координац. бюро по проблемам криминалистики. М., 1976. – С. 93–96. **12.** Гончаренко В. И., Кушнин Г. А., Подпальый В. Л. Понятие криминалистической характеристики преступлений. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1986. Вып. 33. С. 5–12. **13.** Гора І. Поняття, спосіб вчинення злочину та його значення в розкритті та розслідуванні. *Закон и жизнь*. 2012. № 9. С. 35–38. **14.** Пчолкін В. Д. Криміналістична характеристика розкрадань, що вчиняються на підприємствах кондитерської промисловості. *Право і Безпека*. 2011. № 4 (41). С. 152–157. **15.** Керівництво з розслідування злочинів: наук.-практ. посіб./В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Одіссеї, 2010. 960 с. **16.** Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков: Консум, 1999. 480 с. **17.** Степанюк Р. Л. Теоретичні засади методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2012. 491 с.

Надійшла до редколегії 23.05.2016

Пчёлкин В. Д., Иванцова О. В. Криминалистическая характеристика преступлений, совершаемых в сфере экономической деятельности

Рассмотрен вопрос определения криминалистической характеристики преступлений как научной категории. Проанализированы взгляды учёных касательно понятия криминалистической характеристики и установлены особенности её структурных элементов, которые характерны для преступлений в сфере экономической деятельности.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, преступление, способ посягательства, предмет посягательства, личность преступника, следы преступления, признаки преступления.

Pcholkin V. D., Ivantsova O. V. The criminalistical characteristics of crimes committed in the sphere of economic activity

The issue of the definition of the criminalistical characteristics of crimes as a scientific category has been considered. It is emphasized on the great importance of criminalistical characteristics for successful solution of theoretical and practical problems of investigation procedures of certain types of crimes in the sphere of economic activity.

The views of scientists on the definition of the criminalistical characteristics of crimes have been analyzed. It is established what is common and what is different in these definitions. The understanding concepts of the criminalistical characteristics of crimes have been indicated.

Based on scientific research of criminalists the basic components of the criminalistical characteristics of crimes have been established. The dominant role of method of committing a crime among the main elements of the criminalistical characteristics

of crimes has been emphasized. The attention is focused on methods of committing crimes in the sphere of economic activity. The features of traces of crimes in economic activities as part of the criminalistic characteristics of crime have been revealed. The importance of the subject of a crime as a structural element of the criminalistic characteristics has been proved. The existing scientific positions on the definition of a criminal as the main structural element of the criminalistic characteristics of crimes in economic activity have been outlined. It was shown different criteria classification of a criminal. The features of the place of a crime have been grounded. Two approaches to understanding the situation of a crime have been analyzed. The necessity of accurately determining the time of committing a crime for the purpose of correct classification of a crime and setting loss has been proved.

It was made a conclusion about the importance of the elements of the criminalistic characteristics of crimes both in theory and for actual use in practice.

Keywords: criminalistic characteristics, crime, method of committing, subject of committing, criminal, traces, crime situation.

УДК 343.98(477)

О. О. Юхно,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри кримінального процесу факультету № 1 (слідства)

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4771-0531>

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇЇ УЗГОДЖЕНОСТІ З КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Розглянуто проблемні питання подальшого вдосконалення правового регулювання оперативно-розшукової діяльності у зв'язку з наявними неточностями, прогалинами та неузгодженостями з чинним КПК України. Проаналізовано наявну законодавчу та нормативно-правову базу з указаних питань, надано авторську оцінку, пропозиції й рекомендації щодо врегулювання і законодавчого вирішення виявлених проблем.

Ключові слова: реформування, оперативно-розшукова діяльність, удосконалення правового регулювання, протидія злочинам, законність, міжнародні правові акти, правовий інструмент, оперативні підрозділи, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції подальшого реформування правоохоронних і судових органів та чинного законодавства щодо регламентації їх діяльності, а також удосконалення законодавства, зокрема кримінального процесуального, знайшли широку підтримку у суспільстві та в зарубіжних країнах, насамперед у Європейському Союзі. Учені запропонували дискусію щодо окремих неузгодженостей, неточностей та прогалин як у чинному КПК України,

так і в законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» (далі – закон про ОРД), незважаючи на прийняті зміни в цьому законі після ухвалення вказаного кодексу, та взяли в ній активну участь [1; 2]. Залишаються проблемними та невирішеними питання щодо співвідношення й узгодженості вказаних законів. З одного боку, чинний КПК України кардинально змінив сутність організації та здійснення оперативно-розшукових заходів у кримінальному провадженні, з іншого – оперативні підрозділи залишилися без урегульованих правових повноважень, до яких вони раніше звикли у повсякденній правозастосовній діяльності. Таким чином, перед законодавцем уже четвертий рік поспіль стоїть завдання усунення наявних суперечностей у вказаних законах з метою найбільш ефективного використання можливостей оперативних підрозділів у протидії злочинам, зокрема таких її елементів, як профілактика, запобігання, попередження, виявлення, розкриття, припинення та повне, швидке й неупереджене розслідування вже вчинених кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Подальша побудова на теренах України правової держави і вирішення при цьому одного з головних завдань щодо вдосконалення правового механізму захисту прав, свобод і законних інтересів особи під контролем громадськості знаходять своє закріплення у нових законодавчих актах і тих, що вдосконалюють чинні. З ухваленням у 2012 році чинного КПК України кримінальне судочинство зазнало значних концептуальних змін, тому одним із подальших напрямів, що здійснюються у сучасному стані розвитку України, вбачаються синхронізація й удосконалення законодавства, зокрема, на нашу думку, того що регулює, процесуальну й оперативно-розшукову діяльність, а також концептуальне вирішення питань оперативно-розшукової діяльності взагалі, в тому числі як у межах, так і поза межами кримінальних проваджень, що сприятиме підвищенню ефективності протидії злочинності, а в подальшому – і кримінальних проступків. Указану тенденцію ще у 2012 році передбачав О. М. Бандурка, який зазначав, що викладення теорії оперативно-розшукової діяльності повинно бути узгодженим із діями оперативних підрозділів і орієнтуватися на сучасне оперативно-розшукове законодавство та новий Кримінальний процесуальний кодекс України. Практичне застосування норм кримінального процесуального законодавства, безумовно, покаже «вузькі місця» окремих положень і покличе до впровадження змін і доповнень [3, с. 11–12].

За результатами дослідження встановлено, що з метою запровадження в практичну діяльність положень чинного КПК України міністерствами та відомствами, наділеними правом здійснювати оперативно-розшукову діяльність, із 2012 року й на дальший час, була ухвалена певна кількість відомчих нормативно-правових актів. Слід назвати ті, які ухвалено останнім часом. Наприклад, на сьогодні відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 28.10.2015

№ 836 наказами Національної поліції України затверджено три положення, що регламентують діяльність оперативних підрозділів, зокрема це накази від 17.11.2015 № 95 «Про Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції України» [4], від 10.11.2015 № 85 «Про затвердження Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України» [5] і від 07.11.2015 № 81 «Про затвердження Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України» [6]. Однак положення про один з головних і ключових оперативних підрозділів – карний розшук – керівництвом Національної поліції України досі не розроблено, а таке завдання покладено на регіональні управління, чого не було ніколи у попередній практиці організації діяльності та правового забезпечення МВС України. Водночас, не зайве наголосити, що після ухвалення цих та попередніх нормативно-правових актів все ж таки не вдалося усунути наявні неузгодженості та прогалини, зокрема й між чинним КПК України та законом про ОРД. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» був ухвалений ще у 1992 році, але за цей час у країні кардинально змінилась політична, соціальна, економічна та криміногенна ситуація, більшістю населення були визнані незалежність і демократичні принципи побудови країни, у населення виховано й сформовано високий патріотизм, а також значно вдосконалено чинне законодавство й відомчу нормативно-правову базу. Крім цього, з метою недопущення порушень законності, прав, свобод і законних інтересів громадян, зокрема в діяльності працівників оперативних підрозділів, у ч. 2 ст. 8 КПК України закріплено новелу, яка полягає в тому, що принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини [7, с. 120–121], яка визнається одним із джерел національного права. Указане закріплено законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі – ЄСПЛ) [8]. Практика ЄСПЛ формулює чіткі вимоги до законодавства країн щодо використання форм і методів оперативно-розшукової діяльності, які тимчасово обмежують права, свободи та законні інтереси громадянина. Таким чином, на підставі дослідженого генезису та враховуючи, що чинний закон про ОРД не відповідає вказаним вимогам ЄСПЛ, а також потребам правозастосовної діяльності й успішного її здійснення, слід зазначити, що вказане спонукає до ухвалення принципово нового закону про ОРД.

Як свідчить дослідження, у правозастосовній діяльності неузгодженості закону про ОРД із чинним КПК України призводить, з одного боку, до послаблення ініціативної діяльності оперативних підрозділів у протидії злочинності, а з іншого – до порушень закону й тим самим прав, свобод і законних інтересів громадян. Що стосується недоліків здійснення немасних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, то процес організації їх проведення

стосовно отримання дозволу слідчого судді займає значний для оперативно-розшукової діяльності термін тоді, коли кожна хвилина чи година мають вирішальне значення для документування злочинних намірів і дій та затримання підозрюваного й унеможливлення його уникнення від відповідальності, і таким чином заважає розкрити злочин «по гарячих слідах» і в цілому негативно впливає на результативність та ефективність оперативно-розшукових заходів і слідчих дій. Тому вкрай актуальним є питання щодо ухвалення тієї частини нового закону, яка б регулювала також оперативно-розшукову діяльність поза межами кримінального провадження. При цьому слід наголосити, що вказане є актуальним також із набранням чинності законами України «Про Національну поліцію» [9], «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Державне бюро розслідувань» та ін., які також доцільно вдосконалювати у зв'язку з вищезазначеним.

У чинному законі про ОРД немає визначення поняття оперативного підрозділу, тоді як у КПК України воно міститься, тому пропонується в новому законі про ОРД все ж таки визначити такі поняття, як «оперативний підрозділ» та «оперативно-розшукова діяльність». У запропонованому законі про ОРД також було б доцільним уточнити завдання оперативно-розшукової діяльності, зокрема визначити такі з них, як пошук і фіксація фактичних даних про протиправну діяльність осіб (груп осіб) з метою забезпечення прав і свобод людини, захисту безпеки суспільства та держави; виявлення, запобігання й припинення кримінальних правопорушень; розшуку осіб, які вчинили кримінальні правопорушення; встановлення місцезнаходження безвісно зниклих осіб; встановлення анкетних даних невпізнаних осіб; забезпечення здійснення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій під час кримінального провадження; супроводження негласного розслідування під час кримінального провадження; забезпечення діяльності правоохоронних органів та осіб, які сприяють оперативно-розшуковій діяльності, на підставах, передбачених законодавством України; отримання інформації про правопорушення, які не є кримінальними, встановлення яких сприяє вирішенню завдань протидії злочинності; отримання інформації про факти та обставини, що не мають ознак кримінального правопорушення, проте відповідно до законодавства потребують перевірки.

У наявних законопроектах до закону про ОРД пропонується заборонити проведення оперативно-розшукової діяльності підрозділам інших міністерств і відомств, громадським і приватним організаціям або особам. На нашу думку, така пропозиція не може бути прийнята, оскільки, за визначенням О. М. Бандурки, «служби безпеки» комерційних банків, установ і недержавних організацій, напівофіційні приватні розшукові агентства, детективні бюро й охоронні структури фактично займаються елементами оперативно-розшукової роботи та діють усупереч закону [3, с. 9–10], зокрема на оплатній основі

запрошують відомості в регіональних підрозділах інформаційних обліків Національної поліції України про наявність судимості кандидатів для оформлення на роботу та окремо на тих, що вже працюють, у тому числі на посадах з матеріальною відповідальністю; технічно оснащують робочі місця аудіо- і відеоспостереженням (без дозволу на це працюючих осіб), здійснюють негласне спостереження за особою та ін., а також мають на озброєнні нарізну зброю тощо. Тому було б доцільним не забороняти, а дозволити таку діяльність іншим фізичним і юридичним особам, але з визначенням та обмеженням здійснення певних заходів, а також установити умови обов'язкової співпраці з правоохоронними органами у попередженні та розкритті злочинів і кримінальних проступків.

Під час дискусії з указаних питань у сучасній юридичній літературі висловлюється точка зору, що доцільно було б визначити у проекті закону вичерпний перелік підстав проведення оперативно-розшукової діяльності, чіткіше визначити орієнтовний перелік оперативно-розшукових заходів та порядок їх здійснення, вимоги до документального оформлення, що не передбачалося в чинному законі та призводить до окремих неузгодженостей між відомствами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Наявність указаних норм дозволить більш чітко врегульовувати досліджені питання у відомчих і міжвідомчих нормативно-правових актах.

На нашу думку, було б доцільно присвятити в рекомендованому законі окреме місце питанням «оперативно-розшукового процесу» чи «оперативно-розшукового провадження», або Оперативно-розшуковому кодексу України, що автор пропонує запровадити ще з 2008 року [10, с. 65–68; 11, с. 31–35]. Законодавче закріплення одного з згаданих понять може стати важливою новелою, яка вказуватиме на важливість комплексу заходів, здійснюваних у рамках ОРД, і засвідчуватиме їх процедурну визначеність за аналогією з кримінальним провадженням згідно з положеннями чинного КПК України, наявністю процесуального кодексу у цивільному праві та ін. Крім цього, в процедурній частині доцільно визначити стадії ОРД, строки ведення оперативно-розшукових справ, їх закриття та використання матеріалів, отриманих у результаті оперативно-розшукової діяльності. Крім цього, на нашу думку, до завдань оперативно-розшукової діяльності доцільно було б додати профілактичну функцію, яка сприяла б реалізації запобігання кримінальних правопорушень, зокрема з наданням права на закриття оперативно-розшукових справ за такою підставою, як «за профілактикою». Наприклад, у чинному законі про ОРД є тільки дві статті, присвячені лише питанням строків проведення оперативно-розшукових справ (ст. 9-1) і підставам для їх закриття (ст. 9-2). Залишаються неврегульованими питання правового та соціального захисту осіб, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність або залучаються до виконання її завдань,

а також матеріально-технічного й фінансового забезпечення оперативно-розшукової діяльності. Під час дослідження встановлено, що в практичних оперативних підрозділах фінансування вказаної діяльності останніми роками майже не здійснюється.

Ураховуючи зміни й спрямованість нашої країни на інтеграцію в Європейський Союз, вдосконалення міжнародно-правових відносин та збільшення кількості підписаних міжнародно-правових актів і договорів щодо міжнародної співпраці з правоохоронними органами інших країн, в законопроекті доцільно передбачити питання координації, взаємодії та міжнародного співробітництва також й у сфері оперативно-розшукової діяльності. У новому законі слід приділити більшу увагу питанням здійснення оперативними підрозділами оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій під час кримінального провадження та їх співвідношенню, питанням використання відповідних матеріалів, отриманих у результаті здійснення таких заходів у межах кримінального провадження, а також оперативно-розшуковому супроводженню кримінальних проваджень у судових інстанціях. Указане відповідатиме сучасним тенденціям розвитку оперативно-розшукової та процесуальної діяльності.

Про доцільність ухвалення нового закону про ОРД свідчить ще й те, що останнім часом прийнято низку змін і доповнень до чинного законодавства стосовно процесуальних положень та оперативно-розшукових заходів, пов'язаних із діяльністю правоохоронних органів у зоні АТО, які, за визначенням окремих учених і практиків, є дискусійними й не відповідають загальноприйнятим канонам національної та міжнародної теорії права, а деякі з них взагалі перебувають на межі порушень законності й прав, свобод та законних інтересів громадян, що є недопустимим згідно з підписаними та ратифікованими Україною міжнародними правовими актами, про що свідчать і рішення Європейського суду з прав людини. На користь невідкладного вирішення досліджених і вказаних проблем свідчить і стан криміногенної обстановки в країні, де вбачається тенденція до зростання кількості тяжких та особливо тяжких, у тому числі резонансних і замовних, злочинів та кількісного збільшення обсягу нерозкритих злочинів. Незважаючи на наявність фахівців в оперативних підрозділах національних правоохоронних органів, керівництво Національної поліції України планує залучати до розкриття резонансних злочинів фахівців зарубіжних правоохоронних органів.

Про важливу роль оперативно-розшукової діяльності у розкритті злочинів у своєму дослідженні зазначав М. А. Погорецький, наголошуючи, що завдяки застосуванню оперативно-розшукових заходів в Україні розкривається понад 80 % неочевидних злочинів, зокрема якщо у 1994 р. матеріали ОРД використовувались лише у 52 %, то у 2000–2007 рр. – у понад 90 % кримінальних справ, розслідуваних органами СБ України і у понад 85 % кримінальних справ, розслідуваних

органами прокуратури, МВС, ДПА України. 100 % кримінальних справ про тяжкі неочевидні злочини та злочини, вчинені організованими групами, розслідуються з використанням матеріалів ОРД [12, с. 5–6]. У свою чергу, досліджуючи практику оперативно-розшукової діяльності зарубіжних країн, зокрема європейських, А. Г. Маркушин стверджував, що саме за допомогою форм і методів оперативно-розшукових заходів поліція вказаних країн розкриває понад 85 % усіх зареєстрованих злочинів [13, с. 22–23], що підтверджує актуальність дослідженого питання. Водночас на сьогодні в оперативних підрозділах нашої країни спостерігається тенденція значної плінності кадрів фахівців із певним досвідом оперативно-розшукової та слідчої роботи, зокрема через атестування, при тому, що кількість набору у вищі навчальні заклади системи МВС України та Національної поліції України, у тому числі для підготовки кадрів для оперативних та слідчих підрозділів, останніми роками значно зменшується. Підміна кадрової фахової професійної підготовки за рахунок підвищення кваліфікації та запланованих короткочасних курсів з підготовки таких фахівців не може позитивно сприйматись професіоналами правоохоронних органів, громадськістю та населенням країни, оскільки така практика у минулому мала негативні наслідки, які буде можна у майбутньому усунути лише протягом багатьох років. Це також підтверджується і практикою поспішливої підготовки та результатами діяльності працівників патрульної служби поліції у сучасному стані, що за окремими фактами, які щоденно накопичуються, не завжди позитивно сприймається у суспільстві.

Висновки. Таким чином, слід зробити висновок про те, що в сучасному стані розвитку України потрібне не внесення змін і доповнень у чинний закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», а ухвалення концептуально нового закону про ОРД, який би регулював вищезазначені та інші наявні проблеми оперативно-розшукової діяльності відповідно до міжнародних правових стандартів з урахуванням національних особливостей правового регулювання суспільних відносин та практики ЄСПЛ і узгоджувався б із чинним КПК України. Такий закон про ОРД, на нашу думку, міг би складатися з двох частин: в одній частині були б урегульовані положення про організацію та виконання вимог чинного КПК України в межах кримінального провадження й оперативного супроводження його в суді, а в іншій частині закону було б закріплено організацію та здійснення оперативно-розшукової діяльності оперативними підрозділами поза межами кримінального провадження, тобто цей закон регулював би здійснення оперативно-розшукової діяльності як такої. Запропонований новий закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» став би законним правовим інструментом своєчасного впливу на кримінально налаштованих осіб на найбільш ранніх етапах підготовки правопорушень і виявлення умислу з метою

запобігання, попередження та припинення вчинення кримінальних правопорушень, а також більш ефективно сприяв би розкриттю тяжких, особливо тяжких, зокрема замовних і резонансних, злочинів, що виникають певні труднощі та вимагають великих процесуальних витрат на їх розкриття.

Втім, порушені питання підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

Список бібліографічних посилань: 1. Гусаров С. М. Генезис запровадження негласних слідчих (розшукових) дій у законодавство та практичну діяльність правоохоронних органів України. *Європейські перспективи*. 2013. № 3. С. 35–39. 2. Водько Н. П. Уголовное судопроизводство Украины вступает в новую эру. *Научный вестник Международного гуманитарного университета (серия: Юриспруденция)*. 2012. Вып. 3. С. 141–147. 3. Бандурка О. М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності: монографія. Харків: Золота миля, 2012. 620 с. 4. Про затвердження положення про Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції: наказ Нац. поліції України від 17.11.2015 № 95. Київ: РВВ МВС і Нац. поліції України, 2015. 18 с. 5. Про затвердження Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України: наказ Нац. поліції України від 10.11.2015 № 85. Київ: РВВ МВС і Нац. поліції України, 2015. 21 с. 6. Про затвердження Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України: наказ Нац. поліції України від 07.11.2015 № 81. Київ: РВВ МВС і Нац. поліції України, 2016. 23 с. 7. Уваров В. Г. Міжнародно-правові стандарти у кримінальному процесу України: монографія. Харків: НікаНова, 2014. 416 с. 8. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260. 9. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Харків: ХНУВС, 2015. 122 с. 10. Юхно О. О. Оперативно-розшуковий процес як один із проблемних чинників взаємодії працівників оперативних підрозділів та досудового слідства // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми взаємодії оперативних і слідчих підрозділів у протидії організованій злочинній діяльності» (Одеса, 18 квіт. 2008 р.)/Одес. держ. ун-т внутр. справ. Одеса, 2008. С. 65–68. 11. Юхно О. О. Актуальні проблеми організації вивчення оперативно-розшукового процесу у зв'язку з прийняттям нового кримінального процесуального законодавства України/Олександр Олександрович Юхно // Впровадження нового Кримінального процесуального кодексу України в правоохоронну діяльність та навчальний процес: досвід та шляхи удосконалення: матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 5 квіт. 2013 р./МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2013. С. 31–35. 12. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Харків: Арсіс ЛТД, 2007. 567 с. 13. Маркушин А. Г. Оперативно-розсыскная деятельность – необходимость и законность. 2-е изд., перераб. и доп. Н. Новгород: НЮИ МВД РФ, 1997. 234 с.

Надійшла до редколегії 03.08.2016

Юхно А. А. Проблемы усовершенствования правового регулирования оперативно-розыскной деятельности и её соответствия уголовному процессуальному законодательству Украины

Рассмотрены проблемные вопросы дальнейшего усовершенствования правового регулирования оперативно-розыскной деятельности в связи с имеющимися неточностями, пробелами и несоответствием с действующим УПК Украины. Проанализирована имеющаяся законодательная и нормативно-правовая база по названным вопросам, даны авторская оценка, предложения и рекомендации относительно урегулирования и законодательного решения имеющихся проблем.

Ключевые слова: реформирование, оперативно-розыскная деятельность, усовершенствование правового регулирования, противодействие преступности, законность, международные правовые акты, правовой инструмент, оперативные подразделения, уголовное производство.

Yukhno O. O. Problems of improving legal regulation of operative and search activity and its concurrence with criminal procedural legislation of Ukraine

The author of the article has studied the issues of further improvement of legal regulation of operative and search activities due to the fact that after the adoption of the Law of Ukraine "On Operative and Search Activity" in 1992 there were dramatic political, social and economic changes in society and the state. After the adoption of the current Criminal Procedural Code of Ukraine in 2012 there were some discrepancies, gaps and inconsistencies with the law of Ukraine "On Operative and Search Activity". It has been noted that the procedure of criminal proceedings experienced significant and conceptual changes, namely organization and conduction of secret investigative (search) actions on behalf of an investigator and initiating activities of operative units has been significantly decreased in terms, which worsened combating crime and solving crimes in the whole, particularly serious, especially serious, paid-for and resonance. It has been found out that adopted legislative and regulatory base in the field of regulation of operative and search activity after the introduction of the current Criminal Procedural Code of Ukraine did not remove existing problems in organizing and carrying out operative and search activities, interaction with the pre-trial investigation agencies, prosecutor's office and court. The author suggested to support scholars and practitioners' propositions for adopting drastically new law, which would consist of two parts and regulate operative and search activity, particularly in terms of criminal proceedings and operative support in court and separately as independent activities. The author has also provided his own vision, evaluation, propositions and recommendations on regulation and improvement of certain areas in the suggested draft of the law concerning operative and search activity to address current problems of operative and search activity, structure of operative units, as well as activities for cooperation and coordination with the departments of pre-trial investigation.

Keywords: reform, operative and search activity, improvement of legal regulation, combating crime, law, international legal acts, legal tools, operative units, criminal proceedings.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС,
ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.5(477)

Т. А. Кобзева,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки навчально-наукового інституту права Сумського державного університету

**ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНИХ СУБ'ЄКТІВ
УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СИСТЕМОЮ УКРАЇНИ**

На основі аналізу чинного національного законодавства, що визначає адміністративно-процесуальний статус наведених органів, виділено державні органи, які найбільшою мірою здійснюють правоохоронну діяльність у сфері управління фінансовою системою. Доведено, що діяльність правоохоронних суб'єктів управління фінансовою системою спрямована на виявлення допущених правопорушень у зазначеній сфері та на здійснення розслідування найбільш небезпечних серед них.

Ключові слова: правоохоронні органи, державні органи, фінансова система України, нормативно-правовий акт.

Постановка проблеми. Надійна фінансова система є стрижнем розвитку та успішного функціонування ринкової економіки, необхідною передумовою зростання і стабільності економіки в цілому. Ця система розподіляє заощадження суспільства та полегшує його повсякденні операції. Зауважимо, що лише після того, як створена надійна фінансова система, стає можливим розвиток ринку грошей і капіталу. Потрібно відзначити, що фінансова система сьогодні є предметом дискусій та обговорень. Вона повинна вирішувати низку соціальних проблем, зокрема: недостатні темпи розвитку економіки; диспропорції розвитку економічної системи; відставання в адаптації до змін на зовнішніх товарних і фінансових ринках; зайву соціальну напруженість, яка негативно впливає на відтворювальний процес; низький рівень задоволення потреб індивідуума тощо. Проте вирішення таких завдань неможливе без належного здійснення правоохоронної діяльності у сфері управління фінансовою системою України. Уся діяльність правоохоронних органів спрямована на захист прав і свобод людини та громадянина, підтримання законності і правопорядку в державі. Основною відмінністю правоохоронних органів від інших державних структур є те, що правоохоронні інститути спеціально наділені державою повноваженнями здійснювати діяльність з охорони прав людини та громадянина від порушень відповідно до встановленого законом порядку.

Стан дослідження. Дослідженню системи державних суб'єктів управління фінансовою системою України приділяли увагу такі вчені,

як М. Г. Белов, М. Т. Білуха, Ф. Ф. Бутинець, Е. А. Вознесенський, Т. І. Єфименко, Є. В. Калюга, Л. М. Крамаровський, М. В. Кужельний, В. М. Митрофанов, В. М. Мурашко, Н. І. Рубан та інші. Проте, на нашу думку, не виправдано мало уваги приділено саме діяльності правоохоронних органів у системі державних суб'єктів управління фінансовою системою України

Тому **метою** статті є розглянути правоохоронні органи в системі державних суб'єктів управління фінансовою системою України.

Виклад основного матеріалу пропонуємо розпочати з визначення сутності поняття «правоохоронні органи». Так, автори підручника «Суд, правоохоронні та правозахисні органи України» під правоохоронним органом розуміють державну установу (або державну юридичну особу), яка діє в системі органів влади й виконує на основі закону державні функції (владні, організаційно-розпорядчі, контрольно-перевірочні тощо) в різних сферах внутрішньої та зовнішньої діяльності Української держави [1, с. 7]. О. М. Бандурка зазначає, що правоохоронні органи – це державні заклади й організації, що функціонують у суспільстві, головною метою діяльності яких є забезпечення законності, боротьба зі злочинністю та іншими правопорушеннями [2, с. 21–23].

Відповідно до ст. 2 закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» правоохоронними органами є органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [3].

Звичайно, не всі правоохоронні органи мають відношення до сфери управління фінансовою системою. Аналіз чинного національного законодавства, що визначає адміністративно-процесуальний статус наведених органів, дав можливість виокремити органи, які найбільшою мірою здійснюють правоохоронну діяльність у сфері управління фінансовою системою.

Зокрема, мова може йти про Службу безпеки України, яка відповідно до ст. 1 закону України «Про Службу безпеки України» є державним правоохоронним органом спеціального призначення, що забезпечує державну безпеку України. Так, наведений орган здійснює боротьбу з таким особливо небезпечним явищем, як фінансування терористичної діяльності. У ст. 25 зазначеного нормативно-правового акта визначено, що в рамках такої діяльності Служба безпеки України має право: одержувати в установленому законом порядку на письмову вимогу керівника органу або оперативного підрозділу Служби безпеки України від органів доходів і зборів,

фінансових та інших установ, підприємств, організацій (незалежно від форми власності) інформацію та документи про операції, стан рахунків і руху коштів на них за конкретний проміжок часу (з розшифруванням сум, дати призначення та контрагента платажу), вклади, внутрішньо- та зовнішньоекономічні угоди, а також завірені копії документів, на підставі яких було відкрито рахунок конкретної юридичної або фізичної особи; залучати в установленому законодавством порядку до проведення перевірок, ревізій та експертиз кваліфікованих спеціалістів установ, організацій контрольних і фінансових органів; подавати за матеріалами оперативно-розшукової діяльності до суду заяви про скасування реєстрації і припинення діяльності суб'єктів підприємництва, а також за наявності підстав, передбачених законом, подавати до суду позови про визнання недійсними угод у порядку, встановленому законодавством України; ініціювати згідно із законом питання накладення на невизначений строк арешту на активи, що пов'язані з фінансуванням тероризму та стосуються фінансових операцій, зупинених відповідно до рішення, прийнятого на підставі резолюцій Ради Безпеки ООН, зняття арешту з таких активів і надання доступу до них за зверненням особи, яка може документально підтвердити потреби в покритті основних та надзвичайних витрат [4].

Більше того, відповідно до ст. 38 Кримінального процесуального кодексу України органи безпеки є органами досудового розслідування, тобто такими, що здійснюють дізнання та досудове слідство. При цьому аналіз ст. 216 цього кодексу свідчить, що органи безпеки здійснюють досудове розслідування [5] таких злочинів: ст. 110-2 КК України «фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України»; ст. 258-5 КК України «фінансування тероризму»; ст. 333 КК України «порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю» [6].

Серед державних правоохоронних суб'єктів управління фінансовою системою варто також назвати Міністерство внутрішніх справ України, яке відповідно до Положення про Міністерство внутрішніх справ України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 878, є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що, зокрема, забезпечує формування державної політики у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку [7]. Через Міністерство внутрішніх справ спрямовується та координується діяльність Національної поліції України (далі – поліція). Відповідно до закону України «Про Національну поліцію» поліція – центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення

охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку [8]. Більш детально адміністративно-правовий статус наведеного правоохоронного органу визначено в Положенні про Національну поліцію, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 877. Відповідно до наведеного нормативно-правового акта поліція, зокрема, здійснює завдання, пов'язані з реалізацією державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку [9].

Серед правоохоронних органів у системі державних суб'єктів управління фінансовою системою варто назвати органи, які здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства та в передбачених законодавством випадках дізнання і досудове слідство злочинів у сфері управління фінансовою системою. Аналіз законодавства свідчить, що одним із таких органів є податкова міліція. Так, правовий статус податкової міліції визначено в Податковому кодексі України. Відповідно до ст. 348 цього Кодексу податкова міліція складається зі спеціальних підрозділів по боротьбі з податковими правопорушеннями, що діють у складі відповідних контролюючих органів, і здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, виконує оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну й охоронну функції. До завдань податкової міліції віднесено: запобігання кримінальним та іншим правопорушенням у сфері оподаткування та бюджетній сфері, їх розкриття, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення; розшук осіб, які переховуються від слідства та суду за кримінальні й інші правопорушення у сфері оподаткування та бюджетній сфері; запобігання та протидія корупції в контролюючих органах і виявлення її фактів; забезпечення безпеки діяльності працівників контролюючих органів, захисту їх від протиправних посягань, пов'язаних із виконанням службових обов'язків [10].

На нашу думку, слід зазначити, що існування податкової міліції не є виправданим і не відповідає загальнодержавній системі правоохоронних органів, у тому числі суб'єктів управління фінансовою системою. Зокрема, ми погоджуємося з авторами законопроекту «Про внесення змін до деяких законів України щодо скасування податкової міліції» від 21 квітня 2015 року № 2681 [11], які в пояснювальній записці до нього зауважують, що на сьогодні потреба в ліквідації податкової міліції, яка діє в складі Державної фіскальної служби України, зумовлюється тим, що Державна фіскальна служба України є цивільною службою, яка не належить до правоохоронних структур, належність до її складу податкової міліції є нелогічною, та й робота податкової міліції в попередні роки повністю дискредитувала цю структуру (щорічно нею порушувалося біля 5 тисяч кримінальних

і оперативно-розшукових справ, з яких до суду доходило тільки 0,2 %) [12]. Таким чином, необхідним є вжиття заходів щодо ліквідації податкової міліції з передачею її функцій до відповідних підрозділів Міністерства внутрішніх справ України.

Крім наведених у системі правоохоронних суб'єктів управління фінансовою системою варто назвати органи, діяльність яких стосується протидії корупційним правопорушенням. У цьому випадку мова йде про Національне антикорупційне бюро, що відповідно до закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових. При цьому основним завданням Національного антикорупційного бюро України є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці [13].

Висновок. Таким чином, правоохоронні органи – це спеціальні державні органи, що здійснюють правоохоронну діяльність з метою охорони та захисту прав і законних інтересів громадян, підприємств та організацій, держави і суспільства, забезпечення безпеки, правопорядку та законності в країні. У контексті нашого дослідження діяльність наведених державних органів спрямована на забезпечення стабільності функціонування сфери управління фінансовою системою, вжиття заходів із недопущення порушень прав, свобод та інтересів зацікавлених осіб і держави в цілому та здійснення розслідування найбільш небезпечних серед них.

Список бібліографічних посилань: 1. Суд, правоохоронні та правоохоронні органи України: підручник/О. С. Захарова, В. Я. Карабань, В. С. Ковальський (кер. авт. кол.) та ін.; відп. ред. В. Маляренко. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 376 с. 2. Судебные и правоохранительные органы: учебник/МВД Украины, Ун-т внутр. дел; Бандурка А. М., Бессмертный А. К., Бессмертный Е. А. и др.; под ред. А. М. Бандурки. Харьков: Ун-т внутр. дел; Эспада, 1999. 350 с. 3. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: закон України від 23.12.1993 № 3781-XII // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>. 4. Про Службу безпеки України: закон України від 25.03.1992 № 2229-XII // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>. 5. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. 6. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. 7. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878 // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL:

<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-п>. **8.** Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>. **9.** Про затвердження Положення про Національну поліцію: постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877 // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-п>. **10.** Податковий кодекс України: закон України від 02.12.2010 № 2755-VI // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>. **11.** Про внесення змін до деяких законів України щодо скасування податкової міліції: проект закону України від 21.04.2015 № 2681/внос. нар. деп. України Насаликом І. С. // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=54846&pf35401=338782>. **12.** Пояснювальна записка до проекту закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо скасування податкової міліції» від 21.04.2015 // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=54846&pf35401=339072>. **13.** Про Національне антикорупційне бюро України: закон України від 14.10.2014 № 1698-VII // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.

Надійшла до редакції 07.07.2016

Кобзева Т. А. Правоохранительные органы в системе государственных субъектов управления финансовой системой Украины

На основе анализа действующего национального законодательства, определяющего административно-процессуальный статус приведённых органов, выделены государственные органы, которые в наибольшей степени осуществляют правоохранительную деятельность в сфере управления финансовой системой. Доказано, что деятельность правоохранительных субъектов управления финансовой системой направлена на выявление допущенных правонарушений в указанной сфере и осуществление расследования наиболее опасных среди них.

Ключевые слова: правоохранительные органы, государственные органы, финансовая система Украины, нормативно-правовой акт.

Kobzieva T. A. Law enforcement agencies in the system of state subjects of managing financial system of Ukraine

Based on the analysis of current national legislation that defines administrative and procedural status of law enforcement agencies, the author has singled out those, which are mostly engaged in law enforcement activities in the area of financial system administration. It has determined that law enforcement system must solve a number of social problems, including: slow paces of economic development; the imbalance of economic system; lag in adapting to changes in external trade and financial markets; excessive social tension, which adversely affects the reproductive process; low level of meeting the needs of an individual, etc. It has been established that the main difference between law enforcement agencies and other state structures is

that law enforcement institutions specially endowed with state powers to carry out activities in protecting human and civil rights from violations under the law. It has been proved that law enforcement agencies – are special state agencies engaged in law enforcement activities aimed at protecting the rights and legitimate interests of citizens, companies and organizations, the state and society, ensuring security, law and order and legality in the country. It has been indicated that the activities of these public agencies aimed at ensuring the stability in the sphere of managing financial system, taking measures to prevent violations of the rights, freedoms and interests of stakeholders and the state in general and realizing investigation of the most dangerous among them.

Keywords: law enforcement agencies, state agencies, financial system of Ukraine, legal act.

УДК 347.952(477)

Л. В. Крупнова,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і правосуддя Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янука

ПРОБЛЕМА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Досліджено проблему ефективності системи виконавчого провадження в Україні з точки зору її організаційно-розпорядчої сутності. Особливу увагу приділено чинникам, які визначають ефективність виконання судових рішень і рішень інших органів. Проаналізовано критерії ефективності виконавчого провадження та можливість їх нормативно-правового закріплення. Запропоновано засоби адміністративно-правового забезпечення ефективності виконавчого провадження та розкрито їх зміст.

Ключові слова: виконавче провадження, адміністративно-правове забезпечення, адміністративно-правові засади, критерії ефективності, державна політика.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку України актуальною є проблема ефективності системи виконавчого провадження. Це обумовлено низкою чинників соціально-правового та організаційно-розпорядчого характеру. Такими чинниками є корупція, неефективність державного управління, непрофесійність влади, недосконалість методів і форм забезпечення виконання судових рішень та рішень інших органів тощо. Усі зазначені чинники мають організаційну природу, яка зрештою і визначає ефективність виконавчого провадження. За таких умов нагальною потребою є детальне наукове опрацювання адміністративно-правових засад виконавчого провадження з метою пошуку оптимальних шляхів підвищення його ефективності.

Стан дослідження. У сучасній юридичній науці аналізу категорії «виконавче провадження» в адміністративно-правовому аспекті у своїх працях приділяли увагу А. Р. Барко, Б. М. Гук, Н. Я. Отчак та інші вчені. Однак спеціального дослідження адміністративно-правових засад ефективності виконавчого провадження не проводилося, що також указує на актуальність теми цього дослідження.

Законодавчі зміни у сфері правового регулювання виконання судових рішень і рішень інших органів, а саме ухвалення у червні 2016 р. закону України «Про виконавче провадження», який набирає чинності 5 жовтня 2016 р., змушує детально зупинитися на адміністративно-правових механізмах, що запроваджуються державою та проаналізувати їх вплив на ефективність указаної системи.

Мета статті полягає в детальному аналізі засобів адміністративно-правового забезпечення виконавчого провадження в Україні та дослідженні основних критеріїв, що визначають ефективність функціонування цієї системи.

Виклад основного матеріалу. Система виконавчого провадження є невід'ємним елементом механізму захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також держави, існування якого відповідає засадам правового громадянського суспільства. Із цього приводу Б. М. Гук зазначає, що виконавче провадження є складним правовим утворенням, сутністю якого є сукупність адміністративно-правових засобів, спрямованих на реальне виконання рішень юрисдикційних органів [1, с. 33]. Варто зазначити, що природа такого утворення має штучний характер, який відрізняється потребою забезпечення безперервного адміністративно-правового впливу у різних сферах владно-розпорядчої діяльності.

На думку Н. Я. Отчак, виконавче провадження – це вид державно-правового примусу, спрямований на організацію процесу з примусової реалізації рішень судів та інших органів (посадових осіб) у випадку невиконання їх фізичними та юридичними особами в добровільному порядку, він виступає завершальною стадією судового провадження як сукупність дій органів і посадових осіб, спрямованих на примусове виконання рішень судів та інших органів, які здійснюються на підставах, у межах повноважень та у спосіб, визначені законодавством України [2, с. 71]. Науковець справедливо акцентує увагу на природі організації процесу виконання юрисдикційних рішень, яка має примусовий характер.

У ст. 1 закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII (далі – Закон № 1404-VIII) зазначається, що виконавче провадження слід розглядати як сукупність дій визначених органів і осіб, що спрямовані на примусове виконання рішень і проводяться на підставах, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією України, цим Законом, іншими законами та нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до цього

Закону, а також рішеннями, які відповідно до цього Закону підлягають примусовому виконанню [3]. Таке визначення розкриває процедурний характер виконавчого провадження, що є досить важливим, оскільки він указує на природу засобів і способів, які використовуються під час виконання судових рішень та рішень інших органів.

В умовах адміністративної реформи та оптимізації виконавчої влади, питанню ефективності виконавчого провадження приділяється особлива увага. Так, План дій щодо реалізації положень Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схвалений Радою з питань судової реформи 17 березня 2015 р., передбачає перехід від державних виконавців до приватних, оптимізацію стадій виконавчого провадження й термінів проведення виконавчих дій, а також забезпечення недопущення відмови у відкритті виконавчого провадження з формальних підстав [4, с. 43].

Згідно з матеріалами Парламентських слухань «Про стан виконання судових рішень в Україні» (22 травня 2013 р.), головними чинниками, що визначають ефективність виконавчого провадження, є такі: якість законодавчої бази, рівень матеріально-технічного забезпечення органів Державної виконавчої служби, ступінь визначеності судових рішень, рівень системи оплати праці та відповідальності державних виконавців, недосконалість відомчого контролю та інше [5].

Вважаємо, що в сучасних соціально-політичних умовах цей перелік слід доповнити ще декількома чинниками, зокрема такими, як: корумпованість влади, наслідком якої є порушення принципу незалежності діяльності системи органів виконавчого провадження; неможливість проведення виконавчих дій на тимчасово неконтрольованих та окупованих територіях (Автономна Республіка Крим та Донбас), а також територіях, що розташовані на лінії зіткнення; нерозвиненість механізмів міжнародного співробітництва у сфері виконання судових рішень та рішень інших органів. Усі перелічені вище чинники обумовлюються специфікою адміністративно-правового забезпечення системи виконавчого провадження, а отже, необхідно звернути увагу на їх зміст і сутність, що у подальшому дозволить визначити критерії ефективності системи виконання юрисдикційних рішень.

У науковій літературі категорія «адміністративно-правове забезпечення» досліджується змістовно, зокрема автори позиціонують її наступним чином:

– адміністративно-правове забезпечення – це здійснюване державою за допомогою правових норм, приписів і сукупності засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона, реалізація та розвиток [6, с. 10];

– адміністративно-правове забезпечення – це цілеспрямоване здійснення уповноваженими суб'єктами упорядкування, закріплення, охорони і розвитку організаційно-управлінських та інших відносин [7, с. 75];

– адміністративно-правове забезпечення являє собою регулювання суспільних відносин за допомогою норм адміністративного права шляхом створення компетентними органами державної влади умов та надання гарантій, необхідних для реалізації учасниками своїх прав та обов'язків [8, с. 189].

Ураховуючи ці визначення, пропонуємо розуміти під адміністративним забезпеченням виконавчого провадження систему організаційно-управлінських заходів, які здійснюються уповноваженими суб'єктами з метою створення умов для ефективного та гарантованого виконання судових рішень і рішень інших органів. Згадуючи окреслені вище чинники ефективності виконавчого провадження, варто наголосити, що обмеження та нейтралізація їх негативного впливу, а також попередження виникнення цих чинників забезпечуються саме на рівні адміністративно-правових механізмів. Утім, передумовою візуалізації цих механізмів є визначення критеріїв ефективності виконавчого провадження, які дозволять поєднати реалії та напрями розвитку.

Аналіз Закону № 1404-VIII та інших нормативно-правових актів свідчить про відсутність закріплення на законодавчому рівні критеріїв ефективності системи виконавчого провадження, що, безумовно, є суттєвим недолаком, оскільки за таких умов важко здійснювати моніторинг діяльності державних та приватних виконавців. Аналіз наукової літератури також свідчить про відсутність уваги до цього питання. Вбачається, що визначення цих критеріїв можна здійснити на підставі аналізу вже відомих чинників, що впливають на ефективність виконання юрисдикційних рішень, і загальних засад виконавчого провадження. До останніх Законом № 1404-VIII віднесено верховенство права, обов'язковість виконання рішень, законність, диспозитивність, неупередженість та об'єктивність, гласність та відкритість, розумність строків провадження, співмірність заходів примусового виконання рішень та обсягу вимог за рішеннями, можливість оскарження рішень, дії чи бездіяльності державних і приватних виконавців [3].

Отже, до критеріїв ефективності виконавчого провадження слід віднести такі досягнуті за звітний період показники:

- кількість виконаних рішень;
- кількість рішень про відкриття виконавчого провадження та про відмову у відкритті виконавчого провадження;
- відсоткове співвідношення добровільно виконаних рішень і рішень, виконаних у примусовому порядку;
- кількість судових скарг на рішення, дії чи бездіяльність державних і приватних виконавців;
- кількість державних і приватних виконавців, яких було притягнуто до відповідальності за порушення законодавства у сфері виконання судових рішень та рішень інших органів;

- кількість випадків і причини порушення строків, передбачених законодавством на проведення виконавчих дій;
- загальна сума виконавчого збору, який перераховано до Державного бюджету України;
- кількість випадків і причини відновлення виконавчого провадження у судовому порядку;
- загальна вартість стягнутого майна;
- показники розшуку боржників і дітей (за виконавчими документами про відібрання дитини).

Вважаємо за необхідне доповнити закон України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень та рішень інших органів» від 2 червня 2016 р. № 1403-VIII [9] запропонованими вище положеннями, закріпивши їх в окремій статті (ст. 6) під назвою «Критерії ефективності діяльності органів та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів». Це дозволить поряд із принципами та гарантіями діяльності державних і приватних виконавців установити чіткі індикатори ефективності державної політики у зазначеній сфері.

Спираючись на сучасну практику та визначені нами критерії ефективності системи виконавчого провадження, вбачається можливим віднести до перспективних засобів адміністративно-правового забезпечення цієї сфери такі:

1. Розширення кола суб'єктів виконання юрисдикційних рішень за рахунок запровадження інституту приватних виконавців. Це сприятиме збалансуванню відповідних суспільних відносин, що, в свою чергу, позитивно вплине на ефективність виконання рішень. Тобто існування дещо специфічного за своєю природою суб'єкта, який порушує принцип державної монополії у сфері виконання рішень, стимулюватиме процес оновлення державних концепцій і доктрин розвитку системи державних виконавців.

2. Посилення відомчого контролю за сферою виконання рішень, що надасть можливість оперативно виявляти та припиняти невиконання уповноваженими суб'єктами власних повноважень і реагувати на такі випадки відповідними законодавчими та підзаконними актами. Істотним зрушенням у цьому питанні став закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII, який передбачає відповідні засоби адміністративно-правового впливу [10].

3. Налагодження взаємодії органів та посадових осіб, що становлять систему виконавчого провадження, з місцевою владою (особливо що стосується військово-цивільних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, територіальні громади яких мешкають на лінії зіткнення). Потреба в цьому обумовлюється не тільки проведенням на території держави антитерористичної операції, а й децентралізацією влади, яка передбачає суттєві організаційно-розпорядчі зміни на місцях.

4. Активізація міжнародного співробітництва з питань імплементації європейських стандартів виконання судових рішень і рішень інших органів. Зрештою, це є однією з умов інтеграції України до Європейського Співтовариства та засобом подолання тих негативних явищ (чинників), які сьогодні гальмують розвиток вітчизняної системи виконавчого провадження.

5. Вжиття заходів щодо попередження випадків протиправної діяльності з боку державних і приватних виконавців. Важливим кроком у цьому напрямку є ухвалення закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII, який передбачає комплекс превентивних антикорупційних механізмів і правил щодо усунення наслідків корупційних правопорушень [11]. Вважаємо, що саме забезпечення законності в цій сфері, є підґрунтям ефективності системи виконавчого провадження.

Реалізація вказаних засобів адміністративно-правового забезпечення потребує використання сучасних форм і методів, що ґрунтуються на принципі балансу примусу та заохочення, утім не варто забувати, що інтереси держави у сфері владно-розпорядчої діяльності мають своє конституційне підґрунтя, а отже, повинні розглядатися як фундаментальні засади державної політики у будь-якій сфері.

На підставі дослідження можна зробити такі **висновки**.

1. Ефективність системи виконавчого провадження визначається досконалістю й розвиненістю засобів її адміністративно-правового забезпечення, які характеризують рівень розвитку виконавчої влади в цілому та пріоритетні напрями її діяльності у сфері виконання судових рішень і рішень інших органів, зокрема розширення кола суб'єктів виконання юрисдикційних рішень, посилення відомчого контролю у цій сфері, налагодження взаємодії виконавців із місцевою владою, активізація міжнародного співробітництва, попередження випадків протиправної діяльності з боку виконавців.

2. Концептуальним недоліком законодавчих актів у сфері виконавчого провадження є відсутність формалізованих критеріїв оцінювання ефективності діяльності державних і приватних виконавців, яка поглиблює дисбаланс відповідних суспільних відносин та засобів їх правового регулювання. Нормативно-правове закріплення запропонованого нами переліку критеріїв здатне вирішити цю проблему та спрямувати діяльність уповноважених суб'єктів у конструктивне організаційно-розпорядче русло.

3. Усі перспективні засоби адміністративно-правового забезпечення ефективності виконавчого провадження повинні мати у своєму підґрунті гармонійно поєднану сукупність імперативних і диспозитивних владних приписів, що впливають на основні засади виконавчого провадження, скеровуючи їх на демократичні принципи реалізації політичної влади, притаманні правовій державі.

Список бібліографічних посилань: 1. Гук Б. М. Адміністративно-правове регулювання механізму примусових заходів виконавчого провадження:

- дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2010. 237 с. **2.** Отчак Н. Я. Правове забезпечення виконавчого провадження у справах про адміністративні правопорушення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2012. 236 с. **3.** Про виконавче провадження: закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>.
- 4.** План дій щодо реалізації положень Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: схвал. Радою з питань судової реформи, протокол засідання № 4 від 17.03.2015. Офіц. док. 96 с.
- 5.** Про стан виконання судових рішень в Україні: парлам. слухання: 22.05.2013 // Постчорнобил: сайт. URL: <http://www.postchemobyl.kiev.ua/stenograma-parlamentskix-sluxan-pro-stan-vikoannya-sudovix-rishen-v-ukra%D1%97ni/>.
- 6.** Римарчук Г. С. Адміністративно-правове забезпечення права інтелектуальної власності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2013. 20 с.
- 7.** Барко А. Л. Поняття і основні риси адміністративно-правового забезпечення функціонування судової системи України. *Публічне право*. 2013. № 2 (10). С. 71–77.
- 8.** Струневич О. П. Адміністративно-правове забезпечення надання рекламних послуг в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2016. 222 с.
- 9.** Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень та рішень інших органів: закон України від 02.06.2016 № 1403-VIII // База даних «Законодавство України»/ Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19>.
- 10.** Про державну службу: закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.
- 11.** Про запобігання корупції: закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

Надійшла до редколегії 15.08.2016

Крупнова Л. В. Проблема ефективності исполнительного производства в Украине: административно-правовой аспект

Исследована проблема эффективности системы исполнительного производства в Украине с позиции её организационно-распорядительной сущности. Особое внимание уделено факторам, определяющим эффективность исполнения судебных решений и решений других органов. Проанализированы критерии эффективности исполнительного производства и возможность их нормативно-правового закрепления. Предложены средства административно-правового обеспечения эффективности исполнительного производства и раскрыто их содержание.

Ключевые слова: исполнительное производство, административно-правовое обеспечение, административно-правовые основы, критерии эффективности, государственная политика.

Krupnova L. V. The problem of efficiency of enforcement proceedings in Ukraine: administrative and legal aspect

The author of the article has studied the problem of the effectiveness of enforcement proceedings system in Ukraine from the perspective of organizational and administrative nature, which provides continuous administrative and legal influence on the members of the relevant legal relations. It has been found out that enforcement

proceedings has a procedural nature, which is reflected in the content of the means and methods used during the execution of judgments and decisions of other authorities. Particular attention is paid to the essence of the main factors that determine the effectiveness of the execution of judgments and decisions of other authorities. The author has analyzed the criteria of the effectiveness of enforcement proceedings, which, taken together, represent the qualitative and quantitative indicators of the activities of public and private executives and the possibility of their regulatory consolidation. The means of administrative and legal ensuring of the effectiveness of enforcement proceedings have been determined; their essence has been revealed. It has been emphasized that the limitation and neutralization of the negative impact of the factors that nowadays determine the effectiveness of enforcement proceedings and prevention of these factors' genesis are provided at the level of administrative and legal mechanisms. The author offers to understand under administrative provision of enforcement proceedings the system of organizational and administrative measures taken by the competent subjects in order to create the conditions for the effective and guaranteed execution of judgments and decisions of other authorities. It has been established that the efficiency of enforcement proceedings depends on modern forms and methods that provide a balance of compulsion and encouragement, however the presence of the constitutional basis requires consideration the fundamental principles of state policy. It has been proved that enforcement proceedings as a separate sphere of imperious and administrative activities has a priority for the government, as evidenced by the latest changes and innovations in this field, implemented in legislative acts during the current year.

Keywords: enforcement proceedings, administrative and legal provision, administrative and legal principles, criteria of efficiency, state policy.

УДК 342.9

В. І. Фелик,

кандидат юридичних наук, доцент, директор Прикарпатського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Визначено особливості адміністративно-правового статусу Національної поліції України як суб'єкта профілактичної діяльності. Досліджено наукові підходи до визначення поняття та структури адміністративно-правового статусу державного органу, розкрито значення поняття «адміністративно-правовий статус Національної поліції як суб'єкта профілактичної діяльності», охарактеризовано особливості адміністративно-правового статусу Національної поліції України як суб'єкта профілактичної діяльності на підставі аналізу положень законодавства в цій сфері.

Ключові слова: Національна поліція України, профілактика, діяльність, статус, суб'єкт.

Постановка проблеми. Ефективність здійснення Національною поліцією України профілактичної діяльності значною мірою залежить від обсягу її адміністративних повноважень у цій сфері. В свою чергу, останні визначаються правовим становищем Національної поліції України в системі адміністративних правовідносин, що виникають у процесі здійснення профілактики правопорушень. Національна поліція є новим органом в системі суб'єктів профілактичної діяльності. Особливість її становища порівняно з іншими суб'єктами профілактичної діяльності визначається специфікою адміністративно-правового статусу цього органу. У зв'язку з цим виникає необхідність у проведенні ґрунтовного дослідження проблеми адміністративно-правового статусу Національної поліції України як суб'єкта профілактичної діяльності, в тому числі з урахуванням положень нового закону України «Про Національну поліцію».

Актуальність теми дослідження підтверджується недостатньою кількістю наукових робіт, присвячених особливостям адміністративно-правового статусу Національної поліції України як суб'єкта профілактичної діяльності, а також відсутністю належної законодавчої регламентації цього питання, що у поєднанні з необхідністю його комплексного наукового аналізу обумовлює важливість і своєчасність цієї статті.

Стан дослідження. Окремі аспекти адміністративно-правового статусу правоохоронних органів досліджували такі вчені, як В. Б. Авер'янов, О. О. Бандурка, Д. М. Бахрах, Н. В. Гудима, І. І. Комарницька, С. А. Курило, О. М. Макаренко, Ю. С. Назар, С. Г. Поволоцька, І. Б. Стахура, С. В. Шестаков, Н. В. Янюк та багато інших. Однак на сьогодні відсутні комплексні дослідження, присвячені особливостям адміністративно-правового статусу Національної поліції України як суб'єкта профілактичної діяльності, що ґрунтуються на сучасних підходах та оновленому законодавстві, що ще раз підкреслює важливість та актуальність запропонованої теми.

Метою статті є визначення особливостей адміністративно-правового статусу Національної поліції України як суб'єкта профілактичної діяльності. Для досягнення поставленої мети планується виконати такі **завдання**: визначити поняття та структуру адміністративно-правового статусу державного органу, розкрити значення поняття «адміністративно-правовий статус Національної поліції як суб'єкта профілактичної діяльності», виявити й охарактеризувати особливості адміністративно-правового статусу Національної поліції України як суб'єкта профілактичної діяльності на підставі аналізу положень законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Національну поліцію України наділено широким колом повноважень у сфері профілактики правопорушень і злочинів. Конкретні права та обов'язки поліції в цій сфері визначаються її адміністративно-правовим статусом.

Варто погодитись із думкою С. А. Курила, що адміністративно-правовий статус – одна з центральних правових категорій, яка має неабияке теоретичне і практичне значення, оскільки правовий статус є одним із тих якісних показників, за якими робляться висновки про рівень правової зрілості держави та суспільства [1, с. 525].

Для виявлення особливостей адміністративно-правового статусу Національної поліції України як суб'єкта профілактичної діяльності необхідно з'ясувати значення категорії «адміністративно-правовий статус».

У словниковому значенні поняття «статус» (status – положення, стан) означає: 1) стан, що склався, положення; 2) правове становище [2, с. 782]. У спеціальній науковій літературі правовий статус визначається як система визнаних і гарантованих державою в законодавчому порядку прав, свобод та обов'язків, а також законних інтересів людини як суб'єкта права. Він відображає весь комплекс зв'язків людини із суспільством, державою й оточуючими людьми [3, с. 129].

Отже, правовий статус притаманний усім особам, оскільки завдяки йому визначається їх становище в системі правовідносин, включно із зв'язками з іншими суб'єктами. Правовий статус також обумовлює обсяг прав та обов'язків особи в конкретному виді правовідносин. В адміністративних правовідносинах учасники наділяються адміністративно-правовим статусом.

На думку Н. В. Гудими, адміністративно-правовий статус – це система обов'язків, прав і повноважень як окремих органів державного управління, так і відповідних посадових осіб, щодо яких законами або нормативними правовими актами такі обов'язки, права і повноваження визначаються [4, с. 82]. Схожої точки зору дотримується В. Б. Авер'янов, який указує, що адміністративно-правовий статус охоплює комплекс конкретно визначених суб'єктивних прав та обов'язків, які закріплено за відповідним суб'єктом нормами адміністративного права [5, с. 194].

Водночас необхідно зазначити, що адміністративно-правовий статус мають не лише державні органи та їх посадові особи, але і громадяни й інші фізичні та юридичні особи, які вступають в адміністративні правовідносини. Крім того, до структури адміністративно-правового статусу слід включити не тільки суб'єктивні права та обов'язки, але й інші елементи, зокрема мету вступу у правовідносини, взаємодію з іншими суб'єктами тощо.

Говорячи про адміністративно-правовий статус Національної поліції як суб'єкта профілактичної діяльності, необхідно враховувати специфіку адміністративно-правового статусу державного органу. Так, на думку О. О. Бандурки, правовий статус державного органу – це певна сукупність його повноважень юридично-владного характеру, реалізація яких забезпечує виконання покладених на нього завдань [6, с. 23]. Звідси випливає, що державний орган, вступаючи в

адміністративні правовідносини, реалізує свої владні повноваження. Погоджуючись із зазначеною особливістю адміністративно-правового статусу державного органу, уточнимо, що реалізація державно-владних повноважень не в усіх випадках означає, що державний орган займає керівне становище по відношенню до іншого суб'єкта. Такий висновок ґрунтується на тому, що державні органи можуть вступати в різні види адміністративних правовідносин, у тому числі ті, в яких відсутні зв'язки влади-підпорядкування.

Важливо зауважити, що, говорячи про адміністративно-правовий статус державного органу, необхідно враховувати, що безпосереднім носієм адміністративних прав та обов'язків виступає посадова особа цього органу, адже від імені будь-якого державного органу завжди виступає його посадова особа, як правило керівник.

В. С. Венедиктов та М. І. Іншин вважають, що статус державного службовця передбачає: 1) наявність у нього повноважень і можливості виступати в межах своєї компетенції від імені держави через державні органи, а також підвищену відповідальність службовця; 2) безпосередню причетність за родом роботи до підготовки, ухвалення (або) втілення в життя державно-управлінських рішень; 3) поєднання нормативно регламентованої діяльності з можливостями ухвалення вольових рішень на підставі регулюючих її правових норм і суб'єктивної інтерпретації ситуації [7, с. 23–24]. Тож, адміністративно-правовий статус державного службовця є похідним від статусу державного органу, в якому він проходить службу.

Правовий статус Національної поліції визначається статтею 1 Закону України «Про Національну поліцію», згідно з якою це – центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [8]. Статус Національної поліції як органу виконавчої влади відзначається особливими завданнями та функціями, що покладаються на неї, управлінськими повноваженнями її посадових осіб – поліцейських. Між тим, зазначене не дозволяє конкретизувати правовий статус Національної поліції як суб'єкта профілактичної діяльності, тому звернемось до наукового визначення цього поняття.

Так, І. Б. Стахура, досліджуючи адміністративно-правовий статус громадського формування з охорони громадського порядку у сфері профілактики адміністративних правопорушень та злочинів, визначає його як закріплену нормами адміністративного права сукупність ознак, які визначають правове становище означеного формування у відносинах з державними та самоврядними органами, фізичними та юридичними особами під час планування й здійснення профілактичних заходів. Зміст правового статусу громадського формування у сфері профілактики правопорушень передбачає сукупність завдань і функцій та компетенцію, які, на думку вченого, є основою структурно-організаційного блоку його діяльності [9, с. 13].

Отже, беручи за основу зазначене визначення та враховуючи особливість діяльності Національної поліції, поняття її адміністративно-правового статусу як суб'єкта профілактичної діяльності можна охарактеризувати як регламентовану нормами адміністративного законодавства систему структурних елементів, що об'єднуються в цільовий, функціональний та організаційний блоки, завдяки яким органи поліції реалізують свої повноваження в сфері попередження вчинення правопорушень і злочинів.

У законі України «Про Національну поліцію» лише частково розкривається зміст профілактичної діяльності Національної поліції, зокрема визначаються права та обов'язки цього органу в досліджуваній сфері. На підставі їх аналізу можемо стверджувати, що структуру адміністративно-правового статусу Національної поліції як суб'єкта профілактичної діяльності складають такі елементи: мета та завдання профілактичної діяльності; принципи профілактичної діяльності; організаційна структура Національної поліції як суб'єкта здійснення профілактичної діяльності; повноваження поліції в зазначеній сфері. Стисло охарактеризуємо ці елементи.

Зокрема, головною метою профілактичної діяльності Національної поліції України є зменшення кількості вчинюваних правопорушень та злочинів і забезпечення таким чином високого рівня публічної безпеки та порядку. Із цією метою Національна поліція виконує завдання щодо захисту прав та інтересів громадян, виявлення та попередження правопорушень, виявлення умов та причин учинення правопорушень, здійснення заходів, спрямованих на їх усунення, тощо.

Принципи діяльності Національної поліції закріплено в розділі II закону України «Про Національну поліцію». Що ж стосується безпосередньо принципів здійснення профілактичної діяльності, то серед них варто виділити такі, як безперервність, рівність, наукова обґрунтованість та ін.

Важливим елементом у структурі адміністративно-правового статусу Національної поліції є організаційна структура цього органу, адже наявність конкретного підрозділу або управління, відповідального за цей напрямок роботи, суттєво підвищує її ефективність. Д. О. Кулик визначає, що структура державної служби – це сукупність ланок і рівнів державної служби, їх підпорядкованість і взаємозв'язок [10, с. 218]. Організаційна структура Національної поліції визначається статтею 13 закону України «Про Національну поліцію», відповідно до якої у складі поліції функціонують: 1) кримінальна поліція; 2) патрульна поліція; 3) органи досудового розслідування; 4) поліція охорони; 5) спеціальна поліція; 6) поліція особливого призначення [8].

У структурі Апарату Національної поліції України утворюється Департамент превентивної діяльності, а на територіальному рівні

у складі патрульної поліції утворюється управління превентивної діяльності. Структуру останнього складають такі відділи: відділ дільничних офіцерів поліції, відділ ювенальної превенції, відділ забезпечення публічної безпеки, відділ масових і охоронних заходів, відділ контролю за обігом у сфері дозвільної системи, відділ аналізу та планування спеціальних заходів, відділ забезпечення безпеки дорожнього руху, відділ впровадження системи автоматичної фіксації порушень правил дорожнього руху та аналізу за станом доріг [11; 12].

Відповідно, кожний відділ спеціалізується на здійсненні профілактичної діяльності в своїй сфері (наприклад, відділ ювенальної превенції – на попередженні вчинення правопорушень серед неповнолітніх). Така система організації Національної поліції як суб'єкта профілактичної діяльності є досить вдалою, оскільки дозволяє охопити широке коло повноважень у сфері профілактичної діяльності та рівномірно розподілити їх між різними відділами. Наявність єдиного управлінського центру дозволяє виявити конкретних посадових осіб – керівників управлінь превентивної діяльності, відповідальних за стан роботи в досліджуваному напрямку у відповідному регіоні та в цілому у державі (Департамент превентивної діяльності в структурі Апарату Національної поліції).

Визначальним елементом адміністративно-правового статусу Національної поліції є її повноваження, які містять взаємообумовлені права та обов'язки, причому первинним елементом у цій конструкції виступають саме обов'язки, для виконання яких поліція наділяється відповідними правами.

І. Б. Стахура виділяє такі профілактичні права й обов'язки громадських формувань з охорони громадського порядку: проведення профілактичних бесід; роз'яснення положень законодавства та інші заходи правового виховання; надання належної педагогічної, психологічної та соціальної допомоги; залучення осіб, до яких застосовуються засоби профілактичного впливу, до суспільно-корисної діяльності; підбір шефів, наставників, волонтерів та громадських вихователів; обговорення поведінки правопорушників у навчальних і трудових колективах та громадських організаціях і створення навколо цих осіб обстановки загального осуду [9, с. 9].

На відміну від громадських формувань, Національна поліція володіє державно-владними повноваженнями, що обумовлює можливість застосування методів не лише переконання, але і примусу. Основними повноваженнями Національної поліції як суб'єкта профілактичної діяльності відповідно до закону України «Про Національну поліцію» [8] є такі: виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, ужиття у межах своєї компетенції заходів для їх усунення; вжиття заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального чи адміністративного

правопорушення; своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та ін.

Отже, адміністративно-правовий статус Національної поліції України як суб'єкта профілактичної діяльності зазнав суттєвих змін порівняно зі статусом колишньої міліції. Зокрема, з позитивного боку необхідно відмітити виділення окремого структурного підрозділу, відповідального за превентивну діяльність, розширення повноважень у сфері профілактики правопорушень та ін. Водночас права й обов'язки Національної поліції як суб'єкта профілактичної діяльності потребують уточнення в окремому відомчому акті.

На підставі проведеного в цій статті наукового дослідження можемо зробити **висновок**, що особливість адміністративно-правового статусу Національної поліції як суб'єкта профілактичної діяльності полягає передусім у тих повноваженнях, які виконує поліція в процесі здійснення такої діяльності. Крім того, певні особливості статусу проявляються і в інших елементах, зокрема в меті та завданнях профілактичної діяльності та в організаційній структурі Національної поліції як суб'єкта профілактичної діяльності.

Подальший розвиток адміністративно-правового статусу Національної поліції як суб'єкта профілактичної діяльності передбачає розробку відомчих нормативно-правових актів, які регламентуватимуть цей вид діяльності у різних напрямках. Формулювання відповідних пропозицій має стати наступним науковим завданням у цій сфері.

Список бібліографічних посилань: 1. Курило С. Л. Адміністративно-правовий статус органів внутрішніх справ як суб'єкта взаємодії з органами місцевої влади з питань забезпечення громадської безпеки та громадського порядку // Форум права. 2012. № 1. С. 523–526. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2012_1_79. 2. Ожегов С. И. Словарь русского языка/под ред. Н. Ю. Шведовой. [23-е изд.]. М.: Рус. яз., 1990. 917 с. 3. Проблемы теории государства и права: учебник/под ред. С. С. Алексеева. М.: Юрид. лит., 1979. 392 с. 4. Гудима Н. В. Проблема статусу центральних органів виконавчої влади у реформуванні державного управління. *Європейські перспективи*. 2010. № 4. С. 80–84. 5. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т./за ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Юрид. думка, 2004. Т. 1: Загальна частина. 584 с. 6. Бандурка О. О. Державна податкова служба в Україні: система, правовий статус, модернізація: монографія/МВС України, Нац. ун-т внутр. справ. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 234 с. 7. Венедиктов В. С., Іншин М. І. Статус працівників органів внутрішніх справ України як державних службовців: наук.-практ. посіб./ МВС України, Нац. ун-т внутр. справ. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 188 с. 8. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379. 9. Стахура І. Б. Адміністративно-правові засади діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку щодо профілактики правопорушень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2011. 19 с. 10. Кулик Д. О.

Характеристика організаційно-штатної структури сучасного інституту державної служби // Форум права. 2013. № 4. С. 215–219. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_4_37. 11. Структура Национальной полиции Украины (по состоянию на 22.06.2016) // Национальна поліція України: тимчас. веб-сайт. URL: <http://www.npu.gov.ua/ru/publish/article/523003>. 12. Структурні підрозділи УГД // Управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції в Київській області: офіц. сайт. URL: <http://udai.gov.ua/korisna-informacia/zakonodavcha-baza/2580/>.

Надійшла до редколегії 22.07.2016

Фелик В. И. Особенности административно-правового статуса Национальной полиции Украины как субъекта профилактической деятельности

Определены особенности административно-правового статуса Национальной полиции Украины как субъекта профилактической деятельности. Исследованы научные подходы к определению понятия и структуры административно-правового статуса государственного органа, раскрыто значение понятия «административно-правовой статус Национальной полиции как субъекта профилактической деятельности», охарактеризованы особенности административно-правового статуса Национальной полиции Украины как субъекта профилактической деятельности на основе анализа положений законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: Национальная полиция Украины, профилактика, деятельность, статус, субъект.

Felyk V. I. Features of administrative and legal status of the National Police of Ukraine as the subject of preventive activities

The article is devoted to determining the peculiarities of administrative and legal status of the National Police of Ukraine as the subject of preventive activities. Scientific approaches to determining the notion and structure of administrative and legal status of the state authority have been studied; the meaning of the concept of “administrative and legal status of the National Police as the subject of preventive activities” has been revealed; the peculiarities of administrative and legal status of the National Police of Ukraine as the subject of preventive activities based on the analysis of legislation in this area have been characterized.

It has been established that crime prevention as the direction of the National Police activities is a system of police measures and powers, methods and ways of their implementation, carried out in order to prevent offenses' commission or to reduce their negative effects, to decline the crime rate in the country and in some regions, as well as to ensure the high level of public safety and order. It has been indicated that administrative and legal status of the National Police as the subject of preventive activities undergone significant changes compared to the status of the former militia. In particular, the author has called as positive the predictions of separate structural unit responsible for preventive activities, empowerment in the field of crime prevention,

etc. At the same time it has been specified on the need to clarify the rights and duties of the National Police as the subject of preventive activities within a separate departmental act. It has been proved that the feature of administrative and legal status of the National Police as the subject of preventive activities is, above all, in those powers operated by the police in the course of such activities. Besides, certain features of the status are manifested in other elements, including objective and tasks of preventive activities, organizational structure of the National Police as the subject of preventive activities.

Keywords: National Police of Ukraine, preventive work, activities, status, subject.

УДК 347.65/.68

О. Є. Аврамова,

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1941-9894>*

ВІДУМЕРЛІСТЬ МАЙНА: АНАЛІЗ ПРАВОВОГО СТАТУСУ

Доведено, що відумерлість майна є спеціальним правовим статусом, у якому відсутній зв'язок між об'єктом та суб'єктом володіння. Відсутність зв'язку в правовому статусі відумерлого майна обумовлюється його відмиранням унаслідок відсутності приватного інтересу до опанування об'єктом власності у зв'язку з відсутністю волевиявлення суб'єкта – потенційного володільця та відмовою суб'єктів від прийняття у власність об'єкта на підставі спадкування.

Ключові слова: відумерлість, майно, спадщина, володіння, зв'язок, суб'єкт, об'єкт, правовий статус об'єкта.

Постановка проблеми. Відумерлість майна є одним із нестандартних феноменів правової матерії, оскільки її правова природа не отримала єдиного розуміння в юридичній науці. Достатньо звернути увагу на дискусію щодо термінологічного визначення цієї категорії, зокрема що ж є більш логічним «відумерлість» чи «виморочність»?

Стан дослідження. Кожен науковець у сфері спадкового права зробив свій внесок у розвиток юридичної думки щодо відумерлості майна/спадщини, зокрема С. С. Бичкова, О. Є. Кухарев, О. П. Печений, О. В. Розгон, Є. О. Рябоконт, Н. Б. Солтис; окремо змінам розуміння цієї категорії присвячено наукові здобутки З. В. Ромовської. Позиції цих учених є внеском у майбутній розвиток спадкового законодавства, однак проблематика теоретичного розуміння відумерлості майна продовжує притягувати роздуми вчених усіх поколінь. Проблемність цього питання посилюється і тим, що ст. 1277 ЦК України [1] вказує лише на процедуру переходу відумерлості спадщини, не даючи визначення поняття відумерлості спадщини та характеристики правового статусу майна, що входить до складу відумерлості спадщини.

Мета статті – встановити структурні елементи правового статусу відумерлості майна.

Виклад основного матеріалу. Спочатку визначимося щодо термінологічної дискусії. Як відомо, термін «відумерлість» був запропонований З. В. Ромовською з метою відновлення більш традиційних термінів у національному законодавстві [2, с. 43, 48]. Дійсно, Псковська Судна Грамота 1397 р. визначала такий вид спадщини, як «відумерщина» [3, с. 501]. Селяни в імперський період називали майно,

щодо якого не залишилось спадкоємців, «обмершим» [4, с. 548]. Це надає можливість сформулювати першу тезу-презумпцію щодо майна, яке залишається без спадкоємця: це майно, в статусі якого щось відмирає.

Наступний крок нашого дослідження – встановлення характеристик об'єкта прав (цивільних прав), що надасть можливість зіставити відумерле майно з об'єктом цивільних прав. Що стосується визначення об'єкта прав, у межах цього дослідження ми приєднуємось до позиції В. О. Лапача, який указував, що під «об'єктами прав» у широкому значенні або, що те ж саме, «об'єктами об'єктивного права» необхідно розуміти абстракцію-ідею [5, с. 9]. Такий підхід обумовлюється тим, що об'єкт прав (цивільних прав) у юридичній науці є неоднозначною категорією. Найбільш поширеною думкою щодо об'єкта прав є твердження С. С. Алексеєва, що об'єкт прав є явищем (предметом) навколишнього світу, на який спрямовано суб'єктивні права та юридичні обов'язки [6, с. 154]. Для визначення особливостей відумерлого майна необхідно звернути увагу на те, що об'єкт прав є елементом матеріального світу, здатного задовольнити потреби особи, отже відумерле майно є предметами матеріального світу та може задовольняти певні потреби суб'єкта. При цьому функція задоволення потреб (інтересу) проявляється у тому, що об'єкт цивільних прав, по-перше, має принципову можливість перебувати в цивільному обігу, і, по-друге, тим, що такий об'єкт допущено в обіг [7, с. 111]. Таким чином, відумерле майно як предмет матеріального світу повинно мати властивість участі у цивільному обігу, однак ця властивість цього об'єкта не може бути реалізована через властивості структури правового статусу. У зв'язку з цим сформулюємо другу тезу-презумпцію: у відумерлого майна можливість брати участь у цивільному обігу перебуває у пасивному стані, стані статичності об'єкта, що характеризується відсутністю можливості реалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків щодо такого майна.

Як слушно зазначає В. І. Сенчищев, правовий статус, із точки зору обсягу правового регулювання, залучається в правовий режим явища об'єктивної дійсності, він є визначальним елементом усього правового режиму. Цей статус є незмінним незалежно від розсуду сторін правовідносини і належить до імперативних норм [7, с. 139]. Тобто правовий статус визначає положення об'єкта у системі об'єктів прав відповідно до його матеріальних властивостей та характеризує зв'язок об'єкта з відповідним (потенційним) суб'єктом. Наявність зв'язку між об'єктом і суб'єктом доводив В. О. Лапач, який указував, що воля та свідомість зобов'язаної особи є посередньою ланкою між правом і фактичними відносинами. Є можливим і необхідним існування прямих юридичних неідеальних зв'язків між суб'єктами й об'єктами цивільних прав як самостійний модус прояву найважливішої властивості об'єкта – перебувати у правовому зв'язку

з відповідною особою незалежно від участі останньої в будь-яких правових відносинах з іншими суб'єктами цивільного права [5, с. 9]. Існування зв'язку між об'єктом та суб'єктом було допущено ще римськими юристами, зокрема у володінні вольового та матеріального елементу на існування вказував Павло. Вольовий елемент охоплював намір володіти річчю, а матеріальний елемент був пов'язаний із фактичним існуванням речі [8, с. 162]. На підставі такого аналізу можна стверджувати, що правовий статус об'єкта цивільних прав складається з наступних елементів: а) фізична (матеріальна) характеристика об'єкта як предмета навколишнього світу; б) місце об'єкта у системі об'єктів прав; в) зв'язок між об'єктом та суб'єктом у вигляді вольової спрямованості суб'єкта на об'єкт, що надає можливість об'єкту прав бути потенційно залученим у відповідні правовідносини.

Зазначені теоретичні міркування дозволяють перейти до аналізу правового статусу відумерлого майна. Як уже зазначалось, правовий статус об'єкта пропонується розкласти на таку структуру: об'єкт – зв'язок – суб'єкт. Застосуємо цю схему до відумерлості майна. Об'єктом є майно, майнові права що, залишаються спадкоємцям. Суб'єкт відумерлого майна має характеристику суб'єктного складу, оскільки має складний характер та охоплює статус суб'єктів і певні факти. До суб'єктного складу відумерлого майна належать: факт наявності приватного власника відумерлого майна (щодо якого констатується факт смерті), факт припущення існування спадкоємців та констатація факту їх відсутності, факт існування публічного суб'єкта, до якого переходить майно померлого власника. Останнім структурним елементом є зв'язок між об'єктом та суб'єктом у вигляді вольової спрямованості суб'єкта на об'єкт. Для відумерлого майна є характерною відсутність саме цього елемента правового статусу, оскільки відсутність вольової спрямованості на отримання у приватну власність об'єкта призводить до неможливості побудови зв'язку між об'єктом та суб'єктом. Розглянемо зв'язки у правовому статусі відумерлого майна детально.

За змістом ст. 1277 ЦК відумерле майно переходить у власність територіальної громади за правилами універсального правонаступництва, що є проявом германського права у національній моделі спадкового права. При цьому за відсутності спадкоємців за заповітом і за законом або усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою [1]. Отже, територіальна громада не має права відмовитися від спадщини за жодних обставин [9, с. 137]. Право власності на відумерле майно у територіальній громаді не виникає самостійно і не виникає за правилами спадкування. Таким чином, вольового зв'язку між публічним суб'єктом прав та відумерлим майном не існує. Цей

зв'язок будується не на праві, а на обов'язку, що унеможливає наявність приватних відносин, побудованих на свободній волі та волевиявленні. Крім того, майно переходить до територіальної громади не з метою отримання позитивного ефекту володіння, а з метою задоволення потреб інших осіб, зокрема кредиторів чи сусідів, яких непокоїть стан безгосподарного утримання об'єкта тощо.

Першою нашою тезою було припущення, що у статусі відумерлого майна щось відмирає, і, дійсно, відмирає зв'язок між об'єктом і приватним суб'єктом. Виникає та сама «відмершина», яка термінологічно має прояв не у «виморочному» майні, а у «відумерлому» майні. У статусі відумерлого майна відсутній вольовий зв'язок між майном і приватним власником у вигляді приватних зазіхань на об'єкт власності. При цьому іноді виникають обставини, коли спадкоємці внаслідок боргів спадкодавця відмовляються від спадщини. Це також є прикладом відмирання зв'язку володіння між об'єктом власності та суб'єктом. Таким чином, відумерлість зв'язку у статусі відумерлого майна – це випадки відсутності приватного інтересу до опанування об'єктом власності у зв'язку з відсутністю волевиявлення суб'єкта – потенційного володільця та відмови від прийняття у власність об'єкта на підставі спадкування. Для ліквідації прогалини у статусі відумерлого майна і залучається незалежний суб'єкт – територіальна громада, яка виступає у ролі зобов'язаного суб'єкта.

Подану у цій статті пропозицію щодо правового статусу відумерлого майна спрямовано і на вирішення дискусії щодо визнання відумерлого майна безхазяйним, що базується на римській традиції, яка має прояв у лінії французького законодавства. Вважаємо, що застосовувати модель безхазяйності до відумерлого майна недоцільно, оскільки у статусі безхазяйного майна відсутній такий елемент, як суб'єкт, що призводить до відсутності зв'язку між суб'єктом та об'єктом, тобто у статусі безхазяйного майна первинним дефектом статусу є відсутність суб'єкта, тоді як у випадку відумерлого майна первинним дефектом статусу є відсутність зв'язку між суб'єктом та об'єктом.

На підставі дослідження можна запропонувати такі **висновки**. Відумерлість майна – це правовий статус об'єкта, в якому відсутній зв'язок між об'єктом та суб'єктом володіння. Відсутність зв'язку в правовому статусі відумерлого майна обумовлюється його відмиранням унаслідок відсутності приватного інтересу до опанування об'єктом власності у зв'язку з відсутністю волевиявлення суб'єкта – потенційного володільця та відмовою суб'єктів від прийняття у власність об'єкта на підставі спадкування. У статусі відумерлого майна між майном і приватним власником вольовий зв'язок у вигляді приватних зазіхань на об'єкт власності відсутній. Доведено, що у статусі безхазяйного майна первинним дефектом статусу є відсутність суб'єкта, а у статусі відумерлого майна таким є відсутність зв'язку

між суб'єктом та об'єктом. Це є головною відмінністю між безхазяйним і віддимерлим майном.

Список бібліографічних посилань: 1. Цивільний кодекс України: закон України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. 2. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право. Академічний курс: підручник. Вид. 2-ге, допов. Київ: Дакор, 2013. 301 с. 3. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. По изд. 1907 г. М.: Спарк, 1995. 556 с. 4. Пахман С. В. Обычное гражданское право в России/под ред., с предисл.: Томсинов В. А. М.: Зерцало, 2003. 736 с. 5. Лапач В. А. Система объектов гражданских прав в законодательстве России: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Ростов н/Д, 2002. 537 с. 6. Алексеев С. С. Общая теория права: курс в 2 т. Т. 1. М.: Юрид. лит., 1981. 360 с. 7. Сенчищев В. И. Объект гражданского правоотношения. Общее понятие. *Актуальные проблемы гражданского права*. 1999. Вып. 1. С. 109–160. 8. Римское частное право: учебник/под ред. И. Б. Новицкого, И. С. Перетерского. М.: Юриспруденция, 1999. 512 с. 9. Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток: монографія. 2-ге вид. Київ: КНТ, 2007. 288 с.

Надійшла до редколегії 26.08.2016

Аврамова О. Е. Вымороченное имущество: анализ правового статуса

Доказано, что вымороченность имущества является специальным правовым статусом, в котором отсутствует связь между объектом и субъектом владения. Отсутствие связи в правовом статусе отмершего (вымороченного) имущества обуславливается его отмиранием вследствие отсутствия частного интереса к присвоению объекта собственности в связи с отсутствием волеизъявления субъекта – потенциального владельца и отказом субъектов от принятия в собственность объекта на основании наследования.

Ключевые слова: вымороченность, имущество, наследство, владение, связь, субъект, объект, правовой статус объекта.

Avramova O. Y. Escheat: analysis of legal status

The relevance of the article is due to the fact that the problems of theoretical comprehension of escheat has not been solved in legal science. The article's objective – is to establish the structural elements of legal status of escheat. To achieve the article's objective the author has analyzed general theoretical positions to determine and characterize the object of the rights, the object of civil rights and legal status of the object of civil rights.

It has been concluded that the legal status of the object of civil rights consists of the following elements: a) physical (material) characteristics of the object as a subject of the world; b) the place of the object in the system of the objects of the rights; c) the relationship between the object and the subject in the form of volitional orientation of the subject on the object that enables the object of the rights to be potentially involved in appropriate legal relations.

Escheat – is a legal status of the object, where there is no relationship between the object and the subject of possession. The lack of relationship in the legal status of escheat is caused by its demise due to the absence of private interest to possess the property by the object because of the lack of the subject's deed – a potential holder and refusal of the subjects to accept the ownership of the object based on inheritance. There is no volitional relationship in the form of private endeavors on the property object in the status of escheat between the property and private owner. It has been proved that the primary defect of the status is the absence of the subject in the status of ownerless property; and in the status of escheat it is the lack of relationship between the subject and the object. This is the main difference between ownerless property and escheat.

Keywords: escheat, property, inheritance, ownership, communication, subject, object, legal status of the object.

УДК 347.477

Ю. М. Жорнокуй,

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6 (права та масових комунікацій) Харківського національного університету внутрішніх справ

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ДОГОВОРІВ ПРО РЕОРГАНІЗАЦІЮ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ

Окреслено авторське бачення окремих проблемних питань, що мають місце у контексті укладення договорів під час реорганізації юридичної особи. Зазважено, що цивільне законодавство не лише не дає відповіді на проблемні питання укладення відповідних договірних конструкцій, але й взагалі не визначає їх правової природи, порядку укладення та виконання. Зроблено висновок, що включення договорів про реорганізацію юридичних осіб у структуру Цивільного кодексу України дозволить впорядкувати правове регулювання процесів реорганізації, послужить надійною гарантією захисту прав їх учасників (акціонерів) і кредиторів.

Ключові слова: реорганізація, договори про реорганізацію юридичної особи, договір про приєднання, договір про злиття, акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю.

Постановка проблеми. Розглядаючи питання правового регулювання реорганізації юридичних осіб, учені в основному акцентують увагу на правовій природі реорганізації, порядку її проведення, правовому становищі сторін і захисті їх прав. Із незрозумілих причин осторонь залишаються питання договірних конструкцій, що опосередковують певні правові зв'язки, – договорів про злиття та приєднання, що одержали в науці найменування «договори про реорганізацію юридичної особи» [1; 2]. При цьому окремі питання зазначених договорів є важливими не тільки для теорії, але й для практичної діяльності.

Метою статті є з'ясування особливостей договірних конструкцій, що укладаються під час реорганізації юридичних осіб.

Виклад основного матеріалу. Насамперед важливо врахувати неприпустимість ототожнення поняття «реорганізація» і конструкції «договори про реорганізацію юридичної особи» що іноді має місце в літературі [3], оскільки, вважаємо, основним завданням реорганізації є не встановлення, зміна чи припинення цивільних прав і обов'язків, а зміна суб'єктного складу цивільних правовідносин. Як наслідок частково необхідно підтримати позицію про те, що договори про реорганізацію можна фактично віднести до договорів про створення юридичних осіб. Однак не всі договори, спрямовані на створення нового суб'єкта права, є установчими¹.

Важливою відправною точкою є позиція про те, що реорганізація юридичної особи, як і процес її створення, здійснюється шляхом послідовного нагромадження ряду юридичних фактів, які в сукупності утворюють юридичний склад, що припускає реорганізацію одного або декількох існуючих юридичних осіб і виникнення одного чи декількох нових суб'єктів як правонаступників.

Іноді договір злиття (приєднання) порівнюють з установчим договором. Науковцями висловлена думка, що відповідно до останньої договірної конструкції її сторони (засновники) беруть на себе зобов'язання створити юридичну особу та визначають порядок спільної діяльності з її створення, участі в її діяльності та управління цією діяльністю, умови передачі їй свого майна, умови й порядок розподілу між собою прибутку та збитків, а також порядок виходу зі складу юридичної особи [5]. Відносно реорганізаційного договору можна сказати, що предметом його регулювання не є порядок участі сторін у діяльності створюваного товариства та управління ним, а також умови і порядок розподілу прибутку й можливість виходу з його складу, оскільки сторони договору перестають існувати.

Аспектом, що дозволяє відрізнити реорганізаційні договори від установчих і договорів про створення корпорації є та обставина, що останні мають за мету організацію якоїсь тривалої діяльності без створення або зі створенням юридичної особи, в той час як реорганізаційні договори переслідують лише мету створення та припинення юридичних осіб і не торкаються поточної їхньої діяльності [6, с. 68]. Тобто договір про реорганізацію не є установчим документом, що підтверджується визнанням статусу установчого документа тільки за статутом переважного числа організаційно-правових форм

---

¹ Д. В. Ломакін вказує, що договори, спрямовані на створення господарського товариства – нового суб'єкта права, не зводяться до одного лише установчого договору. Створення нових господарських товариств може вчинятися і в результаті виконання договорів, що укладаються у процесі проведення реорганізації господарських товариств [4, с. 317].

юридичних осіб. Отже, не можна стверджувати, що договір про реорганізацію визначає правосуб'єктність корпорації.

Правова природа договорів про злиття (приєднання) різних видів господарських товариств, з погляду законодавця, істотно різниться. Так, законодавець прямо не визначає правову природу договорів про злиття та приєднання акціонерного товариства (далі – АТ) і товариства з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ). Як наслідок питання про юридичну природу таких договорів, що укладаються у процесі реорганізації юридичних осіб, у правовій науці є дискусійним, що обумовлено специфікою корпоративних відносин. З цього питання висловлені різні думки, визнаючи такі договірні конструкції: 1) такими, що мають організаційно-майнову природу [7, с. 24]; 2) організаційними договорами [4, с. 321; 8, с. 66–67]; 3) різновидом договору простого товариства [9, с. 38; 10, с. 171]; 4) установчими договорами [11, с. 48]; 5) самостійними договорами [2; 12, с. 15; 13, с. 146]; 6) різновидом угод про спільну діяльність [4, с. 319; 14]; 7) угодами з майновим комплексом [15; 16, с. 65]; 8) як корпоративні організаційні акти [17, с. 24].

Ознаками, що дозволяють відрізнити договори про злиття та приєднання від споріднених, є можливість участі в них тільки юридичних осіб, мета – створення нової (для злиття) або реорганізація (для приєднання) юридичної особи – правонаступника учасників договору¹, що припиняють свою діяльність у результаті виконання договору, безоплатний характер і відсутність істотної умови про поєднання внесків для здійснення спільної діяльності [14]. Зазначене дозволило окремим авторам стверджувати, що реорганізаційні договори в разі злиття та приєднання містять ряд специфічних рис, які не дозволяють віднести їх до правочинів, передбачених законом. Тому є всі підстави віднести їх до непоіменованих цивільно-правових договорів [6, с. 69].

Договори про злиття та приєднання породжують права і обов'язки не тільки для їхніх сторін, але й для третіх осіб: вони визначають правове становище учасників (акціонерів) ТОВ і АТ, що реорганізуються, у той час як вони не є стороною таких договорів.

---

¹Слід звернути увагу на те, що під час вибору найменування нової юридичної особи сторони договору про реорганізацію можуть зберегти одне з існуючих найменувань лише у випадку приєднання. Під час злиття у сторін, що реорганізуються, залишається можливість зберегти факультативну частину такого найменування. В той же час Д. В. Ломакін вказує, що укладення реорганізаційних договорів переслідує особливу мету. Договори про злиття та приєднання спрямовані не на створення нового суб'єкта права, хоча під час злиття господарських товариств новий суб'єкт права якраз і з'являється. Вказані договори укладаються з метою проведення реорганізації господарських товариств. Створення нового суб'єкта права – лише один з етапів проведення процедури реорганізації [4, с. 319].

У свою чергу, наприклад, реалізуючи це положення договору про реорганізацію АТ, слід урахувати права акціонерів на пред'явлення наявних у них цінних паперів товариства для викупу до проведення процедури реорганізації. Внаслідок реорганізації акції можуть бути конвертовані тільки в акції (ч. 2 ст. 80 закону України «Про акціонерні товариства»).

Головною особливістю договору про злиття є те, що він укладається між юридичними особами, що зливаються, які внаслідок виконання договірних зобов'язань припиняють своє існування (ліквідуються). Склад майна, перелік майнових прав і обов'язків, що передаються однією юридичною особою іншій, на думку Н. В. Козлової, визначається договором про злиття [10, с. 171]. Зазначене не дозволяє вчений погодитися із твердженням про те, що договір про злиття (приєднання) АТ за своїм змістом не є цивільно-правовим договором, а є різновидом затверджуваного загальними зборами акціонерів рішення про реорганізацію, яке визначає умови реорганізації за участю декількох юридичних осіб [18, с. 7, 19].

Рішення загальних зборів учасників корпорації про реорганізацію і договір про злиття (приєднання), що укладається такою особою з іншими суб'єктами, є самостійними юридичними фактами, що опосередковують процес реорганізації. Можливою є ситуація, коли договір про злиття (приєднання) взагалі не укладається, а умови реорганізації затверджуються загальними зборами учасників (акціонерів, членів) усіх корпорацій, що реорганізуються¹. Виходячи із зазначеного, Н. В. Козлова підсумовує, що в такому випадку фактична передача окремих видів майна, прав і обов'язків може оформлятися передаточним актом. Однак надалі сама собі суперечить, вказуючи, що перехід прав і обов'язків від одного суб'єкта до іншого має оформлятися відповідним договором (відповідно до вимог закону він може підлягати реєстрації) [10, с. 172, 175]. Виходячи з положень ст. 81 закону України «Про акціонерні товариства», можна чітко визначити, що передача майна, перехід прав і обов'язків у разі реорганізації АТ повинні здійснюватися винятково на підставі договору про його реорганізацію.

Порівняно з українською правовою дійсністю, де розробка проекту договору про злиття (приєднання) товариства та пояснень до його умов покладається на його наглядову раду, у Великій Британії для проведення злиття має бути розроблений проект договору (розд. 905 Закону про компанії), умови якого підлягають опублікуванню

---

¹ Цей аспект стосується правостановлюючого акта при реорганізації АТ. Наприклад, ст. 81 закону України «Про акціонерні товариства» містить імперативну норму про те, що наглядова рада кожного товариства, що бере участь у злитті, приєднанні, поділі, виділі чи перетворенні, розробляє умови договору про злиття (приєднання) або план поділу (виділу, перетворення).

(розд. 906), схваленню акціонерами компаній, що беруть участь у злитті (розд. 907). Директори кожної з компаній, що беруть участь у злитті, зобов'язані надати пояснювальну доповідь (розд. 908), а також висновок експертів (розд. 909).

У Німеччині реорганізація юридичних осіб здійснюється відповідно до Закону про перетворення (1995 р.), в якому закріплено, що представницькі органи суб'єктів, що беруть участь у злитті, укладають попередній договір про злиття. Такий договір визнається укладеним тільки після його схвалення на загальних зборах учасників. У договорі про злиття має міститися установчий договір і статут нового суб'єкта права.

Закони США встановлюють приблизно однаковий порядок реорганізації юридичних осіб будь-якої організаційно-правової форми [1, с. 391]. Злиття та приєднання проводяться відповідно до договору про реорганізацію (у формі злиття або приєднання), який підписується уповноваженими органами всіх договірних об'єднань і юридичних осіб, що беруть участь у реорганізації. Разом з договором про реорганізацію її учасники розробляють план, за яким і проводиться злиття або приєднання. Договір та план приймаються або схвалюються уповноваженим органом. Учасники юридичної особи приймають (схвалюють) названі документи або на загальних зборах, або шляхом письмової згоди¹. Договір про злиття або приєднання, план реорганізації, новий статут або зміни до існуючого статуту мають бути прийняті (схвалені) членами всіх договірних об'єднань і юридичних осіб, що беруть участь у реорганізації. В голосуванні (опитуванні) з питань реорганізації беруть участь усі члени юридичних осіб, навіть якщо за статутом у них немає права голосу з інших питань, наприклад, власники привілейованих акцій.

Особливості реорганізації корпорацій у США полягають у тому, що вищим органом управління будь-якої корпорації є рада директорів.

---

¹ Слід звернути увагу на те, що закони штатів допускають два варіанти прийняття (затвердження) рішення про реорганізацію з одночасним схваленням змісту договору про реорганізацію та плану злиття чи приєднання. Перший варіант передбачає проведення загальних зборів учасників юридичної особи, на яких і вирішуються всі питання реорганізації. Порядок проведення таких зборів – як чергових, так і поза-чергових – частково регулюється нормами законів, а частково – вимогами статутів. Другий варіант полягає у проведенні письмового опитування всіх членів юридичної особи з питання реорганізації. Разом з проектом договору про реорганізацію (проектом рішення) та планом реорганізації кожному члену юридичної особи надаються пояснення та рекомендації з відповідних питань Ради директорів та проект нового статуту або змін до статуту. У встановлені законом чи статутом юридичної особи строки її члени зобов'язані надіслати своє рішення про згоду/незгоду з проведенням реорганізаційної процедури. Форма отримання такого рішення визначається самими засновниками у статуті юридичної особи.

Саме вона ухвалює рішення про реорганізацію в тій або іншій формі, затверджує проект договору про злиття або приєднання, про викуп активів, затверджує план реорганізації. Загальні збори акціонерів тільки схвалюють (не схвалюють) усі перераховані документи й рішення. Якщо запропоновані документи не схвалюються, реорганізація не проводиться.

Чинне цивільне законодавство передбачає укладення договорів під час здійснення реорганізації у формі злиття та приєднання, названих відповідно договорами про злиття та приєднання, що було продемонстровано на прикладі АТ. У свою чергу, ЦК України не тільки не регламентує умови зазначених договорів, порядок їх укладення, зміни та розірвання, але навіть не згадує про них (ст. 104, 106, 107). Відповідно до положень ч. 2 ст. 107 ЦК України після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторів і задоволення або відхилення цих вимог комісія з припинення юридичної особи складає передавальний акт (у разі злиття або приєднання), який має містити положення про правонаступництво щодо майна, прав і обов'язків юридичної особи, що припиняється.

На відміну від вітчизняного права, що передбачає ухвалення рішення акціонерами одночасно з трьох питань: про реорганізацію у формі злиття або приєднання, про затвердження договору про злиття або приєднання та про затвердження передавального акта (ч. 5 ст. 81, 83, 84 закону України «Про акціонерні товариства»), німецьке право за загальним правилом припускає прийняття загальними зборами акціонерів рішення тільки з одного питання – про схвалення договору про злиття (приєднання). При цьому окремого ухвалення рішення про злиття або приєднання та про затвердження передавального акта ні загальними зборами, ні яким-небудь іншим органом товариства не вимагається. Більше того, оскільки до договору про злиття або до його проекту має додаватися проект статуту нового товариства (§ 37 Закону про реорганізацію), то в разі схвалення договору про злиття акціонери одночасно затверджують статут. Це підтверджується також і абз. 2 § 76 Закону про реорганізацію, за яким статут нового товариства визнається дійсним, якщо акціонери всіх товариств, що беруть участь у злитті, схвалять договір про злиття. Це правило не поширюється на приєднання. Зміни до статуту товариства, до якого здійснюється приєднання, автоматично не вносяться зі схваленням договору про приєднання, а вимагають окремого рішення.

Слід звернути увагу на загальну мету, що переслідується сторонами договорів про злиття та приєднання юридичних осіб, – проведення реорганізації юридичних осіб, що опосередковує процедуру універсального правонаступництва, що відрізняє їх від договорів про створення нового суб'єкта права, як це іноді стверджується в літературі [17, с. 23]. Основне завдання, що стоїть перед сторонами

реорганізаційних договорів, – забезпечення у процесі реорганізації переходу прав і обов'язків від одних суб'єктів права до інших. Однак метою сторін договору про злиття є не створення нового суб'єкта права, а забезпечення процедури передачі прав і обов'язків декількох існуючих юридичних осіб одній юридичній особі, спеціально створюваній для цього.

Що стосується такого різновиду реорганізаційного договору, як договір про злиття господарських товариств, то його сторони не стають учасниками новостворюваної корпорації, оскільки їх діяльність припиняється у зв'язку зі створенням нового суб'єкта. Не можна їх називати і засновниками, оскільки засновники – це особи, які ухвалюють рішення про створення корпоративної організації. У процесі злиття господарських товариств не відбувається створення нового господарського товариства, а має місце його створення в процесі реорганізації¹.

Договором про злиття (приєднання) слід установити критерії визначення осіб, уповноважених брати участь у таких зборах (засіданні). Для АТ це тимчасовий критерій, що полягає у встановленні певної дати. Акціонери, чії права на акції враховуються у реєстрі акціонерів на цю дату, визнаються особами, уповноваженими брати участь у спільних загальних зборах акціонерів товариств, що реорганізуються. Порядок денний таких зборів акціонерів має містити питання про розмір і структуру статутного капіталу АТ, створюваного у результаті злиття, а також аналогічні відомості відносно статутного капіталу товариства, до якого здійснюється приєднання. Договір про злиття (приєднання) має регулювати процес формування органів створюваного в результаті злиття товариства, а також відносини з обрання нового складу органів товариства, до якого здійснюється приєднання.

Найбільш важливими положеннями договорів про злиття (приєднання) корпорацій є положення про порядок обміну їх учасниками у процесі реорганізації належних їм часток (акцій, паїв). Ці положення мають істотні особливості під час випуску в процесі реорганізації цінних паперів. У договорі про злиття (приєднання) АТ необхідні обмеження, що перешкоджають довільній заміні цінних паперів (безпосередньо, акції при реорганізації конвертуються тільки в акції; при цьому прості акції конвертуються тільки у прості акції, а привілейовані – у прості або привілейовані), що чинним законодавством не регламентується. Крім того, в разі реорганізації шляхом злиття, приєднання одержання акцій акціонерами – власниками акцій однієї категорії (типу) одного АТ, що реорганізується, проводиться на однакових умовах. Договір про злиття (приєднання) має передбачати, що додаткові внески та інші платежі за цінні папери, розміщені під

¹ Хоча в юридичній літературі висловлено протилежний підхід [16, с. 62–63].

час реорганізації юридичної особи, а також пов'язані з таким розміщенням, не допускаються. У договорі про злиття необхідно вказати способи розміщення цінних паперів при злитті юридичних осіб, до яких належить конвертація. Крім того, договір визначає кількість цінних паперів кожної категорії (типу, серії) кожної юридичної особи, яка бере участь у злитті, що конвертуються в один цінний папір юридичної особи, створюваної в результаті злиття [19].

Аналогічні вимоги з урахуванням наявної специфіки необхідно встановити й стосовно договору про приєднання. Учасники такого договору можуть вибирати один зі способів розміщення цінних паперів, що допускаються нормативними правовими актами. На додаток до цих умов договір про приєднання має містити відомості про кількість цінних паперів кожної категорії (типу, серії) юридичної особи, що приєднується, які конвертуються в один цінний папір юридичної особи, до якої здійснюється приєднання. Серед положень договорів про злиття (приєднання) мають бути такі, що передбачають порядок затвердження змін до установчих документів юридичної особи, до якої здійснюється приєднання, а також установчих документів юридичної особи, створеної в результаті злиття. Необхідною умовою договору про злиття (приєднання) є умова про правонаступництво. Договір має передбачати також розподіл обов'язків з державної реєстрації створеної у результаті злиття юридичної особи та випусків розміщуваних у процесі реорганізації цінних паперів.

Уважаємо, що включення таких загальних цільових договорів, як договори про реорганізацію юридичних осіб, у структуру ЦК України дозволить впорядкувати правове регулювання процесів їх реорганізації, послужить надійною гарантією захисту прав їх учасників (акціонерів) і кредиторів.

Список бібліографічних посилань: 1. Юридические лица в гражданском праве зарубежных стран: монография/О. В. Гаврилюк, Н. И. Гайдаенко Шер, Д. О. Грачев и др.; отв. ред. Н. Г. Семилотина; Ин-т законодательства и сравнит. правоведения при Правительстве Российской Федерации. М.: Инфра-М, 2015. 432 с. DOI: <http://dx.doi.org/10.12737/13188>. 2. Харитонов Ю. С. Договоры о реорганизации юридического лица // PhpBB: юрид. форум. URL: <http://xn--80aaacbcckp8bzatg5cb.xn--p1ai/forum/viewtopic.php?f=17&t=13186>. 3. Зыкова И. В. Юридические лица: создание, реорганизация, ликвидация: монография. М.: Ось-89, 2005. 256 с. 4. Ломакин Д. В. Корпоративные отношения: общая теория и практика ее применения в хозяйственных обществах. М.: Статут, 2008. 511 с. 5. Ем В. С., Козлова Н. В. Учредительный договор: понятие, содержание, сущность и правовая природа. *Законодательство*. 2000. № 3. С. 5–14. 6. Князук И. Т. Понятие и сущность договора о слиянии (присоединении) по праву РФ и Германии. *Вестник РУДН. Серия: Юридические науки*. 2010. № 1. С. 64–71. 7. Суханов Е. А. О видах сделок в германском и в российском гражданском праве. *Вестник гражданского права*. 2006. № 2. С. 5–26. 8. Глушецкий А. А. Реорганизация и крупные сделки. *Закон*. 2006. № 9. С. 61–68. 9. Жданов Д. В. Реорганизация

акционерных обществ в Российской Федерации. М.: Статут, 2001. 206 с. **10.** Козлова Н. В. Правосубъектность юридического лица. М.: Статут, 2005. 476 с. **11.** Кафгайлова Е. В., Ручкин О. Ю., Трунцевский Ю. В. Реорганизация юридических лиц (правовые основы): науч.-практ. пособие. М.: Юрист, 2010. 116 с. **12.** Марков П. А. Теория реорганизации коммерческих юридических лиц: проблемы правового регулирования и правоприменения: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. М., 2012. 56 с. **13.** Харитоновна Ю. С. Управление в гражданском праве: проблемы теории и практики: монография. М.: Норма – Инфра-М, 2011. 304 с. **14.** Савельев А. Б. Договоры слияния и присоединения как соглашения о совместной деятельности. *Право и практика*. 2007. № 3. URL: http://www.kirov.arbitr.ru/press/press_self/244.html. **15.** Архипов Б. П. Реорганизационные договоры о слиянии и поглощении акционерных обществ. *Законодательство*. 2002. № 10. С. 42–54. **16.** Коровайко А. В. Реорганизация хозяйственных обществ. Теория, законодательство, практика: учеб. пособие. М.: Норма, 2001. 112 с. **17.** Аиткулов Т. Д. Некоторые аспекты правового регулирования слияния и присоединения акционерных обществ в праве Российской Федерации и ФПГ // Актуальные проблемы гражданского права: сб. ст. Вып. 4. М.: Норма, 2002. С. 1–74. **18.** Карлин А. А. Реорганизация акционерного общества: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. М., 2004. 25 с. **19.** Ломакин Д. В. Договоры о создании и реорганизации юридических лиц: значение и место в структуре Гражданского кодекса РФ // Законодательство. 2004. № 2. URL: <http://for-expert.ru/articles/zakonodatelstvo-2-2004-1.shtml>.

Надійшла до редколегії 25.08.2016

Жорнокуй Ю. М. Отдельные вопросы договоров о реорганизации юридического лица

Очерчено авторское видение отдельных проблемных вопросов, имеющих место в контексте заключения договоров во время реорганизации юридического лица. Замечено, что гражданское законодательство не только не даёт ответа на проблемные вопросы заключения соответствующих договорных конструкций, но и вообще не определяет их правовой природы, порядка заключения и исполнения. Сделан вывод о том, что включение договоров о реорганизации юридических лиц в структуру Гражданского кодекса Украины позволит упорядочить правовое регулирование процессов реорганизации, послужит надёжной гарантией защиты прав их участников (акционеров) и кредиторов.

Ключевые слова: реорганизация, договоры о реорганизации юридического лица, договор о присоединении, договор о слиянии, акционерное общество, общество с ограниченной ответственностью.

Zhornokui Y. M. Some issues of agreements on the reorganization of a legal entity

The author has outlined his own vision on certain issues that occur in the context of concluding contracts while the reorganization of a legal entity. Special attention is paid to the fact that the civil law does not provide answers on both issues of

concluding relevant contractual structures, and does not determine their legal nature, procedure of conclusion and execution.

The author believes that the reorganization of the legal entity, as a process of creation, is realized by the way of successive accumulation of a number of legal facts, which collectively form a legal structure that involves the reorganization of one or more existing legal entities and the emergence of one or more new subjects as successors.

It has been proved that the agreement on the reorganization is not a statutory document of a legal entity, as supported by the recognition of the status of constituent document only by the statute of a core number of legal forms of legal entities. Consequently, we can not confirm that an agreement on the reorganization determines legal personality of the corporation.

Compared to Ukrainian legal reality the process of concluding agreements on the reorganization of a legal entity in the UK, Germany and the US is more detailed. The Civil Code of Ukraine does not regulate the terms of these agreements, the procedure for their conclusion, changes and termination, and even does not mention them.

The objective of the merger agreement is not creating a new legal entity, but providing the procedure for the transfer of the rights and duties of several existing legal entities to one legal entity, specially created for this.

The parties of the merger agreement of business entities are not the members of newly created corporations, since their activities are terminated because of the creation of a new entity. We can not call them as founders, because founders – are persons, who make a decision on a corporate organization's creation. The formation of a new business entity is not realized in the process of merger of business companies, it occurs within the process of reorganization.

The inclusion of the agreements on the reorganization of legal entities into the structure of the Civil Code of Ukraine will make possible to gradate legal regulation of the processes of reorganization, will serve as a reliable guarantee of protecting the rights of their members (shareholders) and creditors.

Keywords: reorganization, agreements on the reorganization of a legal entity, treaty of accession, merger agreement, joint-stock company, Limited Liability Company.

УДК 349.2

О. В. Худякова,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

**ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ
У КОНТЕКСТІ ПРИЙНЯТТЯ НА СЛУЖБУ
ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

Проаналізовано норми закону України «Про Національну поліцію» щодо встановлення обмежень прав поліцейських, обумовлених службою в Національній поліції України. Вивчається доцільність запровадження відповідних обмежень. Указується, що поліцейські, здійснюючи правоохоронну функцію держави, користуються широким колом владних повноважень, і якщо права цієї категорії працівників певним чином не обмежувати, то існує загроза виникнення конфлікту інтересів, корупційних проявів та зловживання владою працівниками поліції. Надано пропозиції з удосконалення національного законодавства, яке встановлює обмеження прав поліцейських, обумовлених відповідною службою.

Ключові слова: обмеження, кандидат на службу, поліція, політичні партії, сумісництво, страйк.

Постановка проблеми та стан її дослідження. Особливе місце в процесі становлення Національної поліції України посідає її кадрове забезпечення. Проблемами кадрового забезпечення правоохоронних органів у різні часи опікувалися такі фахівці, як: В. Б. Авер'янов, С. С. Алексєєв, Г. В. Атаманчук, Д. М. Бахрах, Ю. П. Битяк, В. С. Венедіктов, В. Я. Гоц, М. І. Іншин, Ю. М. Козлов, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. П. Коренєв, К. Ю. Мельник, С. С. Студенікін, Ю. С. Шемшученко та ін. Незважаючи на великий обсяг проведеної у цьому напрямку роботи, сьогодні ще залишаються проблеми у правовому регулюванні прийняття на службу до поліції, зокрема у сфері закріплення обмежень, пов'язаних із відповідною службою. Тому **метою** статті є визначення обґрунтованості встановлення відповідних обмежень та напрямів удосконалення відповідного національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Частина 3 ст. 49 закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII [1] передбачає, зокрема, що незалежно від професійних та особистих якостей, рівня фізичної підготовки та стану здоров'я на службу в поліції не можуть бути прийняті особи, які відмовляються від узяття на себе зобов'язань дотримуватися обмежень, визначених законом. Таким чином, безсумнівно, що для можливості прийняття на службу до Національної поліції України важливе значення мають обмеження, встановлені для поліцейських, та згода кандидата на службу їх дотримуватися. Під час

прийняття на службу відповідальна особа кадрової служби повинна ознайомити кандидата на посаду поліцейського з обмеженнями, встановленими національним законодавством для поліцейських. Якщо кандидат не бажає дотримуватися цих обмежень, то йому відмовляють у прийнятті на службу до поліції. З огляду на це доцільно дослідити такі обмеження та встановити обґрунтованість їх запровадження.

У словниковій та юридичній літературі під обмеженнями розуміють відхилення від правової рівності, коли звужується обсяг прав і свобод або розширюється коло обов'язків [2, с. 52]; звуження дозволів та встановлення заборон [3, с. 67]; правила, настанови, що обмежують чий-небудь права, дії тощо [4, с. 643]. Отже, обмеженнями є, по суті, певні вилучення з прав та свобод людини або звуження їх змісту, тобто на перший погляд це є негативною практикою з точки зору правового статусу людини. З іншого боку, зрозуміло, що обмеження певних прав є необхідним задля дотримання інтересів інших громадян та держави.

У випадку з поліцейськими передусім йдеться про обмеження їх трудових прав, тобто, по суті, про скасування відповідних юридичних гарантій. На думку К. Ю. Мельника та А. О. Бабенко, сьогодні є надважливим ужити заходів, з одного боку, щодо посилення юридичних гарантій трудових прав працівників, а з іншого – щодо забезпечення ефективної діяльності уповноважених державних органів та їх посадових осіб із реалізації існуючих гарантій відповідних прав [5, с. 51].

Відповідно до ч. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини [6] під час здійснення своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання й поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку й загального добробуту в демократичному суспільстві. Таке розуміння мети правових обмежень сьогодні є традиційним у юридичній літературі. Так, О. В. Малько вважає правове обмеження правовим стримуванням протизаконного діяння, що створює умови для задоволення інтересів контрsubjекта та суспільних інтересів в охороні і захисті; це встановлені в праві границі, у межах яких суб'єкти повинні діяти; це виключення відповідних можливостей в діяльності осіб [7, с. 59]. Із точки зору К. Ю. Мельника, під правовими обмеженнями слід розуміти встановлене законом певне звуження змісту окремих прав та свобод або повна заборона їх використання з метою забезпечення належного захисту прав і свобод інших осіб та нормального розвитку і функціонування суспільства і держави [8, с. 125].

Аналіз закону України «Про Національну поліцію» дозволяє виділити певні обмеження прав поліцейських, пов'язані зі службою:

– обмеження, визначені законом України «Про запобігання корупції» (ч. 1 ст. 61);

- те, що поліцейський не може бути членом політичної партії (ч. 4 ст. 61);
- те, що поліцейський не може організовувати страйки та брати участь у страйках (ч. 5 ст. 61);
- те, що поліцейський не може під час проходження служби займатися іншою оплачуваною діяльністю, крім науково-педагогічної, наукової або творчої (ст. 66);
- обмеження, визначені іншими законами України (ч. 1 ст. 61).

У законі України «Про запобігання корупції» [9] обмежувальні заходи містяться у розділі IV «Запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням». Зокрема, встановлено такі обмеження: по-перше, обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища, по-друге, обмеження щодо одержання подарунків, по-третє, обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, по-четверте, обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави чи місцевого самоврядування, по-п'яте, обмеження спільної роботи близьких осіб.

Слід звернути увагу на те, що обмеження, встановлене у ст. 66 закону України «Про Національну поліцію», що поліцейський не може під час проходження служби займатися іншою оплачуваною діяльністю, крім науково-педагогічної, наукової або творчої, є певним чином тотожним обмеженню, встановленому у ст. 25 закону України «Про запобігання корупції». Разом з тим є певні відмінності у змісті зазначених обмежень. Це передусім неоднакова кількість дозволених посад, на яких поліцейським можна працювати за сумісництвом. Так, ст. 25 закону України «Про запобігання корупції» дозволяє займатися за сумісництвом та суміщенням поряд із тими видами діяльності, що передбачаються законом України «Про Національну поліцію», ще і медичною практикою, інструкторською та суддівською практикою із спорту.

На наш погляд, для уникнення різночитань між нормами згаданих законів необхідно привести вищезазначені переліки посад, на яких дозволяється працювати за сумісництвом та суміщенням поліцейським, до одного «знаменника». Вважаємо, що нічого поганого не буде в тому, щоб передбачити для поліцейських розширений перелік посад, включивши до ст. 66 закону України «Про Національну поліцію» медичну практику, інструкторську та суддівську практику із спорту.

Таким чином, ст. 66 закону України «Про Національну поліцію» доцільно викласти наступним чином: «Поліцейський не може під час проходження служби займатися іншою оплачуваною діяльністю, крім науково-педагогічної, наукової й творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту».

Цікавою є пропозиція К. Ю. Мельника, який обґрунтовує, що поряд із творчою, науковою та викладацькою діяльністю необхідно

законодавчо дозволити працівникам органів внутрішніх справ займатися у вільний від основної роботи час індивідуально-трудовою діяльністю в порядку, який визначено законодавством. Аргументом на користь цього служить те, що за бажанням будь-який вид підприємницької діяльності можна підвести під дозволена законом творчу, наукову або викладацьку діяльність, оскільки вбачання в будь-якій діяльності елементів творчості, наукового дослідження або навчання є суб'єктивним і вельми умовним [10, с. 10].

Також у зв'язку з цим необхідно звернути увагу на правову природу категорій «сумісництво» та «суміщення». Так, Н. В. Веренич казує, що сумісництво та суміщення професій (посад) виступають як форми організації праці зайнятого населення країн. Соціальна мета таких форм організації праці – надати працівникам суспільного виробництва кращі можливості у виборі сфери застосування своїх здібностей до продуктивної праці, забезпечити найбільш повне задоволення інших потреб під час реалізації трудових правовідносин, а також охорону здоров'я та праці таких працівників. Вона поєднує потреби суспільства із соціальними потребами кожної людини, має обов'язковий характер і ретельно забезпечується відповідними приписами нормативних актів [11, с. 13].

У юридичній літературі ці дві категорії розрізняють. Так, К. Ю. Мельник відзначає, що сумісництвом вважається виконання працівником, крім своєї основної, іншої регулярної оплачуваної роботи на умовах трудового договору у вільний від основної роботи час на тому ж або іншому підприємстві, в установі чи організації або у фізичної особи за наймом. Від сумісництва слід відрізнити суміщення професій (посад), яке полягає у виконанні працівником поряд зі своєю основною роботою, обумовленою трудовим договором, додаткової роботи з іншої професії (посади) на тому самому підприємстві, в установі чи організації або в тієї ж самої фізичної особи за згодою працівника протягом установленої законодавством тривалості робочого дня (робочої зміни) [12, с. 165–166].

Н. Б. Болотіна вважає, що суміщення відрізняється від сумісництва тим, що робота, яка суміщається, виконується в рамках одного трудового договору, в межах робочого часу, відведеного для цього, і на тому самому підприємстві, в установі чи організації [13, с. 255]. На думку О. В. Смірнова й І. О. Снігіррової, суміщення професій (посад), як і інші додаткові роботи (на відміну від сумісництва), не оформляються у вигляді другого трудового договору й виконуються протягом установленої тривалості робочого дня (зміни) для основної роботи працівника [14, с. 238].

Виходячи з вищезазначеного, у випадку з поліцейськими, які заважають займатися іншою дозволеною законом діяльністю, у переважній більшості випадків ідеться про сумісництво.

Наступне обмеження, пов'язане зі службою в поліції, встановлюється ч. 4 ст. 61 закону України «Про Національну поліцію», це заборона

поліцейському бути членом політичної партії. Слід звернути увагу на те, що ця вимога певним чином суперечить нормі ч. 1 ст. 49 закону України «Про Національну поліцію», яка передбачає, що на службу в поліції можуть бути прийняті громадяни України незалежно від політичних переконань. У юридичній літературі підтримується позиція щодо встановлення відповідної заборони. Так, К. Ю. Мельник казує, що таке обмеження є обґрунтованим, оскільки виводить правоохоронні органи з-під впливу політичних лідерів та відповідає цілям побудови правової держави в Україні, а також сприяє об'єктивному й неупередженому виконанню службовцями правоохоронних органів своїх посадових обов'язків [15, с. 159]. В. В. Бойцова та Л. В. Бойцова відзначають, що державний службовець має утримуватись від політичної діяльності у формі політичних заяв та акцій і не повинен будь-яким іншим чином засвідчувати своє особливе ставлення до певних політичних партій або рухів [16, с. 118].

Взагалі ж у юридичній науці політичну нейтральність державного службовця вважають одним із факторів, що впливає на стабільність функціонування інституту державної служби [17, с. 65]. Політична нейтральність державного службовця полягає в тому, що він під час здійснення службової діяльності повинен об'єктивно й неупереджено виконувати законні накази (розпорядження) осіб, яким він підпорядковується; державний службовець не може демонструвати свої політичні погляди та вчиняти інші дії, що у будь-який спосіб можуть засвідчувати його особливе ставлення до певних політичних сил, партій чи блоків; він не має права утворювати політичні партії чи блоки та бути їх членом, брати участь у страйках та акціях громадської непокори [18, с. 48].

Національний законодавець передбачив як один із принципів діяльності поліції в Україні політичну нейтральність. Так, відповідно до ст. 10 закону України «Про Національну поліцію» поліція забезпечує захист прав та свобод людини незалежно від політичних переконань та партійної належності. Поліція у своїй діяльності є незалежною від рішень, заяв чи позицій політичних партій та громадських об'єднань. В органах і підрозділах поліції заборонено використовувати будь-які предмети, на яких зображена символіка політичних партій, та провадити політичну діяльність. Поліцейським заборонено висловлювати особисте ставлення до діяльності політичних партій під час виконання службових повноважень, а також використовувати службові повноваження у політичних цілях.

Ще одним обмеженням, установленим для поліцейських, є заборона організовувати страйки та брати участь у страйках (ч. 5 ст. 61 закону України «Про Національну поліцію»).

Страйком в Україні визнається тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками (невихід на роботу, невиконання своїх трудових обов'язків) підприємства, установи чи організації

(структурного підрозділу) з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту) [19]. Виходячи з цього, страйк, по-перше, виражається як колективне, а не індивідуальне припинення роботи працівниками, по-друге, він є тимчасовим заходом, по-третє, він проводиться з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту).

Під останнім національний законодавець розуміє розбіжності, що виникли між сторонами соціально-трудових відносин, щодо: а) встановлення нових або зміни існуючих соціально-економічних умов праці та виробничого побуту; б) укладення чи зміни колективного договору, угоди; в) виконання колективного договору, угоди або окремих їх положень; г) невиконання вимог законодавства про працю [19].

На думку В. А. Сафонова, припинення роботи вважається допустимим, тому що умови праці в кінцевому підсумку визначає особа, що використовує найману працю, і працівники як більш «слабка» сторона, повинні мати засоби, здатні врівноважити їхнє положення у відносинах з роботодавцем у процесі договірної встановлення умов праці. Припинення роботи, що зазвичай спричиняє для роботодавця майнові втрати, є найбільш ефективним засобом такого впливу й повинне допускатися суспільством як спосіб забезпечення фактичної рівності сторін колективних переговорів [20, с. 178].

Слід звернути увагу на те, що і міжнародні документи, і національне законодавство встановлюють можливість заборони права на страйк, коли припинення роботи може негативно позначитися на правах і свободах громадян та інтересах держави. Зокрема, ст. 8 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права передбачає обов'язок держав, які беруть участь у цьому Пакті, забезпечувати, зокрема, право на страйки за умови його здійснення відповідно до законів кожної країни. Крім того, ця стаття містить норму такого змісту: «Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень користування цими правами для осіб, що входять до складу збройних сил, поліції або адміністрації держави» [21].

У юридичній літературі була висловлена позиція про необхідність надання права на страйк працівникам органів внутрішніх справ в окремих випадках. Як зазначає К. Ю. Мельник, практиці відомі численні випадки, коли працівники ОВС закінчували життя самогубством через незадовільні умови життєдіяльності (низький рівень грошового утримання, відсутність і безперспективність отримання житла, неможливість нормально відпочити, необхідність утримувати безробітних родичів тощо). Учений вважає, що такі цінності як життя та здоров'я особи, незалежно від того, яку роботу вона виконує, потребують особливого захисту. З огляду на це К. Ю. Мельник пропонує за наявності загрози життю та здоров'ю працівників органів внутрішніх справ, а також життю та здоров'ю членів їх сімей і близьких родичів надати їм право застосовувати страйк як один із найефективніших засобів вирішення вищезазначених проблем [22, с. 295].

Практика закордонних країн свідчить про те, що нерідко поліцейські обстоюють свої громадянські та соціально-економічні права за допомогою страйку. Так, у травні 2014 р. профспілка поліції бразильського штату Пернамбуку провела страйк. Поліцейські вимагали збільшення заробітної плати на 50 відсотків для рядового та сержантського складу й на 30 відсотків для офіцерів. Середня зарплата рядового в поліції штату Пернамбуку на той час становила 1200 доларів [23]. У серпні 2015 р. поліцейські Нідерландів проводили страйк із вимогами збільшення заробітної плати, соціальних пільг і поліпшення умов праці [24]. У березні 2016 р. у Бельгії оголосили страйк поліцейські аеропорту Брюсселя. Вони вимагали посилити заходи безпеки в аеропорту. Незважаючи на позитивні висновки авіаційної влади й пожежної служби, у поліції заявляли, що не впевнені в безпеці аеропорту для своїх співробітників [25].

З огляду на вищезазначене пропонуємо частину 5 ст. 61 закону України «Про Національну поліцію» доповнити таким реченням: «За наявності загрози життю та здоров'ю поліцейських, а також життю та здоров'ю членів їх сімей, що викликано невикплатою грошового забезпечення та порушенням їх трудових прав керівництвом органу поліції, поліцейським дозволяється застосовувати страйк, забезпечивши при цьому права та свободи інших осіб».

Висновок. Наприкінці відзначимо, що взагалі нами підтримується необхідність установлення обмежень певних прав поліцейських. Поліцейські, здійснюючи правоохоронну функцію держави, користуються широким колом владних повноважень, і якщо права цієї категорії працівників певним чином не обмежувати, то існує загроза виникнення конфлікту інтересів, корупційних проявів та зловживання владою працівниками поліції. Вважаємо, що більшість установлених національним законодавством обмежень для цієї категорії працюючих є обґрунтованими. Щодо окремих обмежень нами у статті були зроблені відповідні застереження.

Список бібліографічних посилань: 1. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 25.08.2016). 2. Козюк М. Н. Принципы, пределы, основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву. *Государство и право*. 1998. № 8. С. 52–53. 3. Алексеев С. С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. М.: Юрид. лит., 1989. 286 с. 4. Великий тлумачний словник сучасної української мови/уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2002. 1440 с. 5. Мельник К. Ю., Бабенко А. О. Проблеми юридичних гарантій трудових прав працівників при укладенні, зміні та розірванні трудового договору: монографія. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2016. 240 с. 6. Загальна декларація прав людини: прийн. і проголош. резолюцією 217 А (III) Ген. Асамблеї ООН від 10.12.1948 // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 25.08.2016).

7. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве: теоретико-информационный аспект. Саратов: СГУ, 1994. 184 с. **8.** Мельник К. Ю. Обмеження прав особистості як наслідок володіння спеціальним правовим статусом. *Право і Безпека*. 2005. Т. 4, № 3. С. 123–127. **9.** Про запобігання корупції: закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 25.08.2016). **10.** Мельник К. Ю. Соціально-правовий захист працівників органів внутрішніх справ (проблеми теорії та практики): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2002. 20 с. **11.** Веренич Н. В. Особливості правового регулювання праці за сумісництвом і суміщенням професій (посад): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2003. 19 с. **12.** Мельник К. Ю. Трудове право України: підручник. Харків: Діса плюс, 2014. 480 с. **13.** Болотіна Н. Б. Трудове право України: підручник. 2-ге вид., стер. Київ: Вікар, 2004. 725 с. **14.** Трудовое право: учебник/под ред. О. В. Смирнова, И. О. Снигиревой; Акад. труда и социал. отношений. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Велби; Проспект, 2008. 600 с. **15.** Мельник К. Ю. Проблеми правового регулювання трудових відносин службовців правоохоронних органів: монографія. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2009. 360 с. **16.** Бойцова В. В., Бойцова Л. В. Политическая нейтральность государственных служащих в Англии. *Государство и право*. 1992. № 9. С. 117–124. **17.** Пархоменко-Куцевіл О. Підходи до розуміння процесу трансформації державної служби. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2008. № 3. С. 59–67. **18.** Березовський Я. Професійна етика публічної служби та запобігання конфлікту інтересів: навч. посіб./Голов. упр. держ. служби України; Порогова програма корпорації «Виклики тисячоліття» (МСС) щодо зниження рівня корупції. Київ: Шк. вищ. корпусу держ. служби, 2010. 67 с. **19.** Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів): закон України від 03.03.1998 № 137/98-ВР // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-вр> (дата звернення: 25.08.2016). **20.** Сафонов В. А. Коллективные трудовые споры: проблемы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. СПб., 2000. 226 с. **21.** Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права: від 16.12.1966 // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 25.08.2016). **22.** Мельник К. Ю. Право на страйк і працівники органів внутрішніх справ // Соціально-захисна діяльність держави в умовах ринкових відносин: матеріали наук.-практ. конф. (Чернігів, 31 трав. – 2 черв. 2007 р.)/за заг. ред. В. С. Венедіктова. Чернігів: Укр. асоц. фахівців труд. права, 2007. С. 293–296. **23.** Карташов И. Забастовка полицейских в Бразилии закончилась всплеском преступности // *Российская Газета*: сайт. 16.05.2014. URL: <https://rg.ru/2014/05/16/zabastovka-site-anons.html> (дата звернення: 25.08.2016). **24.** Забастовка полицейских помешала старту чемпионата Голландии // *Вести.ru*: интернет-газ. 05.08.2015. URL: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=2649116> (дата звернення: 25.08.2016). **25.** Полицейские аэропорта Брюсселя объявили забастовку // *Гордон*: сайт интернет-изд./Androlen Baltic OÜ. 01.04.2016. URL: <http://gordonua.com/news/worldnews/policeyskie-aeroporta-bryusselya-obyavili-zabastovku-126476.html> (дата звернення: 25.08.2016).

Надійшла до редколегії 25.08.2016

Худякова Е. В. Правовая регламентация ограничений прав полицейских в контексте принятия на службу в Национальную полицию Украины

Проанализированы нормы закона Украины «О Национальной полиции» относительно установления ограничений прав полицейских, обусловленных службой в Национальной полиции Украины. Изучается целесообразность применения соответствующих ограничений. Указывается, что полицейские, осуществляя правоохранительную функцию государства, пользуются широким кругом властных полномочий, и если права данной категории работников определенным образом не ограничивать, то существует угроза возникновения конфликта интересов, коррупционных проявлений и злоупотребления властью работниками полиции. Даны предложения по усовершенствованию национального законодательства, устанавливающего ограничения прав полицейских, обусловленных соответствующей службой.

Ключевые слова: ограничения, кандидат на службу, полиция, политические партии, совместительство, забастовка.

Khudiakova O. V. Legal regulation of restricting the rights of police officers in the context of recruiting for the service to the National Police of Ukraine

The author has analyzed the norms of the Law of Ukraine “On the National Police” concerning the establishment of restrictions of the rights of police officers due to their service within the National Police of Ukraine. The advisability of implementing appropriate restrictions has been studied. Overall support for establishing restrictions for police officers with some reservations about some of them has been stated. It has been indicated that police officers performing law enforcement function of the state, use a wide range of powers and, if the rights of this category of employees are not limited in a certain way, then there is a risk of conflict of interest, corruption and abuse of power by police officers.

The author has provided propositions to improve national legislation, which establishes restrictions of the rights of police officers due to the relevant service. The author proves the feasibility of wording the Art. 66 of the Law of Ukraine “On the National Police” as follows: “A police officer while the service can not be engaged in any other paid activities, except for scientific and educational, research and creative activities, medical practice, sports instructor and judge practice”. The author has also grounded the need to amend p. 5 of the Art. 61 of the Law of Ukraine “On the National Police” with the following sentence: “If there is a threat to life and health of a police officer, as well as life and health of their family members, caused by non-payment of salaries and violation of labor rights by leadership of the police force, the police officers are allowed to strike, ensuring the rights and freedoms of other people”.

Keywords: restrictions, candidate for the service, police force, political parties, secondary employment, strike.

ПІДГОТОВКА КАДРІВ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

УДК 351.749:355.54

І. Б. Гончаренко,

кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності Харківського національного університету внутрішніх справ; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0745-6081>;

Ю. О. Михайлова,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності Харківського національного університету внутрішніх справ; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6736-7980>

Досвід підготовки кадрів для сектору безпеки та оборони провідних країн світу та шляхи його впровадження в Україні

Розглянуто особливості системи підготовки кадрів для сектору безпеки та оборони провідних країн світу, визначено певні загальні риси цієї системи. На підставі аналізу особливостей підготовки кадрів для сектору безпеки та оборони у різних країнах запропоновано шляхи впровадження зарубіжного досвіду в систему підготовки кадрів відповідних спецслужб України.

Ключові слова: сектор безпеки та оборони, спеціальні підрозділи, провідні країни світу, система підготовки кадрів, Україна.

Постановка проблеми. Питання створення ефективної системи підготовки кадрів для сектору безпеки та оборони є одним із пріоритетів провідних країн світу й одним з головних чинників забезпечення ефективної реалізації політики національної безпеки та оборони [1, с. 70].

Для України сьогодні, в умовах поширення сучасних загроз її національній безпеці, зокрема загрози зазіхання на суверенітет і територіальну цілісність держави, вкрай актуальним є питання реформування та подальшого розвитку сектору безпеки й оборони держави. Цей процес, у свою чергу, передбачає комплексні зміни у системі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів відповідно до стандартів провідних країн світу. Таким чином, питання формування ефективної системи підготовки кадрів для сектору безпеки та оборони України є важливим державним завданням, що, безперечно, вимагає від науковців дослідження й аналізу кращих світових практик підготовки кадрів у цій сфері. Найбільш актуальними питаннями дослідження закордонного досвіду підготовки кадрів спеціальних підрозділів є визначення загальних принципів професійного навчання спецслужб у зарубіжних країнах, критеріїв і пріоритетів

підготовки відповідних кадрів, умов проходження служби та підвищення кваліфікації тощо.

Стан дослідження. Питанням підготовки та діяльності спеціалізованих підрозділів із правоохоронними функціями для сил безпеки та оборони деяким чином були присвячені праці О. В. Банчук-Петросової, А. В. Бикова, П. М. Бирюкова та І. О. Смородінскової, Д. О. Горбача й В. А. Костюка. Зазначені праці виступають теоретичною базою для подальшого дослідження різноманітних питань підготовки кадрів для сектору безпеки та оборони, але слід зазначити, що вони не мають загальносистемного підходу й окреслюють лише окремі питання діяльності спецпідрозділів без проведення порівняльного аналізу системи підготовки відповідних підрозділів у зарубіжних країнах.

Метою цієї статті є здійснення порівняльного аналізу систем підготовки кадрів для сектору безпеки та оборони зарубіжних країн і визначення можливих шляхів його використання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Важливим кроком на шляху реформування сектору безпеки та оборони України стало затвердження указами Президента України Стратегії національної безпеки України [2] та Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України [3]. Так, Стратегією національної безпеки України заверженою указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015, визначено, що одним з основних завдань з підвищення обороноздатності держави є реформування сил оборони з орієнтацією на створення високо-ефективних боєздатних підрозділів Збройних сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань і забезпечення пріоритету їх якісних, а не кількісних характеристик [2].

Сучасне прагнення України до реформування сектору безпеки й оборони має ґрунтуватися на аналізі та дослідженні кращих прикладів системи підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації спеціальних підрозділів інших країн, які виконують завдання із підтримання миру та правопорядку.

Так, у багатьох державах велика вага надається питанням відбору кадрів для забезпечення національної безпеки та оборони. Наприклад, для того щоб стати членом групи «Nucleo Operativo Centrale di Sicurezza» (скор. NOCS) – елітного італійського підрозділу, призначеного для виконання найскладніших завдань і небезпечних місій антитерористичної та антикримінальної спрямованості, необхідно пройти жорсткий багатоступінчастий відбір. При цьому головною умовою вступу до поліцейського спецназу Італії є абсолютна добровільність. Той, хто бажає стати співробітником цієї групи, повинен мати стаж служби в поліції не менше чотирьох років. Відбір починається зі співбесіди, яку проводить один із досвідчених офіцерів групи, потім здійснюються докладне медичне обстеження, низка психологічних тестів і перевірка фізичних можливостей кандидата. Тест

із фізичної підготовки передбачає: біг на 5000 метрів (до 20 хв), біг на 100 метрів (до 14 сек), плавання вільним стилем на 100 метрів, стрибки у висоту (не менше 1,35 м), стрибки в довжину (не менше 4,5 м), підйом канатом тільки з використанням рук, вправи з вогневої підготовки з пістолета на дистанціях в 15 і 25 метрів. Під час відбору особлива увага приділяється мотивації кандидатів, їх психологічній стійкості.

Особи, які пройшли первинний відбір, направляються на базовий курс навчання тривалістю 6 місяців. За такими ж самими критеріями здійснюється відбір жінок до цього підрозділу. Зазвичай усі тести долають не більше 5–10 відсотків кандидатів, і саме їх зараховують до штату групи NOCS [4].

Що ж стосується безпосередньо системи підготовки кадрів забезпечення національної безпеки будь-якої розвинутої країни світу, то вона ґрунтується на трьох головних факторах: освіті, професійному досвіді проходження служби та самовдосконаленні.

Наприклад, питання підготовки кадрів для забезпечення національної безпеки США слід розглядати в контексті федеральної програми навчання з питань національної безпеки (National Security Education Program), яка була запроваджена відповідним законом, де сформульовано загальний напрямок зусиль у сфері підготовки кадрів для американських спецслужб. Головними цілями цієї Програми є такі: надання необхідних ресурсів для задоволення освітніх потреб сфери національної безпеки США, підвищення рівня якості викладання іноземних мов, країнознавства та інших важливих для національної безпеки США предметів в галузі міжнародних відносин, збільшення категорій спеціалістів, на яких покладено обов'язки, пов'язані із забезпеченням національної безпеки держави [5].

У США для координації дій у сфері підготовки кадрів для спецслужб створено Консорціум керівників навчальних закладів, а також низку інших керівних і координуючих органів, покликаних сприяти питанням підготовки кадрів. Важливе місце серед них посідає Комітет вивчення іноземних мов. Знання іноземних мов, включно із знанням мов країн СНД, визнано у США важливою умовою досягнення успіхів у роботі спецслужб [6, с. 107].

Слід звернути увагу на те, що загальний принцип професійного навчання у зарубіжних країнах полягає у базовій підготовці та періодичному навчанні на курсах підвищення кваліфікації протягом усього строку служби.

Вивчення зарубіжного досвіду дозволяє стверджувати, що навчальний процес підготовки кадрів для сил безпеки характеризується такими особливостями, як чітко виражена спеціалізація, практична орієнтація, інтенсивність та короткостроковість. У підготовці кадрів велика вага надається засвоєнню та відпрацюванню навичок практичної діяльності. Наприклад, бійці спецпідрозділу «Сайєрет Дувдеван»,

як і інших спецпідрозділів Сил оборони Ізраїлю, перш ніж бути допущеними до участі в бойових операціях, проходять тривалу теоретичну та практичну підготовку, яка охоплює:

- 4 місяці загальновійськової підготовки;
- 2,5 місяці посиленої підготовки за програмою піхотинця, пид час якої особлива увага приділяється військовій топографії, тактиці дій у складі вертолітного десанту й дій у складі роти;
- 2 місяці базової підготовки за програмою підрозділів спецназу з посиленою програмою з військової топографії та основ проведення контртерористичних операцій;
- 3 тижні базової контртерористичної підготовки в спеціальному навчальному центрі;
- 1 місяць посиленої контртерористичної підготовки під керівництвом інструкторів підрозділу;
- 4 місяці вивчення тактики та специфіки дій підрозділу, що передбачають, крім інших дисциплін, вивчення арабської мови, історії та культурних звичаїв арабів, психології їх поведінки; ретельно вивчаються способи маскуваня.

Дуже багато часу пид час підготовки та роботи приділяється відпрацюванню прийомів рукопашного бою, причому тренувальні поєдинки проводяться, як правило, з мінімально необхідними для безпеки обмеженнями й захисним спорядженням [7].

Однією із характерних рис процесу підготовки кадрів для сил безпеки й оборони зарубіжних країн є інтенсивність навчального процесу. Така інтенсивність є характерною для курсів підготовки бійців штурмового підрозділу (SOA) Канади. Кандидати починають із засвоєння навчальної програми курсу підготовки штурмовика спецоперацій (Special Operations Assaulter Course (SOAC)). Усі зараховані в штат проходять курс боротьби з тероризмом (AT) і розвідувально-диверсійної підготовки. AT-курс охоплює навчання тактиці звільнення заручників на всіх видах транспорту, включно з водними. До програми курсу входить вивчення різних особливостей, технічних характеристик будівель і споруд, транспортних засобів і шляхів проникнення до них, відпрацювання алгоритму дій в умовах замкнутого простору й робота зі штурмовими засобами. Розвідники-диверсанти працюють за своїм графіком. Вони вивчають різні системи стрілецької зброї. Також до програми входить мінно-підривна справа. Далі кандидати відпрацьовують навички десантування як з літаків, так і з вергольотів, у тому числі в різних складних умовах: на воді, в гірських умовах і в пустелі. Програма навчання мистить також курс гірської, гірськолижної та легководолазної підготовки. Гірська й гірськолижна підготовка проходять, як правило, у важких кліматичних умовах. Одночасно відпрацьовується вогнева підготовка в умовах високогір'я [8].

Варто зазначити, що програми та заходи щодо підвищення кваліфікації персоналу не поступаються за своїм значенням базовій підготовці, а іноді навіть перевищують її за кількістю учасників і залучених ресурсів. У зарубіжних країнах особливе значення має мотивування персоналу до подальшого самовдосконалення, самоосвіти та зростання професійної майстерності. Тому держава виділяє значні кошти на додаткову професійну освіту й підвищення кваліфікації.

Співробітникам спецслужб надається можливість підвищувати кваліфікацію в рамках своєї вузької спеціальності або здобувати нові знання та навички в суміжних галузях. Для позначення цього напрямку підвищення кваліфікації в Америці вживається навіть спеціальний термін – «перехресна підготовка».

Так, бійці Дев'ятого парашутно-штурмового полку «Кол Мошин» – 9^e Reggimento d'Assalto Paracadutisti Col Moschin (також відомого під скороченою назвою «Ноно» – «дев'ятка»), який входить до складу повітряно-десантної бригади «Фольгоре» та вважається формуванням італійської армії, призначеним для виконання найскладніших спеціальних завдань, підвищують свою кваліфікацію протягом усього періоду служби.

Індивідуальна підготовка бійців полку «Кол Мошин» удосконалюється протягом усієї їхньої служби за рахунок спеціальних курсів, організованих в Італії:

- курс навчання з використання ARO-ARA підводних дихальних апаратів (із закритим і напівзакритим циклами); цей курс триває 14 тижнів, протягом цього періоду спецназівці займаються в центрі підготовки підводних диверсантів COMSUBIN у Вариньяно;

- удосконалений курс альпінізму та лижної підготовки в гірському навчальному центрі CEALP в Аосте;

- курс стрибків із парашутом з великих висот із використанням кисневих апаратів для дихання за методикою HALO / HANO;

- снайперський курс, під час якого рейнджери вчаться використовувати традиційні снайперські гвинтівки, а також гвинтівки калібру 7,62 мм НАТО й більш потужні – 338 Lapua Magnum (12,7 мм);

- курс забезпечення безпеки VIP-персон; на нього відводиться 5 тижнів, 3 з яких займає вивчення прийомів особливої охорони і так званої інстинктивної стрільби з пістолета, а 2 тижні призначаються для вивчення методів високошвидкісного екстремального водіння.

Інші курси організовано за кордоном, заняття на них проводяться, як правило, в Міжнародній школі далекого патрулювання та розвідки Пфуллендорфе (Німеччина), який є школою сил спеціального призначення НАТО. У цьому центрі рейнджери 9-го полку «Кол Мошин» проходять такі курси:

- курс патрулювання;

– курс CQB (ближнього бою), під час якого спецназівці дізнаються, як своєчасно реагувати на вогонь противника, як уникати такого вогню, як вести точну стрільбу, уникаючи непотрібної витрати боеприпасів; крім того, на цьому курсі вони вивчають зброю армій тих країн, які не є членами НАТО;

– стрілецький курс, під час якого бійці відпрацьовують різні засоби ведення вогню, а також методи маскування;

– курс розпізнавання, після проходження якого вони стають здатними розпізнавати озброєння, спорядження й обладнання іноземних армій на полі бою;

– бойовий курс виживання, під час якого рейнджери отримують основні уроки з техніки виживання, вміння поводитися у випадку захоплення в полон, навички збереження психологічної стійкості під час допиту;

– курс із планування операцій, який охоплює уроки планування спецоперацій, розробки тактики їх проведення, забезпечення транспортом, зв'язком та ін.; цей курс призначається головним чином для командного складу полку;

– медичний курс або спеціальний бойовий медичний курс, який триває 24 тижні й закінчується 4-тижневою практикою в різних лікарнях і в кризовому центрі в Нью-Йорку [9].

Окремим аспектом підготовки кадрів зарубіжних спецслужб є патріотичне виховання, яке поряд із професійним навчанням є невід'ємною частиною цілісної системи підготовки кадрів. Патріотичні ідеї привносяться у виховний процес ненав'язливо як складова частина роботи щодо зміцнення та підтримання в осіб, що навчаються, високого ступеня лояльності й відданості державі, відомству та своїй справі.

Проведене нами дослідження дозволяє сформулювати таку низку **висновків і рекомендацій**.

1. Доречним сьогодні є розроблення нової раціонально та науковообґрунтованої організаційно-штатної структури сектору безпеки та оборони України, перегляд чисельності офіцерського корпусу сектору безпеки та оборони України, визначення доцільного співвідношення між категоріями офіцерського складу, потреби у підготовці кадрів для різних рівнів управління, що в подальшому потребує і перегляду структури системи військової освіти й системи підготовки та підвищення кваліфікації офіцерського складу. Крім того, пропонуємо переглянути обсяги держзамовлення на підготовку кваліфікованих офіцерських кадрів і фахівців з вищою освітою для структур сектору безпеки та оборони у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання з урахуванням потреб забезпечення національної безпеки України та економічних можливостей держави.

2. Вбачається необхідним налагодження тісної співпраці з міжнародними об'єднаннями, діяльність яких пов'язана з підготовкою

кадрів для сил безпеки та оборони. Так, наприклад, корисним і цікавим для України є досвід активної діяльності таких міжнародних об'єднань, як Міжнародна асоціація шефів поліції, Міжнародна поліцейська асоціація, Європейська асоціація жінок-поліцейських тощо.

3. Для підготовки кадрів забезпечення безпеки та оборони у зарубіжних країнах на першому плані стоїть практичне спрямування навчання, зорієнтоване на вирішення конкретних практичних завдань. Із нашої точки зору, головною складовою процесу як навчання, так і перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для забезпечення безпеки та оборони України також має стати практична складова, яка полягає у наближенні навчання до реальних умов службової діяльності шляхом збільшення обсягу практичних занять на бойовій техніці, залучення слухачів до участі у військових навчаннях і тренуваннях.

4. Система підготовки кадрів для сил безпеки та оборони більшості розвинених країн має такі особливості, як чітко виражена спеціалізація, інтенсивність і короткостроковість навчального процесу. Натомість система підготовки відповідних кадрів в Україні є більш довготривалою. Однак слід зазначити тенденції до скорочення строків навчання деяких підрозділів, наприклад у підготовці кадрів патрульної поліції України.

5. Окрему увагу під час підготовки кадрів для сфери національної безпеки в зарубіжних країнах приділено вивченню іноземних мов та інших важливих для безпеки держави предметів у галузі міжнародних відносин. Зважаючи на це, доречно переглянути навчальні програми шляхом збільшення часів на мовну підготовку, вдосконалення системи викладання іноземних мов і створення спеціального органу, на який буде покладено функції координації та контролю за підготовкою кадрів для сил безпеки та оборони України.

6. У зарубіжних країнах значні зусилля спрямовано на якісний відбір кадрів для сил безпеки. Із нашої точки зору, система медичних і психологічних заходів профвідбору кадрів для сектору безпеки України є ще не досконалою. Непоодинокими є випадки формального ставлення до медичного та психологічного обстеження кандидатів на службу, необґрунтованими й недостовірними є окремі висновки військових лікарських комісій про придатність до професійної діяльності за станом здоров'я працівника чи кандидата на службу, а також психологічних обстежень на готовність працівника до професійних дій.

7. Вважаємо, що особливої уваги в плані можливої реалізації в Україні заслугоує і діяльність щодо підвищення кваліфікації співробітників спецслужб. Запозичення принципу «короткого, але частого» підвищення кваліфікації співробітників спецслужб, якого дотримуються іноземні держави, уявляється розумним і прийнятним для підготовки кадрів в Україні.

8. На нашу думку, необхідним елементом розпочатого процесу реформування сектору безпеки та оборони України може стати розроблення Національної стратегії кадрового забезпечення оборонної сфери України, яку передбачається реалізовувати за такими основними стратегічними напрямками: підготовка кадрів для структур сектору безпеки та оборони, підвищення кваліфікації та перепідготовка кадрів для структур сектору безпеки та оборони, державний моніторинг професійної діяльності кадрів структур сектору безпеки та оборони, гуманітарна та соціальна сфера сектору безпеки та оборони.

Подальші наукові дослідження з цієї проблематики дозволять, на наш погляд, розробити та реалізувати найбільш оптимальні й ефективні програми підготовки кадрів спеціальних підрозділів, що дасть змогу впровадити системні реформи сектору безпеки та оборони України.

Список бібліографічних посилань: 1. Банчук-Петросова О. В. Загальна характеристика кадрової політики сектору безпеки провідних країн світу. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Управління»*. 2014. Вип. 1. С. 69–76. URL: http://visnyk.amu.edu.ua/images/NV_UPRAVLINYA_1_2014.pdf. 2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015 // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>. 3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»: указ Президента України від 14.03.2016 № 92/2016 // Президент України: офіц. інтернет-представництво. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/922016-19832>. 4. NOCS // Polizia di Stato: офіц. сайт. URL: <http://www.poliziadistato.it/articolo/23291/>. 5. National Security Education Program. URL: <http://www.nsep.gov/>. 6. Серебряков Е. Подготовка кадров иностранных спецслужб. *Обозреватель*. 2006. № 10 (201). С. 100–110. URL: http://www.observer.materik.ru/observer/N10_2006/100_110.pdf. 7. Lewis J. The Gun Digest Book of Assault Weapon. [Б.и.]: F+W Media, 2011. 256 p. 8. CANSOFCOM Командование сил специальных операций (Канада) // Warday: военный обозреватель. URL: <http://warday.info/podrazdeleniya/1703-cansofcom-komandovanie-sil-specialnyh-operaciy-kanada.html>. З посиланням на джерело: <http://www.brutishka.ru>. 9. 9° Reggimento d'assalto paracadutisti «Col Moschin». URL: <http://www.colmoschin.it>.

Надійшла до редколегії 04.08.2016

Гончаренко И. Б., Михайлова Ю. О. Опыт подготовки кадров для сектора безопасности и обороны ведущих стран мира и пути его внедрения в Украине

Рассмотрены особенности системы подготовки кадров для сектора безопасности и обороны ведущих стран мира, определены отдельные общие черты этой системы. На основании анализа особенностей подготовки кадров

для сектора безпеки та оборони в різних країнах пропонуються шляхи впровадження зарубіжного досвіду в систему підготовки відповідуючих спецслужб України.

Ключевые слова: сектор безпеки та оборони, спеціальні підрозділи, ведучі країни світу, система підготовки кадрів, Україна.

Honcharenko I. B., Mikhalova Y. O. Experience of world leading countries in personnel training for the defense and security sector and the ways of its implementation in Ukraine

The features and general characteristics of personnel training system for the defense and security sector of world leading countries have been determined. The best practices of training, retraining and advanced training system of personnel for special units of different countries that perform tasks of maintaining peace and order have been analyzed. The ways of implementing international experience into personnel training system of the relevant special services of Ukraine have been offered.

The authors have made conclusions on the need to develop new rational and scientifically based organizational and nominal structure in the defense and security sector of Ukraine, to establish close cooperation with international organizations, whose activities are related to the personnel training for security and defense forces. Special attention has been paid to the main component of the personnel training system in defense and security sector of Ukraine – and its practical component, which is in bringing education to the actual conditions of service. The authors have determined the features of the personnel training system for security and defense forces of the most developed countries, where specialization, intensity and short-term training process are clearly expressed. It has been indicated that special attention during the personnel training for the sphere of national security in other countries is paid to foreign languages and other important subjects for the state's safety in the field of international relations. Special attention has been focused on the need to use the advanced experience of foreign countries on the process of quality selection of personnel for security forces, as well as advanced training of special services officers. The authors have suggested to develop the National strategy of personnel provision of the defense sector of Ukraine.

Keywords: defense and security sector, special units, world leading countries, personnel training system, Ukraine.

УДК 343.8

Россіхін В. В. Організаційно-правові засади діяльності пенітенціарної системи в Україні (1917–1991 рр.) : [монографія] / В. В. Россіхін. – Запоріжжя : Класич. приват. ун-т, 2015. – 368 с.

У Мінімальних стандартних правилах поводження з ув'язненими, ухвалених на першому Конгресі Організації Об'єднаних Націй з попередження злочинності і поводження з правопорушниками в 1955 році, вказується, що метою й виправданням вироку, що передбачає позбавлення волі, є кінець-кінцем *захист суспільства та відвертання злочинів, що загрожують суспільству*.

По тому, як суспільство ставиться до своїх співгромадян, що перебувають у місцях позбавлення волі, можна судити і про саме суспільство. Однією з найважливіших умов вирішення завдань формування достовірно демократичної правової держави в Україні є подальше вдосконалення системи місць ув'язнення, створення умов, за яких ув'язнені змогли б після відбуття покарання повернутися до нормального життя й не становити більше загрози для суспільства. У вирішенні вказаних завдань не останнє місце належить не лише власне виправним установам, але і широкій громадськості, яка має бути всебічно інформованою про стан справ у системі виправно-трудова установ як у минулому, так і зараз.

Актуальність дослідження В. В. Россіхіна обумовлюється тим, що в умовах трансформації всього суспільно-політичного життя країни й проведення найважливіших реформ у різних сферах економіки та політики, а також у сфері пенітенціарної системи важливо об'єктивно вивчити й оцінити досвід, накопичений виправно-трудова установами. А цей досвід, у тому числі і в радянський період, не завжди був негативним. Його певною мірою можна використати і в сучасних умовах як первинний матеріал, спираючись на який можна вдосконалювати пенітенціарну систему нашої країни.

Автор поставив собі за мету на підставі аналізу широкого кола джерел та наукової літератури дослідити основні аспекти становлення та розвитку пенітенціарних установ в Україні протягом досить значного історичного періоду. У цьому полягають принципова *новизна* роботи та її значення для розвитку історико-правової науки.

Різноманітність проблем історії пенітенціарної системи в Україні й досить значний за обсягом історичний період її розвитку зумовили необхідність дослідження великої кількості різноманітних джерел. Для об'єктивного висвітлення процесів у цій царині дослідник використав різноманітні нормативно-правові та статистичні матеріали, джерела особистого походження. Усе це дає змогу зробити переконливий висновок про *достовірність результатів* дослідження. Структура цієї наукової роботи дозволила достатньо ґрунтовно висвітлити

питання про особливості процесів становлення й головні етапи розвитку пенітенціарних установ у республіці, що теж є важливим компонентом наукової новизни рецензованої монографії. Комплексне узагальнює дослідження вищевказаного процесу заповнює певну прогалину в історико-правовій науці, дозволяє глибше та ґрунтовніше виявити загальне й особливе у розвитку пенітенціарних установ взагалі й, зокрема, в Україні у вказаний період.

Цілоком можна погодитися з думкою автора, що в умовах формування тоталітарного політичного режиму в радянській Україні на пенітенціарні установи покладалися два основні завдання: виправлення злочинців шляхом морального перевиховання й ізолювання від суспільства класових «контрреволюційних» елементів. Пріоритетним для влади був останній напрям роботи, адже таким чином забезпечувалася ізоляція «інакомислячих», які офіційно були класовими ворогами радянської влади, «шкідливим елементом», що заважав, на переконання влади, побудові нового суспільно-політичного й економічного ладу.

Монографія має ще багато інших переваг та якісних здобутків, проте не позбавлена і деяких недоліків та дискусійних моментів. На наш погляд, автор дещо перебільшує гуманність процедури накладення виконання покарання у первісному суспільстві (с. 15), адже існували покарання за порушення табу аж до смертної кари; жерці могли настільки залякувати покаранням винних у його порушенні, що люди вмирали від жаху, про що свідчить практика деяких племен Полінезії, де зберігся первіснообщинний устрій.

Крім цього, автор допускає деякі неточності у датах. Подаючи періодизацію становлення системи виконання покарань в апараті публічної влади, він називає V періодом період «соціалістичної держави», датуючи його ХХ – початком ХХІ ст. Але до чого тут початок ХХІ ст. як епоха соціалістичних держав? Для початку ХХІ ст. такі держави – виняток, а не домінуюча тенденція. Також на с. 15 автор пише, що «з кінця ХVІІ ст. в Європі починається процес назрівання революційних перетворень – епоха буржуазних революцій (1789–1871 рр.)». Але ж 1789 р. – це не ХVІІ, а ХVІІІ ст.

Монографія лише виграла б, якби автор проаналізував контингент засуджених у кожному з періодів, показав би, за які злочини засуджених у місцях позбавлення волі було найбільше (найменше).

Як нам здається, не зовсім коректними є назви розділу 4 «Еволюція системи виконання покарань УРСР у період тоталітарно-репресивного режиму (1929–1956 рр.)» та розділу 5 «Розвиток пенітенціарної системи УРСР у період лібералізації радянського державного режиму (друга половина 1950-х – початок 1990-х рр.)». У першому випадку неточним є термін «тоталітарно-репресивний режим», оскільки репресії є складовою тоталітарного режиму. У другому випадку період лібералізації радянського державного режиму не поширювався

на всю вказану епоху (друга половина 1950-х – початок 1990-х рр.). 1970–1980-ті роки не можна назвати «періодом лібералізації», оскільки тут чітко проявлялися елементи неосталінізму та відходу від хрущовської «відлиги».

Проте ці зауваження не мають концептуального характеру і стосуються лише деяких неточностей у роботі. Не викликає жодного сумніву загальна наукова цінність монографії В. В. Россіхіна, яка є важливим внеском у розробку актуальної та цікавої проблеми історико-правової науки.

Володимир Греченко,

доктор історичних наук, професор

(Харківський національний університет внутрішніх справ);

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6046-0178>

НА КНИЖКОВУ ПОЛІЦІЮ

Закон України «Про Національну поліцію» : наук.-практ. комент. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Сокурєнка ; [О. І. Безпалова, К. Ю. Мельник, О. О. Южно та ін. ; передм. В. В. Сокурєнка]. – Харків, 2016. – 408 с. – ISBN 978-966-610-225-9

Науково-практичний коментар, підготовлений фахівцями Харківського національного університету внутрішніх справ, містить повний текст закону України «Про Національну поліцію» станом на 1 серпня 2016 року та коментарі до нього.

Склад авторського колективу: В. В. Сокурєнка, О. І. Безпалова, К. Ю. Мельник, О. О. Южно, О. Ю. Салманова, С. Є. Абламський, О. О. Бондаренко, І. В. Бригадир, К. А. Бугайчук, Д. В. Галкін, Є. О. Гладкова, Г. І. Глобенко, І. Б. Гончаренко, В. В. Гончарук, М. В. Джафарова, О. В. Джафарова, М. В. Завальний, В. О. Іванцов, О. В. Ільїна, І. Д. Казанчук, М. О. Качинська, О. Ю. Кириченко, О. Ю. Кісіль, К. В. Коваленко, Н. В. Коломоєць, А. С. Колотік, Т. М. Малиновська, Ю. О. Михайлова, О. О. Небрат, В. О. Невядовський, О. В. Пабат, О. О. Панова, Є. Ю. Подорожній, Н. О. Прібиткова, В. Б. Пчелін, С. А. Резанов, Г. В. Рось, І. О. Святокум, О. В. Федосова, Т. І. Чавикіна, О. В. Черноус, С. О. Шатрава, В. П. Яценко.

Запрошуємо читачів ознайомитися також з іншими виданнями, підготовленими працівниками Харківського національного університету внутрішніх справ. Матеріали про них розміщено на бібліотечному порталі Університету (<http://lib.univd.edu.ua>) і на університетському сайті (<http://univd.edu.ua>) в розділі «Новини» за посиланнями:

07.04.2017 – Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх – http://univd.edu.ua/news_n/?id_doc_n=1160;

04.05.2016 – Вийшов друком науково-практичний коментар Кримінального кодексу України – http://univd.edu.ua/news_n/?id_doc_n=1239;

05.05.2016 – Вийшла друком монографія «Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності» – http://univd.edu.ua/news_n/?id_doc_n=1245;

18.05.2016 – Нові надходження – http://lib.univd.edu.ua/?action=news&news_id=291&mid=6;

18.05.2016 – Нові наукові видання – http://lib.univd.edu.ua/?action=news&news_id=284&mid=6;

18.07.2016 – До уваги молодих учених! – http://univd.edu.ua/news_n/?id_doc_n=1420;

08.08.2016 – До уваги науковців! – http://univd.edu.ua/news_n/?id_doc_n=1438;

09.08.2016 – Вийшов у світ підручник «Сімейне право» – http://univd.edu.ua/news_n/?id_doc_n=1439.

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

До відома наукової громадськості!*

У період з 29 березня 2016 р. по 30 серпня 2016 р. на базі Харківського національного університету внутрішніх справ відбулися такі заходи:

8 квітня 2016 р. – науково-практична конференція «**Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України**»;

13 квітня 2016 р. – семінар-нарада з питань правової освіти населення;

15 квітня 2016 р. – VII всеукраїнська науково-практична конференція студентів «**Актуальні питання сучасної науки і права**»;

15 квітня 2016 р. – міжнародна науково-практична конференція «**Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції**»;

20 квітня 2016 р. – всеукраїнський круглий стіл «**Національні та міжнародні механізми захисту прав людини**»;

21–22 квітня 2016 р. – XVII міжнародна студентська науково-практична конференція іноземними мовами «**Сучасні пріоритети в діяльності поліції (зарубіжний досвід)**»;

17 травня 2016 р. – XXIII науково-практична конференція курсантів та студентів «**Актуальні проблеми сучасної науки і правоохоронної діяльності**»;

17 травня 2016 р. – науково-практична конференція «**Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених**»;

19 травня 2016 р. – міжнародна науково-практична конференція «**Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світі реформування кримінального юстиції**»;

20 травня 2016 р. – міжнародна науково-практична конференція «**Особливості підготовки поліцейських в умовах реформування системи МВС України**»;

21–22 травня 2016 р. – IX міжнародна науково-практична конференція «**Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції**»;

27 травня 2016 р. – науково-практична конференція, присвячена пам'яті О.А. Пушкіна «**Проблеми цивільного права та процесу**»;

27 травня 2016 р. – круглий стіл «**Іван Франко в культурно-історичному вимірі**» (до 160-річчя від дня народження та 100-

---

* Електронні версії матеріалів науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів тощо, виданих Харківським національним університетом внутрішніх справ, дивіться також на сайті ХНУВС, режим доступу до розділу: <http://univd.edu.ua/dir/401/materiali-naukovo-praktichnih-konferentsiy>.

річчя із дня смерті);

30 травня 2016 р. – круглий стіл наукового гуртка «Сучасні проблеми трудового, господарського та екологічного права»;

24 червня 2016 р. – круглий стіл, присвячений 20-й річниці Конституції України;

29 червня 2016 р. – круглий стіл «Виклики для українського законодавства, пов'язані із ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами».

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.01 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

13 квітня 2016 р. – БІЛОДІДА Ігоря Миколайовича «**Адміністративно-правовий статус органів прокуратури в умовах реформування правоохоронної системи України**» на здобуття наукового ступеня (далі – на здоб. наук. ступ.) кандидата юридичних (далі – канд. юрид.) наук за спеціальністю (далі – спец.) 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право; ПАХОМОВА Володимира Васильовича «**Адміністративно-правове забезпечення контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин**» на здоб. наук. ступ. доктора юридичних (далі – д-ра юрид.) наук за спец. 12.00.07;

14 квітня 2016 р. – САВІЦЬКОГО Романа Євгеновича «**Адміністративний примус в діяльності Державної архітектурно-будівельної інспекції України**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07; КОШИКОВА Дениса Олександровича «**Адміністративно-правові засади діяльності підрозділів поліції особливого призначення**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07;

15 квітня 2016 р. – РУССКИХ Валерія Олександровича «**Адміністративно-правові засади діяльності благодійних організацій**» на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.07; КУМЕЙКА Андрія Вікторовича «**Адміністративно-правовий статус Служби безпеки України у системі суб'єктів протидії злочинності**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07;

23 травня 2016 р. – ЩЕРБАКОВСЬКОГО Михайла Григоровича «**Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі**» на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність;

24 травня 2016 р. – СЕРБИНА Руслана Андрійовича «**Публічно-правове адміністрування благодійництва в Україні**» на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.07;

25 травня 2016 р. – ДМИТРИЄВА Анатолія Анатолійовича «**Адміністративно-правове забезпечення діяльності підрозділів територіальних органів поліції у сфері протидії організованій злочинності**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07; ВОРОНІНА Якова Геннадійовича «**Дозвільна діяльність**»

у нафтогазовому комплексі України: адміністративно-правовий аспект» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.02 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

26 квітня 2016 р. – ФІЛІПСЬКОЇ Наталії Олександрівни «**Конституційно-правовий статус дітей з обмеженими можливостями**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право; РОССОХИ Сергія Володимировича «**Правоохоронні органи держави в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.02;

27 квітня 2016 р. – МАМЕДОВОЇ Альбіни Ідаєтівна «**Муніципальний конфлікт: конституційно-правові засади розуміння та визначення**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.02; ПУСТОВОЙТ Тетяни Валеріївни «**Конституційно-правові основи єдності судової влади України**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.02;

28 квітня 2016 р. – ПАЙДИ Юрія Юрійовича «**Вплив релігії на формування принципу верховенства права: теоретико-прикладний аспект**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; ТОПУЗОВА Володимира Івановича «**Муніципально-правові санкції в Україні: проблеми теорії та практики**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.02;

31 травня 2016 р. – МІНКОВОЇ Ольги Геннадіївни «**Експертне забезпечення правотворчості в Україні: теоретико-правова характеристика**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01; МАТВЄЄВОЇ Лілії Георгіївни «**Транзитивність у правовій сфері: загальнотеоретичне дослідження**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.02;

29 червня 2016 р. – НОСІКОВА Дениса Миколайовича «**Фіскальна функція сучасної держави: теоретико-правовий аспект**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01; СВОРАКА Степана Дмитровича «**Народовладдя у державно-правових ученнях України XIX – XX століть**» на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.01;

30 червня 2016 р. – ЛАБОЖЕНКА Дмитра Борисовича «**Міліція радянської України в період війни 1941-1945 років: історико-правове дослідження**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01; РОССІХІНА Василя Васицьовича «**Роль та місце пенітенціарних установ в радянській моделі державності України**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01;

31 червня 2016 р. – КУЛИКА Сергія Вікторовича «**Конституційна реформа в сфері судової влади в Україні: проблеми теорії та практики**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.02.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.03 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

7 квітня 2016 р. – СУББОТЕНКА Олександра Сергійовича **«Охорона честі та гідності особи кримінально-правовими засобами (досвід країн СНД та ЄС)»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. КРАВЦОВОЇ Марини Олександрівни **«Кіберзлочинність: криминологічна характеристика та запобігання органами внутрішніх справ»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08;

8 квітня 2016 р. – РАЛЬЧЕНКА Ігоря Миколайовича **«Кримінальна відповідальність за злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444 КК України)»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08; ШАБЛИСТОГО Володимира Вікторовича **«Теоретико-прикладні засади кримінально-правового забезпечення безпеки людини в Україні»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.08;

9 квітня 2016 р. – ГОРШКОВА Дмитра Вікторовича **«Незаконне заволодіння транспортними засобами: криминологічна характеристика та запобігання»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08; ВЕПРИЦЬКОГО Романа Сергійовича **«Феноменологія злочинності в регіоні: криминологічний аналіз»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.08;

9 червня 2016 р. – ВОСКРЕСЕНСЬКОЇ Ірини Владиславівни **«Кримінально-правова характеристика примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України)»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08;

10 червня 2016 р. – ЯЩЕНКО Світлани Олександрівни **«Кримінальна відповідальність за умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08; ХРОЛЕНОК Олексія Юрійовича **«Правові основи систематизації покарань в Україні»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08;

11 червня 2016 р. – ПАЦЕЛІ Галини Анатоліївни **«Підстави та принципи криміналізації ухилення від повернення виручки в іноземній валюті»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08.

У спеціалізованій вченій раді СРД 64.700.07 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

28 квітня 2016 р. – ТАГІЄВА Садіга Рза огли **«Теоретичні засади проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криминологіка; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність; ЄФІМОВОЇ Інни Веніамінівни **«Оперативно-розшукове забезпечення безпеки працівників митниці»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09;

У спеціалізованій вченій раді К 64.700.08 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

3 червня 2016 р. – ЗАВГОРОДНЬОЇ Ірини Миколаївни **«Розгляд судами справ у спорах, що виникають із спадкових право-відносин»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право; ШИМКА Федора Анатолійовича **«Прощення боргу як спосіб припинення зобов'язань»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.03;

4 червня 2016 р. – ВАСИЛЬКО Ірини Вячеславівни **«Особливості реалізації трудових прав працівників, які працюють у роботодавців – фізичних осіб»** ВАСИЛЬКО Ірини Вячеславівни на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення.

У спеціалізованій вченій раді К 64.700.04 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

2 червня 2016 р. – ЧЕКУЛАЄВА Максима Артуровича **«Психологічні чинники розвитку управлінських здібностей керівного персоналу органів внутрішніх справ України»** на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук за спец. 19.00.06 – юридична психологія (психологічні науки).

Курсантська та студентська наука

У період з 29 березня 2016 р. по 30 серпня 2016 р. курсантами та студентами Університету **взято участь у міжнародних, всеукраїнських, регіональних та університетських конференціях, семінарах, круглих столах:**

у ХХІІ науково-практичній конференції курсантів та студентів «Актуальні проблеми сучасної науки і правоохоронної діяльності» (Харківський національний університет внутрішніх справ, 17 травня 2016 р.). Загалом на конференцію було подано 223 тез доповідей;

у круглому столі наукового гуртка «Сучасні проблеми трудового, господарського та екологічного права» (Харківський національний університет внутрішніх справ, 30 травня 2016 р.) – 26 учасників;

у круглому столі, присвячений 20-й річниці Конституції України (Харківський національний університет внутрішніх справ, 24 червня 2016 р.) – 26 учасників.

Взято участь у конкурсах, олімпіадах тощо:

у Міжнародному студентському саміті «Цивілізаційний вибір України: політико-правова парадигма і програми сутнісних перетворень»;

у VII Всеукраїнському студентсько-курсантському конкурсі наукових робіт «Проблеми у сфері забезпечення національної безпеки України очима майбутніх правоохоронців»;

у Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт з природничих, технічних та гуманітарних наук у 2015–2016 навчальному році;

у Всеукраїнській студентській олімпіаді за спеціальністю «Правознавство»;

у Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт іноземною мовою за професійним спрямуванням з гуманітарних наук нефілологічного профілю;

у Конкурсі наукових робіт курсантів, слухачів і студентів вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання;

у Конкурсі інноваційно-інвестиційних проектів для залучення коштів іноземних та вітчизняних інвесторів в розвиток міста Харкова;

у X Харківському регіональному конкурсі студентських наукових робіт з природничих, технічних та гуманітарних наук;

у Миському конкурсі студентських проектів «Харків – місто молодіжних ініціатив».

За результатами Міжнародного студентського саміту «Цивілізаційний вибір України: політико-правова парадигма і програми сутнісних перетворень» (конкурс наукових проектів, Дніпропетровський

державний університет внутрішніх справ) курсанти факультету № 2 Владислав Олександрович Петров та Кристина Андріївна Щербань посіли **III місце** з науковим проектом «Національно-патріотичне виховання молоді в Україні: стан та перспективи» (науковий керівник – провідний науковий співробітник відділу організації наукової роботи Володимир Валентинович Чумак).

За результатами *Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з природничих, технічних та гуманітарних наук у 2015/2016 навчальному році* **диплом за II місце** отримала курсант факультету № 1 Катерина Ігорівна Кобзар (наукова робота «Правове виховання молоді в Україні») *у номінації «Юридичні науки»* (науковий керівник – професор кафедри теорії та історії держави і права Юлія Олександрівна Загуменна); **дипломи за III місце** отримали курсанти факультету № 3 Ірина Ігорівна Шевцова (наукова робота «Психологічна стаття та стильові особливості когнітивної діяльності: характер взаємозв'язків у дівчат») *у номінації «Гендерні дослідження»*, Юлія Романівна Савчук (наукова робота «Особливості особистості дівчат в залежності від виразності схильності до селфі») *у номінації «Педагогічна та вікова психологія»* (науковий керівник – доцент кафедри психології та педагогіки факультету № 3 Світлана В'ячеславівна Харченко), Анастасія В'ячеславівна Заднепряньська (наукова робота «Вплив екстремальних ситуацій на боездатність правоохоронців») *у номінації «Безпека життєдіяльності»* та курсант факультету № 1 Сергій Сергійович Циркуленко (наукова робота «Підвищення ефективності застосування засобів бронезахисту в оперативній діяльності працівників ОВС») *у номінації «Цивільна оборона та пожежна безпека»* (науковий керівник – професор кафедри тактико-спеціальної підготовки факультету № 3 Ігор Володимирович Власенко).

За результатами *Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт іноземною мовою за професійним спрямуванням з гуманітарних наук нефілологічного профілю* (Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова) **диплом II ступеня** отримав курсант факультету № 2 Владислав Володимирович Савінкін (науковий керівник – професор кафедри теорії та історії держави і права Юлія Олександрівна Загуменна, тема: «Правове виховання молоді в Україні: теорія та практика»).

За результатами *VII Всеукраїнського студентсько-курсантського конкурсу на кращу наукову роботу за темою «Проблеми у сфері забезпечення національної безпеки України очима майбутніх правоохоронців»*, який проводився на базі Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (2016 рік), **I місце** посів курсант факультету № 2 Дмитро Сергійович Совпель (науковий керівник – провідний науковий співробітник відділу організації наукової роботи Володимир Валентинович Чумак,

тема: «Єдність української нації як основа забезпечення національної безпеки») та **III місце** посіла курсант факультету № 1 Юлія Василівна Тимошенко (науковий керівник: професор кафедри конституційного та міжнародного права факультету № 4 Андрій Васильович Войціховський, тема: «Міжнародне співробітництво у боротьбі з тероризмом»).

За результатами *X Харківського регіонального конкурсу студентських наукових робіт з природничих, технічних та гуманітарних наук у 2016 році диплом II ступеня* отримав курсант факультету № 2 Вадим Віталійович Мальцев (науковий керівник – доцент кафедри конституційного та міжнародного права факультету № 4 Тетяна Іванівна Гудзь, тема: «Конституційно-правовий статус електронних засобів масової інформації»).

НАШІ АВТОРИ

- Аврамова О. Є.** ➤ доцент кафедри цивільного права та процесу факультету № 6 (права та масових комунікацій) Харківського національного університету внутрішніх справ (далі – ХНУВС), канд. юрид. наук, доц.
- Бондаренко О. О.** ➤ професор кафедри кримінального процесу факультету № 1 (слідства) ХНУВС, канд. юрид. наук, доц.
- Глобенко Г. І.** ➤ професор кафедри кримінального процесу факультету № 1 (слідства) ХНУВС, канд. юрид. наук, доц.
- Гончаренко І. Б.** ➤ провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності ХНУВС, канд. юрид. наук
- Греченко В. А.** ➤ завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6 (права та масових комунікацій) ХНУВС, д-р істор. наук, проф.
- Жорнокуй Ю. М.** ➤ професор кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6 (права та масових комунікацій) ХНУВС, д-р юрид. наук, доц.
- Іванцова О. В.** ➤ здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 6 (права та масових комунікацій) ХНУВС
- Івашко С. В.** ➤ аспірант ХНУВС
- Ільїн О. В.** ➤ аспірант кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6 (права та масових комунікацій) ХНУВС
- Ільницький М. С.** ➤ доцент кафедри теоретичних та приватно-правових дисциплін Київського міжнародного університету, канд. юрид. наук, доц.
- Кобзєва Т. А.** ➤ доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки навчально-наукового інституту права Сумського державного університету, канд. юрид. наук
- Коцан І. Д.** ➤ доцент кафедри теорії та історії держави і права ХНУВС, канд. юрид. наук, доц.

- Крупнова Л. В.** ➤ доцент кафедри кримінального права і правосуддя Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука, канд. юрид. наук, доц.
- Логвиненко Є. С.** ➤ викладач кафедри конституційного та міжнародного права факультету № 4 (кібербезпеки) ХНУВС
- Логвиненко І. А.** ➤ доцент кафедри теорії та історії держави і права, ХНУВС, канд. істор. наук, доц.
- Манжай О. В.** ➤ доцент кафедри захисту інформації факультету № 4 (кібербезпеки) ХНУВС, канд. юрид. наук, доц.
- Михайлова Ю. О.** ➤ старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності ХНУВС, канд. юрид. наук
- Морозова Я. О.** ➤ докторант ХНУВС, канд. юрид. наук
- Пампура М. В.** ➤ здобувач ХНУВС, канд. юрид. наук
- Пеньков С. В.** ➤ працівник слідчого управління фінансових розслідувань Головного управління Державної фіскальної служби у Дніпропетровській області, канд. юрид. наук
- Перлін С. І.** ➤ здобувач ХНУВС
- Попов С. Ю.** ➤ аспірант ХНУВС
- Проневич О. С.** ➤ головний науковий співробітник центру вивчення проблем адаптації законодавства України до законодавства ЄС юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д-р юрид. наук, проф.
- Пчолкін В. Д.** ➤ професор кафедри кримінально-правових дисциплін ХНУВС, д-р юрид. наук, проф.
- Сокуренько В. В.** ➤ ректор ХНУВС, д-р юрид. наук, доц.
- Фелик В. І.** ➤ директор Прикарпатського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», канд. юрид. наук, доц.
- Худякова О. В.** ➤ аспірант ХНУВС
- Юхно О. О.** ➤ завідувач кафедри кримінального процесу факультету № 1 (слідства) ХНУВС, д-р юрид. наук, проф.

ДО УВАГИ АВТОРІВ

**ПОРЯДОК
ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ
У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ»**

1. МОВА ПУБЛІКАЦІЙ – українська.

2. ОФОРМЛЕННЯ. Матеріали слід подавати у друкованому та електронному варіантах. Весь текст має бути набраний у текстових редакторах «MS Word-97–2010» із використанням стандартного шрифту Times New Roman 14-го кегля з міжрядковим інтервалом 1,5. Графіки, рисунки та діаграми виконуються за допомогою стандартного програмного забезпечення. Відступ зверху, знизу та праворуч має становити 20 мм, ліворуч – 25 мм. При такому форматі обсяг матеріалу має бути 6–12 сторінок, включаючи основний текст, анотації, список використаних джерел та інші елементи, що підлягають опублікуванню. Стаття має супроводжуватися шифром УДК.

3. СТРУКТУРА ТЕКСТУ. Стаття повинна містити такі елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

4. СУПРОВІДНІ МАТЕРІАЛИ. До тексту **обов'язково** додаються:

– рецензія (до якої привіюється рекомендація до опублікування, надана головним редактором збірника або його заступником). Матеріали, що надходять, крім поданих докторами наук і професорами, які працюють у Харківському національному університеті внутрішніх справ, підлягають також внутрішньому рецензуванню, яке здійснюють члени редакційної колегії – фахівці відповідної галузі;

– витяг із протоколу засідання кафедри або іншого навчального чи наукового підрозділу про рекомендацію статті до друку;

– авторська довідка (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відомості про місце роботи, посаду, науковий ступінь, за їх відсутності – статус здобувача, ад'юнкта тощо навчального закладу, профіль ORCID (*вказані відомості підлягають опублікуванню*), а також поштову та електронну адреси і номер телефону);

– анотації, що відповідають вказаним нижче вимогам.

Рецензія та витяг із протоколу, що готуються поза межами Університету, підлягають засвідченню за місцем роботи рецензента чи місцем розгляду статті.

5. АНОТАЦІЇ. Анотація включає характеристику основної теми, проблеми об'єкта, мети роботи та її результати. В анотації вказують, що нового містить у собі подане дослідження порівняно з іншими, спорідненими за тематикою і цільовим призначенням.

Мови. Анотації подають: звичайні – мовою публікації (українською) та російською мовою; розширену – мовою публікації. При цьому розширена анотація повинна бути

розгорнутою інформацією про зміст і результати дослідження, а звичайні – інформацією про основні ідеї та висновки дослідження.

Обсяг. Рекомендований обсяг звичайної анотації – 500 друкованих знаків, розширеної – 1800–2000 друкованих знаків, без урахування транслітерації прізвища, ініціалів автора, перекладу назви дослідження та ключових слів.

Анотації друкують відповідно до вимог, встановлених до оформлення основного тексту дослідження.

Структура. Анотація в загальному вигляді повинна мати таку структуру: прізвище, ініціали автора, назва дослідження, текст анотації, ключові слова.

Прізвище, ініціали автора наводять у тій формі, як їх указано відповідною мовою у відповідному паспорті. За відсутності в паспорті англійського написання використовують правила транслітерації, наприклад, Таблицю транслітерації українського алфавіту латиницею, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 (розміщена на веб-сайті видання).

Текст анотації повинен містити такі структурні елементи:

- 1) предмет, тему, мету роботи;
- 2) метод чи методологію дослідження, відомості, що свідчать про актуальність та наукову новизну роботи;
- 3) основні результати дослідження;
- 4) галузь застосування, практичне значення роботи;
- 5) висновки.

Викладення матеріалу в анотації повинно бути: стислим і точним; інформативним; змістовним; структурованим.

У тексті анотації слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій; застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноновживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

Наприкінці кожної анотації наводяться *ключові слова* відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення із тексту анотації, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність ключових слів повинна відображати поза контекстом основний зміст наукової праці. *Кількість* ключових слів становить від 5 до 10. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок, через кому.

Якість анотацій. Відповідальність за якість підготовки анотацій (крім літературного редагування і перекладу розширених анотацій, що здійснюють фахівці редакції) покладається одноосібно на авторів. З метою прискорення роботи редакції над рукописами статей та забезпечення правильності перекладу розширених анотацій дозволяється подання до редакції уже перекладених анотацій, при цьому переклад належним чином засвідчується.

У випадку, коли анотації підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до їх усунення автором, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

6. ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ. При написанні статті обов'язковим є посилання на авторів і джерела використаних або цитованих матеріалів. Список посилань оформлюється у вигляді позатекстового «Списку бібліографічних посилань» у порядку згадування в тексті відповідно до вимог ДСТУ 8302:2015.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, використаних цитат, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Редколегія залишає за собою право відхилити подані для публікації рукописи, які не відповідають програмним цілям видання, вимогам Міністерства освіти і науки України, МВС України, містять плагіат, а також повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що:

– електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», на веб-сайті видання, а також на бібліотечному порталі Університету;

– статті, вміщені у збірнику, безоплатно розміщуються у відкритому доступі в репозиторії Університету (KhNUAIR) і в тих архівах відкритого доступу, в яких Університет зареєстрований;

– на веб-сайті періодичного видання можуть бути розміщені коментарі опублікованих матеріалів, надіслані читачами;

– в рамках заходів, які вживатимуться Університетом щодо включення видання до міжнародних наукометричних баз, репозиторіїв, каталогів тощо, усі опубліковані матеріали після виходу видання у світ за рішенням редакційної колегії можуть бути розміщені в мережі Інтернет згідно з вимогами цих баз, репозиторіїв, каталогів тощо.

Редагування *С. С. Тарасової, Г. Я. Ступницької,
М. В. Цветкової-Верніченко, П. О. Білоуса*
Комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі, П. О. Білоуса*
Переклад анотацій *Л. О. Осятинської*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації КВ № 13013-1897 ПР від 28.08.2007.

Підп. до друку 30.08.2016. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 14,00. Тираж 100 прим. Зам. № 2016-20.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;
тел. 7398-342, факс 7398-181; адреса електронної пошти:
visnyk.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.